

RAST

REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

LETNIK XVIII, DECEMBER 2007, št. 5 (114) ISSN 0353-6750, UDK 050 (497.4)

UVODNIK

Odločujoči nepomembni drobci 603 Milan MARKELJ

LITERATURA**Poezija**

Novi soneti o Dolenjski 604 Tone PAVČEK

Kneginja s Kapiteljske njive 608 Rezka POVŠE

Enostavnosti 611 David BEDRAČ

Aforizmi

Aforizmi 615 Jože SIMČIČ

Proza

Pamet – bogastvo siromakov 617 Ivanka MESTNIK

Prevod

Sarajevska Hagada 630 Zilhad KLJUČANIN

KULTURA

Imeti Gorjupa pomeni posebno srečo in milost 635 Andrej SMREKAR

Vinji vrh nad Belo Cerkvijo 638 Borut KRIŽ

Vrhek in Vrhovčani 642 Marjeta BREGAR

Mlini na reki Krupi 651 Mirko KAMBIČ

NAŠ GOST

Matematik in fizik z ljubeznijo do lutk – Pogovor
s profesorjem Dušanom Modicem 657 Ivica KRIŽ

DRUŽBENA VPRAŠANJA

Premisleki h koncepciji urejanja romskih naselij
v Sloveniji 676 Jernej ZUPANČIČ

Mlečna proizvodnja – Dolenjska leto kasneje 689 Marjan DVORNIK

ODMEVI IN ODZIVI

V reki verzov reka poetičnih podob 694 Tatjana PREGL KOBE

Grafično-pesniška zbirka 696 Barica SMOLE

Zborovska glasba v Posavju od 19. do 21. stoletja 697 Alenka ČERNELIČ KROŠELJ

Slika ni zgolj podoba, je sled podobe, podoba
njene sledi 701 Nuša PODGORNIK

Na mnoga leta! 703 Petra STIPANČIČ

Nevenka Arbanas: Grafike 2003 - 2007 704 Goran MILOVANOVIC

Krško skozi čas 706 Andrej SMREKAR

Okus po nekem času in neki mladosti 709 Ivan GREGORČIČ

Izbrane besede, skrčen zapis 711 Tatjana PREGL KOBE

GRADIVO ZA POZNAVANJE KONSERVATORSTVA

Zgodovina in razvoj konservatorstva (5) 713 Marinka DRAŽUMERIČ

KRONIKA

Avgust – oktober 2007 735 Lidija MARKELJ

LETNO KAZALO

Letno kazalo 2007 751 Milan MARKELJ

82
RAS

D2009/
575

Božidar Jakac: V BENEŠKI KAVARNI, črna kreda, 1926. (Hrani Jakčev dom, dislocirana enota Dolenjskega muzeja Novo mesto, in je trenutno na razstavi Na mnoga leta!)

Božidar Jakac: RAZGOVOR V BENETKAH, črna kreda, 1926. (Hrani Jakčev dom, dislocirana enota Dolenjskega muzeja Novo mesto, in je trenutno na razstavi Na mnoga leta!)

ODLOČUJOČI NEPOMEMBNI DROBCI

S to številko, 106. v nizu revialnega življenja Rasti, se poslavljam od funkcije odgovornega urednika Rasti, ki sem jo opravljal okroglih deset let. Ob tej priložnosti želim posebej poudariti, da odločitvi niso botrovali nikakršni posegi od zunaj ali kakršnikoli politični ali podobni pritiski, kot bi lahko kdo napačno razumel iz izkušenj preteklosti ali sedanjega modnega medijskega trenda. Gre za povsem osebno in samostojno odločitev. Zorela in dozorela je predvsem iz premisleka, da je po desetih letih urejanja treba dati priložnost novim zamislim, omogočiti odpiranje novih obzorij in uveljavljanje morebitnih sprememb vsebinske zasnove ter še kaj, kar vse lahko prinese nova, z dosedanjimi nihanji revije neobremenjena moč. K odločitvi je pripomogla tudi dodatna obremenitev z grafično pripravo revije za tisk, ki je že dvanajst let na mojih plečih.

Povedati pa je vsekakor treba, da je drobec – količinsko sicer majhen, a za občutenje odločujoč – k odločitvi prispevalo tudi malodušje, ki se me je začelo lotevati ob delu z revijo. Vse več je bilo trenutkov, ko se mi je zazdelo, da Rast, takšna, kot je, pravzaprav sploh ni potrebna, da je ves trud za njeno izhajanje brezplodno sejanje v veter, nekakšno donkihotovsko bojevanje z mlini na veter. Revija, za katero sem od njenega nastanka naprej upal, da bo pričevalnik in hkrati spodbujevalnik ustvarjalnih moči širšega dolenjskega območja, je sicer veliko tega uresničila, a po moji presoji ne v takem obsegu, kot sem ves čas pričakoval. Žal mi je, a ko potegnem črto pod njeno delovanje, moram zapisati, da ji ni uspelo zdramiti ustvarjalnih in intelektualnih moči širše Dolenjske v tistih razsežnostih, ki jih to območje ima in katerih udejanjanje bi bilo za njegovo istovetnost še kako pomembno. Prav to, istovetnost namreč, je dandanes v tektonskih globalističnih premikih, ki oblikujejo podobo sveta, odločujoča silnica za manjše skupnosti. Kdor jo ima, ta je in bo del podobe bodočega sveta, kdor je nima, bo utonil v globalnem zmazku vsakršnosti. In za nameček se dogaja še razpadanje nekdanje dolenjske dežele ...

Rast je bolj kot ne ostajala na obrobju oblikovanj miselnih obzorij, ni ji uspelo svojih sporočil vnašati in pomembneje vpeti v zavest javnosti. Mislim, da tudi zato, ker ni imela pravih podpore, kot jo običajno takšna, od profita in koristoljubnosti svetlobna leta oddaljena dejanja nujno potrebujejo. Izborila si je obstoj in je trdovratno izhajala, vendar bi nujno potrebovala več razumevanja. Če drugega ne, bi jo lahko intelektualno občestvo podprlo že z naročnino in tako potrjevalo svojo prisotnost v okolju. A dogajalo se je ravno obratno. V okoljih, ki naj bi bila gojišča duha, kot so denimo šole, so ravnatelji revijo Rast brisali s seznama naročenih revij, promocijo revije v medijih pa so uredniki z nezanosno lahkostjo preskočili ali jo celo prepovedali. To so morda res drobcji, a delovali so kot ostra začimba in puščali odločujoč priokus.

Z revijo seveda ostajam in ne mečem puške v koruzo, le bolj v začelje prestopam, spredaj pa naj v naletavajoči sneg utira gaz bolj sveža moč.

Tone Pavček **NOVI SONETI O DOLENJSKI**

1

*Na novo je začela zeleneti
Dolenjska v meni. Ob zelenju trt,
starin in host in senožeti
je kamen, krš, je kletev in je smrt.*

*Je up brezup, so siromakov griči,
je večna kop, je kap, je zvon, je zven.
Sta Bog in mati božja, so hudiči
in v vsem samo en svet, zelen, zelen.*

*Zelena brstje in ne mah obrašča
ljudi, ko grejo od smrti na proščenje,
ob poti pil molitve, za njim kašča
spominov se oblačita v zelenje*

*in tudi jaz, ko hodim v svoj Šentjurij,
sem ves in cel en sam zeleni Jurij.*

2

*Na izsušeni, že ožgani paši
zelene krave prosijo dežja.
Že prvi grom zelene vrabce straši
in že na prah z zelenih vej kaplja.*

*In butne v rast zelena ilegala,
napolni pokrajino, grič in dol
in kot zelena živa vertikala
prežene staro vseslovensko bol.*

*In vsa Dolenjska je zelena pesem
Garcie Lorce z vigradnim nadihom.
Pojo vasi, gozdovi, polja, griči,
v oblakih Bach, na zemlji Slak in ptiči*

*in tudi jaz, ljubimec njen, umesen
v ta slavospev, slavim jo z drobnim stihom.*

*Nevidni malar vse z zelenjem pleska
z ljubeznijo, v stvariteljskem afektu,
da svete z grešniki pojo na freskah
zelene psalme v sočnem dialektu.*

*Tako na zadnji, na najvišji noti
igra Dolenjska na zeleni fruli
zeleno pesem mi, ko grem po poti
med še današnjim dnem in že minulim.*

*Za mano mrtvi in živi so mrličji,
v spominu zbrisani, nepokopani,
pred mano, z mano na prisojni strani
pa vest: nič v nič ne gre, se ne izniči.*

*Vse živo bo, vsi bodo v pesem vzeti
v zeleni evangelij razodetij.*

4

*Prihajajo s pokopališč na hribih,
ki niso se umirili v žari, v krsti,
ki za svoj konec nočejo alibi.
Gredo počasi v strašno dolgi vrsti*

*z venci ozelenelimi na vratu
in ne z vrvjo, poslednjo tolažnico,
ne v raševini, v prazničnem ornatu
gredo v procesiji na veselico*

*živih po nepozabljeni deželi.
Križ bolečin zbledel jim je na čelih,
obdano z živim mesom je okostje
in duša diha. Zdaj so dobri gostje*

*Dolenjske svoje in njenega zelenja.
Tako začenjajo nov krog življenja.*

*Na britofu visokem mirnopeškem,
kjer na okoliško lepoto zrejo
še mrtveci, po zgledu staroveškem
kropil sem rajnke s pušpanovo vejo.*

*Kropil sem Špančke, Lužarje, Novljane,
očete, dede, hlapce, gospodarje,
kropil kosti, lobanje prekopane,
kot da jih svete nosim na oltarje.*

*Živel so, umirali pošteno
za posel, grunt, za vero, domovino,
za kaj, je njim in vnukom zdaj vseeno,
a z njimi so pisali zgodovino.*

*Kropim jih. Njihov križ. Nagrobni kamen.
In mislim, kdaj kdo meni reče Amen.*

6

*Šentjurska cerkev z novo pozidavo
je zdaj trdno učvrščena pri tleh,
ne leta kot je zmeraj prej v višavo,
ne sili k Bogu, ostaja pri ljudeh.*

*Le novi zvon lepo po starem klenka,
kot mrtvi Lužar bi raztegnil meh.
Vas v cerkvi poje, moli, a mladenka
zala odpustke prosi za svoj greh.*

*Ah, grešna radost! Zmagovita sila,
ko polje v žilah kri in preko polja
v galopu dirja žrebčeva kobila.
S kopiti bije psice svetobolja.*

*In sveti Jurij na uho mi reče,
da tudi cerkev za kobilo teče.*

*Hrami sedijo v gričih kot gospodje
v veseli družbi svojih trt-deklet.
In lije z vedrega neba ugodje
na starost njihovo in na ves svet.*

*Nevidna roka hostij poln ciborij
drži na nebu, obhaja pokrajino,
a hrami in vesoljni avditorij
slavi nebo z najbolj ponižno rimo.*

*In pevec gre z gorice do vrstice,
gre od zanikanja in psovka k molitvi
in presenečen v novi osvetlitvi
stvarem sveta zagleda pravo lice.*

*In nisem jaz. On je, ki ga Gospod je
izbral po svoji volji za orodje.*

Božidar Jakac: V PARIŠKI KAVARNI, črna kreda, 1925. (Hrani Jakčev dom, dislocirana enota Dolenjskega muzeja Novo mesto, in je trenutno na razstavi Na mnoga leta!)

Rezka Povše **KNEGINJA S KAPITELJSKE NJIVE**

*Planjava travnata in tiha,
Otožnost je čez njo razlita.
Na njivi glineni, sredi tihot,
izkopali so knežji grob.*

*V grobu ni več kosti,
lobanja iz jame ne reži,
saj grob je star tisoče let
in v prah razsul se je skelet.*

*V nekropoli ilnati arheolog
izkopal lončenih je posod,
ki svoji kneginji za odhod
v kraj večnih lovišč,
za zadnjo pot,
položil v gomilo
njen knežji je gospod.*

*Zaprem oči in
sanjam praspomin.
Kot ptič feniks plane iz ila.*

*Žvegle zvok med drevjem zaihti,
dotakne srca se melodija.
Kneginja, halštatska vila,
po stezi med kostanji prihiti
in poje,
staroselka mila.*

*Vrč prsteni nosi na glavi,
da bo nalila medice knezu,
ki ga je ljubila.*

*Kot pesem murnov v travnati poljani
cingljajo zapestnice ob njeni nežni dlani.
Fibulo v laseh je sonce pozlatilo
in v ogrlico na vratu
v jantar
potonilo.*

*Šume med rožami njeni koraki.
Narebrena obročka iz bronu in železa,
darilo kneza,
ljubezni priveza,
spoštljivo nosi vitka noga njena.*

*Večer prehajal je v noč,
v sence tenke,
na nebu bogovi
prižgali so plamenke.*

*S knezom se je spojil njen korak.
Ko sta prišla v gradišče,
na hišni prag,
ogenj je razsvetlil mrak.*

*Vzel jo med svoje tople je roke
in legla na platneno sta ponjavo.
Snel fibulo, zaponko iz las,
obročke z rok in nog.
Pretakal ogrlico med prsti,
da se je zapletla nit,
jo razvozljal,
se z jagodami poigral,
in ognjen v ljubezni
se kneginji je ves predal.*

*Od poljubov so usta zagorela
in žejna njegovega objema
je poslušala bitje ljubečega srca
in srečna blaženo drhtela.*

*Iz situle sta izpila vino,
duhtečo radost sladkih trt.
Sonce v temo za vedno je utonilo,
zadnjo gostijo je motrila smrt.*

*Bogovi presekali so pot.
V sladkost je padla kaplja grenka.*

*Je bil kriv hudobni urok,
ki ga je žalik žena izrekla?*

*O, bogovi!
Ste zato darove žgalne zavrnili,
da luč v očeh ste ji utrnili?*

*Kneginja je odšla na drugo stran,
zaledenela je topla njena dlan.*

*Ostalo mrtvo je ognjišče,
črepinj spominov temni kup.
Le drobna oljenka knezu utriplje,
neskončni, večni up,
da na oni strani jo poišče.*

*S solzami ledene ustnice je izmil
in z rožami mehko prekril njeno telo
v slovo.
Za popotnico v večne dni,
v kodre njene,
položijo fibule, zaponke koščene.
Roke tanke, bele, otrdele,
prstani krase
in na gležnjih*

Rezka Povše *broneni obročki v slovo bleste.
Njene grudi prepoji svetloba,
jantar,
lučka bo za večne dni.
Sled ljubezni knezove in bolečin
naj sijajo ji v globini groba!*

*Je kneginja res živela?
Je.
In še živi.*

*Vstaja iz glinenega pepela
kakor Venera sred noči.
Iz veka vekov preteklih let
strmi v naš svet.
Ogrlica,
kot da je ni snela,
se na prsni ji medi,
in situlo, vedrico neizpito,
časo ljubezni iz pradavnih dni,
v rokah darežljivih še drži.
Vse stopinje, ki so bile,
so že ali bodo še prišle,
Je ona – jaz?
Je ona – ti?
Kolo življenja in smrti
se vrti,
samo obliko spremeni.*

*Enostavno je,
če ne potrebuješ ničesar,
če si tako zakopan,
da živiš le notri
in drugi nikakor ne razumejo,
kako si lahko tako živahno miren,
in ali je mogoče,
da se dogajaš od znotraj
in skoraj nič navzven.*

*Enostavno je:
oči daš v nekoga
in se ti pogled zapre
in te nihče ne moti
in te pustijo,
da se za zunaj zbudiš le,
če je zares nujno.*

*Greš na sprehod. Vsak večer. Med mišicami čutiš tisto toploto.
Veš, da je spet blizu, ta igrača, ta slastna malica črk,
veš, da ti leze, da te sadi, da rolka po tebi z naglico
in se ustavlja na točkah, ko boš skočil v vodo lastne kože,
ko se boš potopil in snel dihalno masko in ti bo vseeno,
če toneš in izginjaš. Ker izginiti tu, je iti tja. Biti vzporeden,
naslonjen in zatočkan v kost poetike.*

*Greš na sprehod. Mimo vetra in veter mimo tebe,
mimo zvezd, ki ostajajo zadaj in zgoraj,
mimo trgovin, ki bodo počivale do jutra,
mimo zapornic, ki se zaprejo,
ti pa, nasprotna vsemu, vzameš svoje noge s ceste
in siliš v beg lebdenja in perja.*

*Od česa pravzaprav bežiš?
K čemu prihajaš?
Ali bo sploh kdaj zmanjkalo papirja,
na katerega se zgradiš, vseliš in bivaš?*

*Greš na sprehod. Na enostavni sprehod mimo postaj,
ljudi, vlakov, pločnikov in belih črt sredi cestne hitrosti –
a to ni enostavni sprehod,
to je sprehod po lastnem vratu:
žile v njem so čas, čas v žilah je pesem.*

*Greš na sprehod in ugotoviš,
da pesem sprehaja tebe in ne ti nje.*

Kako enostavno, ne?

*Jutro v pesmi je enostavno:
dež se razpara,
iz krtin vzletijo ptice
in se vržejo navzgor
in navzdol
in spet navzgor
in letijo skozi našo skupno kri.*

*Jutro v pesmi je enostavno bitje:
umiva se in češe na obronku sveta –
krt ga opazuje iz zemlje
in se dela, da ga sploh ne zanima,
čeprav si bo od lepote počasi oči razgrizel.*

*Krt je,
ki rije po mehkih ustnicah dekleta,
struna,
ki zapeljuje,
kitara, mati vseh strun,
ki svoje zvočne otroke pošilja po svetu,
in čevelj je,
ki vsak dan koga sezuje s tega sveta.*

*Noč v pesmi
je enostavna dama.*

David Bedrač

*in naredi temne jelene v koži
in črno steče po žlebovih hiš.*

*Noč v pesmi
je enostavna dama.*

*Dan zavoha v sebi
in pritisne na svetlobo,
in jutro, ta curek njenega življenja,
nas poškropi v obraz.*

*Nekoč,
za trenutek nekoča,
se zazdi,
da je on tisti,
ki preskoči njen hip,
jarek njene kratke zemlje,
ki ji določa telo,
ki ji pove,
kdaj sme zmešati svojo prst z moškim,
leči med lastne prsi
in pustiti,
da ji povzroči občutek metulja,
ki nazadnje zaprhuta na bradavicah.*

*Nekoč,
za trenutek hipa v nekoču,
ki je zelo majhen in enostaven
in skrit za majhno, majhno
večerjo njunih teles,
ko jesta drug drugega z božanjem,
ko čas pregori
v občutek motorja,
ki stalno teče,
se zgodi tisto gibanje.*

*Ona se poje
z njegovimi rokami.*

Kako je to enostavno!

*Tvoje telo si otipa umiranje v rokah
in se noče več obleči
in se noče več umiti
in se noče več premakniti.*

*Tvoje telo se zagleda ponoči,
obstoji na robu lastnega rebra
in se dotakne
in skozi tunele življenja nemo izhlapi.*

Kako je to enostavno!

*Že ob rojstvu se nam rebra zaprejo
na konec.*

*Enostavni začetek je, da odpreš oko
in osupneš, kako,
koliko vsega in kako daleč.*

*Enostavno se živi, če imaš usta,
ki rastejo po jeziku,
ki zberejo okus
in se nalijejo v ogenj.*

*Enostavni konec je, če nimaš ničesar,
le prste spustiš v sebe
in se dotakneš,
česar se nisi nikoli prej dotikal.*

*In enostavno zaspíš,
in čeprav si naročiš jutranje bujenje po telefonu,
tega zjutraj ni.*

*Je pa vprašanje:
je krivo omrežje,
ali telefonist, ki je,
kot bi nikoli sploh ne bil?*

Jože Simčič **AFORIZMI**

MISLICE IN DOMISLICE

Zamišljen ne misli na nič.

Misli je vse dovoljeno.

Roke ne zmorejo vsega izdelati, kar misel domisli.

Dobra misel mislečega boža.

Mislím na tebe, torej te ni ob meni.

Mislec je slab rokodelec.

Od misli do zamisli je dolga pot.

Razmislek misel razodene in pokonča.

Misleče bitje je hujša zver od najhujše pošasti.

Misel je ostra kot diamant in mehka kot loj.

Pomislek misel zavira.

Misel rodi zamisel, pomislek jo pa ubije.

Smisel je celota, če je misel osnovna enota.

Misel je v smislu doma.

Misel je tudi v nesmislu.

Miselnost je v misli kot strdek v krvi.

LITERATURA

Rast 6 / 2007

Ko se miselnost v smisel prerodi, umre.

Tudi misel ne živi samo od duševne hrane.

Počasna misel hitro dohiti.

Misleca misel ne redi.

Miselnost je v duhovnem svetu, kar je kameleon v živalskem.

TRI AKTUALNE

Če župan vsakomur vse obljubi, lahko izpolni samo prazne obljube.

Državo, ki jo vodijo odvetniki, je hudič dobil v roke.

Lažje je izbrati najboljšega izmed dobrih, kot dobrega izmed slabih.

PAMET – BOGASTVO SIROMAKOV

Ela je spet imela za sabo neprespano noč. Mislila je, da bo jutro prineslo odrešitev, ko se je mož končno umiril in zaspal. Tudi ona bo lahko še malo legla, da si nabere novih moči za nov dan. Pa komaj je to storila, že jo je začel klicati z zahtevnim glasom: »Elaaa! Elaaaa!«

»Že grem, že grem,« se je trudno dvignila. Vso noč ga je posedala, kolikor ga je mogla, mu podstavljala pljuvalnik, ponujala inhalator ... Kaže, da tudi podnevi ne bo nič bolje, je težko vzdihnila in se opotekaje namenila k njemu. Ko se je mimogrede ustavila pred ogledalom v predsobi, se je zgrozila. Zagledala je blede, utrujeno starko z velikimi podočnjaki in se vprašala: Sem to res jaz? Seveda sem, si je odgovorila. Devet let v službi negovalke ji je izsrkalo še zadnje ostanke zdravja in lepote.

»Kaj bi rad?« se je nejevoljno zazrla vanj. »Kaj pa tako nestrpno kličeš? A voda gori?«

»Tukaj bodi,« je nerazločno momljal in jo gledal jezno.

»Ne bodi vendar tako siten,« ga je mirila. »Samo malo sem legla. Ne vidiš, da sem tudi jaz bolna?« Nehote je dvignila glas, pa ji je bilo takoj žal. Brž mu je hitela poravnovati vzglavje, odstranila mu je lase s čela, z brisačo obrisala usta in ga toplo vprašala: »Povej, kaj bi rad?«

»Tukaj bodi! Vedno sem sam. Tako hudičevo sam sem,« je rekel in plaz nerazločno izgovorjenih kletvic se je usul iz njega, da si je z rokami zamašila ušesa. Živci so ji popustili, da je dvignila glas tudi ona:

»Pa pokliči kakega kolega, če ne moreš biti sam. Kje pa so zdaj, da ni nikogar več? Samo še Pero pride, da se zastonj napije. Vsi drugi so pozabili nate, zdaj ko ne moreš več z njimi od gostilne do gostilne! Takrat nisi pomislil, da sem jaz sama. Do tukaj te imam,« je z roko pokazala nad glavo. »Vsaj včasih mi daj malo miru!« je zavpila in se, drgetajoča od jeze in utrujenosti, umaknila v kopalnico.

Koliko let mi je uničil! Koliko hudega prizadejal vsa ta leta, jo je grabil bes. Zdaj pa pričakuje, da ga bo stregla kot najboljšega moža! Če pomisli na vsa ta leta ... Odprla je pipo, da ji je mrzla voda stekla po rokah, potem si je umila z njo še obraz in trepetajoča sedla na stol ob banji. Srce ji je nemirno utripalo. Od neprespane noči in razburjenja. Celó če nič posebnega ne počne in je nič ne vznemiri, ji zadnje čase čedalje pogosteje čudno trepeta v prsih. Zadnjič jo je celo zdravnica vzela v roke, ko je prišla na obisk k možu.

»Gospa, tak bolnik je za vas prevelik napor. Kdo bo pa vam pomagal, če obležite? Pridite na pregled, da posnamemo EKG,« ji je naročila, ko ji je zmerila pritisk in potipala žilo. Nič ni bila zadovoljna ne s pritiskom ne z utripom.

»Ne morem ga pustiti samega,« je Ela umikala oči. A kdo bo njej pomagal, sprašuje. Njej nihče, to dobro ve. Otroci so odšli. Vsak svoje življenje živijo. Pridejo, malo poklepetajo, kaj malega prinesejo, pa spet gredo.

Ko sta prejšnjo nedeljo slučajno prišla skupaj domov najmlajša, dvojčka, jima je prvič omenila rešitev, ki jo je predlagala patronažna sestra, ko ga je prišla umit.

»V dom ga bom dala. Sama ne morem več skrbeti zanj,« je rekla boječe. Upala je, da jo bo vsaj eden razumel, a se je spet zmotila.

»Tega pa ne boš naredila!« je hči vsa zgrožena kar poskočila.

»Če to narediš, te ne pogledam več,« je bil še bolj hud sin.

Skoraj tako je bilo, kot takrat, ko jim je prvič omenila, da bi se ločila. Takrat bi se ga še lahko znebila in bi v miru preživljala vsaj jesen življenja, pa so bili vsi trije istih misli:

»Če si do sedaj potrpeš z njim, ga menda na starost ne boš pustila samega!«

»O kakšni starosti pa govorite!« se je Ela naglas začudila. »Zdrav je kot dren. Komaj petdeset let starega so upokojili, da lahko še bolj svobodno pohajkuje in mi, kadar je doma, vodi svoje »kolege« domov. Kar z njimi naj gre! Ali pa s kakšno od tistih žensk, za katere zapravlja denar,« je prvič odkrito spregovorila o tem, kar je znano vsem in njim verjetno tudi. Še malo, pa bodo zaživel vsak svoje življenje. Zdajle je zadnja prilika, da se ga reši, je mislila takrat, pa stvari spet ni zmoгла izpeljala do kraja. Danes ve, da ni prav storila, da se je vdala zaradi otrok. Ne takrat ne nikoli kasneje ni zbrala dovolj moči, da bi se odtrgala od njega in zaživila kot človek. Tudi zdaj ga branijo podobno kot takrat:

»Bolan je. Ni čudno, da je siten, saj je že devet let priklenjen na posteljo,« je do njega sočutna najstarejša hči, sin pa jo celo spomni na zaobljubo:

»Mu nisi ob poroki obljubila, da mu boš stala ob strani v dobrem in slabem? Te sramote nam pa ne boš naredila,« jo je gledal skoraj sovražno. »Saj ti pomagamo, kolikor moremo.«

»Ja, ja, pomagata pa, pomagata,« se je grenko posmejala. Kaj pa veste, kako je biti z njim od jutra do jutra. Vso jo je v teh letih izmozgal! Komaj se je dobro upokojila in se veselila, da bo lahko malo zase poskrbela, že ga je udarila kap.

Saj Ela ve, da je treba bolnim pomagati. Ampak nihče ne pomisli, da je tudi ona bolna. Kaj otroci ne vidijo, da so ji moči odtekle in ne zmore več? Posebno ne, če se spomni, kakšen je bil, dokler je bil zdrav. Včasih mu celo malo privošči, ko ga gleda priklenjenega na posteljo in dom, ki ga je vedno zanemarjal. Kako drugače bi ga negovala, če bi ji bil prej, ko je bil zdrav, res dober! Pa je že od samega začetka skupnega življenja delal, kar se je njemu zdelo prav. Po pravilih, ki so veljali pri njih, se je ravnal. Ženska mora biti možu pokorna, jo je poučeval. Nazadnje celo fizično, če mu je oporekala. Včasih je šla v službo vsa marogasta.

»Kar zvrtil se mi, pa padem,« se je lagala kolegicam, pa je videla, da jo samo sočutno gledajo.

»Leko, take žene nima nobeden od nas. Le kje si jo našel?« so mu zavidali kolegi, ki jim je ponižno stregla sredi noči.

»Našel? Ona me je našla. A ne, Ela, da si me ti našla?« je bahato naslonjen na naslonjalo stola čakal, da mu pritrди.

Le kje je imela takrat pamet! Saj nazadnje že sama verjame, da ga je res iskala med brigadirji. Prvi, ki jo je ogovoril, je bil on, naslonjen na lopato.

»Nam ne bi prišla malo pomagat, tovarišica?« se ji je smehljaj in ji ponujal svojo lopato.

»Misliš, da ne znam? Prej sem znala delati z lopato kot s peresom,« je rekla in nekajkrat zasadila lopato v gramoz. Ko mu je orodje vrnila, je stegnil roko proti njej:

»Leko,« se ji je predstavil in je ni izpustil, dokler se mu ni predstavila tudi ona.

»Našel te bom, Ela, ne boš mi več ušla!« je glasno zaklical za njo, da so ga slišali vsi in se prešerno zasmejali.

Ko bi se vsaj malo pozanimala, kakšen človek je. Kakšna je njegova preteklost. Iz kakšnega okolja izhaja. Ko bi ga ne srečala prav takrat, ko se je počutila najbolj osamljeno. Ko je najbolj hrepenela po družini. Kolegice so se druga za drugo poročale, ona pa ni imela nikogar. Ne očeta ne matere, sestre pa so bile tako daleč. In se ga je oklenila.

»Pri vas je tako lepo, da bi kar ostal,« ji je rekel že na drugem zmenku.

»Pa ostani. Ti bomo že našli kako delo,« je bila takoj za to.

Sestre so ji ga celo zavidale, ko jih je že čez tri mesece povabila na poroko.

»Kako je čeden in postaven,« je rekla kar malo zavistno najmlajša.

»Nič hudega, če je malo starejši,« je menila Jelka. »Kaj pa boš z mladim in zaletavim, kot je bil Metod?« jo je spomnila na fanta iz domače vasi.

»Ali pa kot Korel, ki je imel v vsaki vasi drugo!« je menila Rezka, najstarejša. Oba sta jo obletavala, kadar je prišla domov, pa sta se ji zdela premalo izobrazena. Da bi se vprašala, kakšno izobrazbo ima Leko, ji še na misel ni prišlo. Zdel se ji je tako razgledan. Besede so mu tako lepo tekle. Lahko bo šla z njim v vsako družbo, je razmišljala do ušes zaljubljena.

Za poročno pričo ji je bila kolegica Helena, njeni gostje so bile le sestre, edino sorodstvo, ki ga je premogla. Še vse tri so bile samske. Ela je videla, kako ji iz srca privoščijo srečo.

»Vsaj tebi naj gre v življenju bolje, kot gre nam,« jo je stisnila k sebi najstarejša. »Kako bi bil ata vesel!« je vzdihnila. »Vedno ti je govoril: Ela, tvoje bogastvo bo tvoja pamet. Se spomniš? Vidiš, da je imel prav?«

Mame nobena ni omenila. Umrla je na porodu najmlajše, ko je bilo Eli šest let, a so jo še vedno zelo pogrešale.

»Zdaj boš tudi ti imela pravi dom, ko imaš moža. Vem, da boš kmalu prišla do stanovanja v bloku. Tudi otroke boš imela in z avtom se boš vozila, pa nas boš prišla kdaj obiskat. O, kako bomo ponosne nate,« ji je prerokovala bodočnost Jelka.

»Saj ponosne smo nate tudi sedaj,« jo je popravila najstarejša. »Edina iz naših hribov si postala učiteljica. In ne kaka vaška, ampak prava, mestna učiteljica,« jo je spet z zgaranimi rokami stisnila k sebi.

Skoraj vse se je zgodilo, kot je napovedovala Jelka: stanovanje sta dobila, tri lepe otroke je rodila in avto sta kupila. A k sestram je ni zapeljal niti enkrat.

Ko mu je nekoč to očitala, se ji je nesramno režal:

»Izpit bi naredila, pa bi se lahko vozila, kamor bi se hotela!«

»Izpit? Saj mi nisi dovolil! Moja žena ne bo sedela za volanom kot kak možki, si se razburil. Kako mi moreš zdaj reči kaj takega!« se je razjezila, da ji je srce v prsih spet ponorelo.

A Eva ve, da je v resnici za vse sama kriva. Ne bi ga smela ubogati! Ne bi mu smela biti tako pokorna.

»Navadna reva sem bila. Navadna putka lutka!« si je rekla. Zdaj, kar je priklenjen na posteljo, mu upa vsaj kaj reči. Ne more je več udariti ali steči za njo po stopnicah.

»Dobil si svoje plačilo,« mu spet privoščiči in se kar malo hudobno posmeje. To ji je pomagalo, da se je vsaj nekoliko pomirjena vrnila k njemu. Gledal jo je preplašeno kot nebogljen otrok:

»Le pojdi počivat, le pojdi,« ji je z roko kazal v sosednjo sobo. »Kar zaspi, kar zaspi, ne bom te več klical, obljubljam,« se je najbrž ustrašil zanjo. Včasih ji celo naglas reče:

»Le kaj bi jaz brez tebe!«

Ela je spila tabletko za živce in se res zaprla v spalnico. Malo počitka potrebujem, si je šepetala, samo malo miru, in kar oblečena legla na še ne postlano posteljo. In res zaspala. Najbrž ne za dolgo. Iz sna se je sunkovito zbudila zaradi zvonca na vratih.

Le kdo je? je trudno sedla in čakala, da pozvoni še enkrat. Morda je samo sanjala. Ali pa je imela le prisluh. Zadnje čase se ji to pogosto dogaja, da kar nekaj sliši, potem se ji pa smeji.

»Ej, mama, kaj se dogaja s tabo,« ji je zadnjič rekel sin, »zdaj te pa leta res že dajejo!«

Ne leta, on me daje. Tvoj oče me daje, bi mu rada rekla, pa ne mara prepira in praznih besed. Ona že ve, kaj se dogaja z njo. Samo nasmehne se in reče: »Kaj hočemo, bo že kako.« Opazila je, da ta stavek zadnje čase kar prevečkrat ponavlja. Že zdravnica se ji smeji:

»Kako je?« jo vpraša in že sama odgovori z njenimi besedami, s čisto pravilno slovensko izgovorjavo ji reče: »Bo že kako, a ne?«

Ampak tokrat niso bili prisluhi. Še enkrat je rezko zazvonilo in tudi Leko je iz svoje postelje vpil:

»Ela, zvoni! Ne slišiš, da zvoni?«

»Že grem, že grem,« se je oglasila in trudno oddrsala proti vratom.

»Evo me, sem že tu,« reče, ko odklepa vrata.

Pred njo stoji lepo urejena ženska njenih let in se ji smeji.

»Glej jo, kaj me ne poznaš?« se čudi. »Mateja,« reče in ji seže v roko.

»Mateja! Saj ne morem verjeti! Mateja,« jo Ela prisrčno stisne k sebi. »Kaj pa ti delaš na tej strani?« se ne more načuditi. »Prej bi pričakovala smrt kot tebe. Leko, pogledj, kdo je prišel,« jo za roko vleče k njemu. Vsa utrujenost in naveličanost se je nekam izgubila. »Se spomniš Mateje? Skupaj sva učili, se spomniš?« se je dobre volje obrnila k možu.

»Zdravo, Leko,« mu Mateja v zadregi stisne roko. Ni vedela, da je bolan. Da je tako bolan.

»Oprosti, da vas vznemirjam,« se obrne k Eli. Vedno bolj ji je nerodno. Vsaj telefonirati bi ji morala prej, da bi se Ela lahko pripravila na obisk. Stanovanje še ni utegnila pospraviti in tudi sama se še ni uredila.

»Kaj pa govoriš,« jo ustavi. »Ne veš, kako sem te vesela,« si jo ogleduje z vseh strani in se čudi: »Nič se ne spremeniš. Taka si kot takrat, ko smo proslavljali 20-letnico mature. Niti za las se nisi spremenila.«

»To se ti samo zdi,« se brani Mateja. »Leta vsem enako teko. Slučajno sem se peljala mimo po avtocesti, pa me je kar potegnilo k vam. Nič več ne prihajaš na naša srečanja, kogar vprašam po tebi, vsak reče: Ela je postala prava Hrvatica. Najbrž je nič več ne veže na Slovenijo.«

»Kdo to pravi? To ni res!« se postavi pred Matejo v tisti svoji drži, ki je tako značilna zanjo, kadar ugovarja ali pa z besedami uveljavlja svoje. Roke upre v bok, dvigne obrvi, stisne ustnice in oči ji oživijo

na poseben način. »Tako je nanoslo, vidiš,« namigne proti možu. »Ljubezen te zapelje, in ko so otroci, moraš pozabiti nase in si, kjer je družina. Saj dokler ni bilo vojne in smo bili v eni državi, se najbrž niso tako pogovarjali o meni. Zdaj sem pa kar naenkrat tujka, ta je pa dobra,« ne more verjeti, da sošolci tako razmišljajo o njej. »Pa ko bi oni vedeli, kako mi gre na živce tale uradna meja, pa carina, potni listi in vse to. Pa kaj moremo? Nič. On,« namigne proti možu, »ima vsaj slovensko pokojnino. Skoraj še enkrat večja je kot moja, pa ima komaj osnovno šolo. Tako ti je to. Pa še mladega in zdravega so ga upokojili,« si upa naglas kritizirati razmere.

»No, najbrž mu ne zavidaš penzije. Midve sva vseeno na boljšem, se ti ne zdi?« ji ugovarja Mateja. Ona že ne bi bila rada na njegovem mestu.

»Ti si že na boljšem, ti si že,« jo spet toplo objame. »Daj, sedi! Si lačna? Boš kaj popila? Saj ne morem verjeti, da stojiš pred menoj. Daj, sedi, sedi, bova kako rekli,« ji odmika stol in tudi sama sede tako, da ima moža pred seboj.

»Ela, daj, usluži jo,« Leko komaj izgovarja besede, a vidi, da jo je tudi on vesel. »Kje pa je Dule?« krili z rokami, ko težko oblikuje vprašanje. Pozabil je, da je že dolgo mrtev, jo spreleti. Bolezen mu je verjetno prizadela tudi spomin.

»Oj, Mateja, koliko let se že poznavata! Ali veš, Leko,« ga vključi v dogodek, »da sva že v nižjo gimnazijo hodili skupaj?«

»To pa ne, Ela. Od učiteljsišča ...,« ugovarja Mateja.

»Kako da ne? Je mogoče, da si to pozabila?« spet upre roke v bok in se čudi s celim telesom. »Ali se tudi tistega našega prvega internata ne spomniš?« stopnjuje čudenje in nejevero.

»Se, seveda se!« Mateja hiti z odgovorom. »V osnovni šoli poleg gimnazije je bil. V dveh majhnih učilnicah smo imeli pograde drugega poleg drugega tako na tesno, da si komaj prišel do svojega ležišča. Nobene omare nismo imeli, samo nekaj obešalnikov je viselo na hodniku. Tam smo odložili tudi čevlje, vse ostalo imetje smo imele pa v kovčkih pod posteljo. Drugo leto smo se preselili v večjo učilnico. V tisto, kamor sem potem vsa štiri leta hodila na učiteljsišče,« hitim pripovedovati.

»Res je, jaz pa v sosednjo,« se Ela spet smehlja.

»Se spomniš, da je takrat še stala Ferličeva gostilna in so še prihajali furmani s svojimi vozmi? Se spomniš?« se smehlja tudi Mateja. Kako lepo je obujati mladostne spomine!

»Kako se ne bi! Moj oče se je večkrat pripeljal na kakšnem vozu. Vedno sem se bala, da ga ne bi videla kaka sošolka, ko je bil tako revno oblečen. Kot v zgodbi o Cankarjevi materi,« ji zaupa.

»A se je tudi tebe tako dotaknila njegova črtica?« se čudi Mateja. »Veš, kaj sem pa jaz naredila, ko je prišla moja mama prvič v mesto? Preprosta kmečka ženica v dolgem krilu je bila, kot Cankarjeva mati ... V kino sem jo peljala. In to v prvo vrsto. Naj jo vsi vidijo! Jaz je nikoli ne bi zatajila, sem hotela reči vsem!«

»Se spomniš, da smo morali v internat prinesiti celo vrečo z ličkanjem? Pa tudi krožnik, skodelico in žlico. In nam niso ničesar vrnili. Vse je ostalo tam,« Ela še sedaj ni mogla pozabiti tega, kot da je bilo tisto kakšno bogastvo.

»Kakega vzgojitelja se spomniš?« se Ela še ne bi rada poslovila od tistih let.

»Seveda se! Še sedaj vidim podpis Zlata Šuster pod tremi opomini

v dijaški knjižici, ki sem jih dobila v prvi konferenci. Kako čudno se mi je zdelo, da je vsako uro drug profesor stopil v razred. Jaz sem do takrat poznala samo dve učiteljici in svojo prijazno vaško šolo,« se je nekako opravičevala, pa se hkrati zavedala, da je gotovo na podoben način tudi Ela doživljala mestno šolo, pa nikoli ni dobila nobenega opomina. Tudi danes pogovor spravlja v zadrego le Matejo. Bi Elo sploh lahko našla nepripravljeno? Bi jo lahko s čim spravila v zadrego, je razmišljala in se spomnila črvov.

»Kam smo pa hodili na hrano? Se spomniš?« zdaj Mateja preverja njen spomin.

»Kako se ne bi! Dijaška kuhinja je bila takrat nasproti Narodnega doma. Kasneje je bil v njem Dom armije.«

»Pa se še spomniš, kakšno hrano smo jedli?«

»Saj sem šla jaz takrat s tabo, ko si se šla pritožiti na komite,« se Eli spet napno obrvi nad začudenimi očmi »Poglej, kaj nam dajejo jesti,« si rekla vaši Zalki in razgrnila papir s črvi pred njo. Ona ga je pa jezno odrinila, te strogo pogledala in rekla: 'A bi morda pečene picke rada jedla?' Kot polita psička sva se ritensko umaknili na hodnik. Se spomniš?«

Zdaj je Mateja prepričana, da sta res bili skupaj. A jo, žal, lahko v spominu najde šele na učiteljišču. V paralelki je bila, je razmišljala, medtem ko je Ela pristavila za kavo in se ukvarjala z možem, ki je postal žejen. V mislih jo je zagledala v veliki učilnici v drugem nadstropju starega samostana, kamor so se tisto jesen preselili skoraj vsi srednješolci, ki se zaradi oddaljenosti od doma drugače ne bi mogli šolati. Sedi za veliko mizo ali pa se greje ob visoki lončeni peči, vedno z zvezkom ali knjigo v roki. Sošolke jo pogosto motijo z vprašanji, saj že takrat vsi vedo, da zna Ela odgovoriti na vsako vprašanje. Že takrat ji je Nuša, ki je sedela pred Elo v razredu, pravila, da je najpametnejša.

»Vse zgodovinske letnice ti lahko pove na pamet. Tudi za vse cerkvene in državne praznike ve. Celotna imena vseh svetnikov zna naštet, v matematiki je pa sploh najboljša. Revna pa tako! Sem ji hotela odstopiti kos blaga, ki sem ga dobila od Rdečega križa, pa ga ne potrebujem, veš, da ga ne, pa mi razrednik ni dovolil. Ne vem, zakaj ne. Si opazila, da ima obleko iz vojaške deke?« ji je govorila skoraj na uho, da ne bi kdo slišal.

Tista prva leta po vojni so bili vsi približno enako revni. Bolj kot revne so bodle oči tiste redke, ki so bile lepše oblečene in so nosile prve najlonke. In so bile tako dobre, da so tudi revnejšim kdaj posodile kak kos obleke. Za ples v telovadnici. Za tiste redke filmske predstave ali celo za domov. Vse so si delile in si nesebično pomagale.

»Tudi v brigadi sva bili skupaj,« reče Ela, ko postavi kavo pred njo.

»V kateri brigadi? Kdaj?« je Mateja spet presenečena. Ne, v brigadi pa že nista bili skupaj, tisti spomini so v njej še tako živi.

»Na avtocesti. Po prvem letniku smo šli. Se ne spomniš Spačve?« spet dviga glas in obrvi.

Kako se je ne bi! Samo oči pripre in že vidi tisto veliko jaso sredi prostranega slavonskega hrastovega gozda. V polkrogu stojijo lesene barake, sredi jase je drog z zastavo, ki jo zjutraj dvigajo in zvečer spuščajo ... Raport zjutraj in zvečer, vsak večer zagori taborni ogenj, okrog katerega plešejo kola in navdušeno pojejo Mi gradimo ceste, pruge ... Vsi so kot eno: mladi iz Slovenije, Srbije, Bosne, Hrvaške,

Makedonije ...

»Še sedaj hranim pohvalo za požrtvovalno delo. Kako navdušeno smo delali na tisti trasi! Kako smo tekmovali med brigadami za prehodno zastavico, pa med seboj za udarniške značke in pohvale ... Ob slabi hrani, dostikrat žejni, a tako navdušeni, da smo šli preko svojih moči. Kako bi kdaj pozabila tisto poletje? Ampak tebe se res ne spomnim. Kdo pa je bil komandant naše brigade?« ji Mateja nastavi past. Če ne bo vedela, si je brigado izmislila.

A Ela brez pomislekov pove njegovo ime in se pobaha:

»Ko sem dvajset let kasneje iskala neko potrdilo na domači občini, sem ga poiskala. Takoj se me je spomnil,« je vidno ponosna.

Da je doma nekje v tistih hribih, je Mateja zvedela šele takrat (ali pa je tudi to pozabila, se je zgrozila nad seboj), ko sta se nepričakovano srečali na prvem službenem mestu.

»Kako malo nam je nekaterim manjkalo, da nikoli ne bi končale učiteljišča! Zaradi tistih nekaj arov zemlje preveč,« je razkrila, da je tudi ona bila med tistimi, ki niso mogli plačati internata.

»Ja, kot da smo kaki gruntarji, so nas obravnavali. Moja mama še tiste ni mogla obdelati, ko je bila po Rabu kar naprej bolna,« se je tudi Mateji za vedno vtisnil v spomin tisti čas. »Upravnik je pa vsak dan prežehl na nas,« je Mateja še vedno zgrožena pripovedovala.

»Kdaj boš plačala?« me je čakal sredi jedilnice.

Najraje bi se ognila kosilu, če ne bi bila kar naprej lačna. »Ne vem, kdaj sem bila večkrat lačna, med vojno ali tisto zadnje obdobje šolanja,« je povedala Mateja. »Kako sem takrat razumela Jenkove verze: Vsak grižljaj mu preseda, požirek vsak mu zagreni,« je vzdihnila.

»Je bilo takrat kaj veliko bolje, ko sva se znašli skupaj v službi? Če se danes spomnim tiste čevljske delavnice,« je priprla oči Ela. Obe sta spet videli s smolo zamazana tla, stene, preprežene s pretrganimi električnimi žicami ... Stranišče na notranjem dvorišču je bilo skupno za več strank, prav tako edina vodovodna pipa z emajliranim koritom.

»Vidve sta učiteljici?« se je naglas čudila prva soseda, ko ju je videla ribati tista umazana tla.

»Tri mesece smo čakali na polno plačo!« je bila še vedno zgrožena Mateja.

»Tovariši, prva je služba, nas je poučila ravnateljica, se spomniš?« jo je dopolnila Ela. »Včasih razmišljam: Če bi me pustili v tisti vasi, kamor so me najprej poslali z dekretom, če me ne bi takoj premestili v mesto, bi se moje življenje najbrž odvijalo čisto drugače,« je težko vzdihnila Ela in namignila na moža v kotu.

»Tudi zame,« ji je Mateja nekajkrat pritrdila.

»Kaj pa tebi manjka?« se je začudila. »Samostojna si, neodvisna, z avtom se voziš, do višje izobrazbe si prišla ...«

»Saj si ti tudi,« jo Mateja zavrne.

»Pa? Se mi to kje pozna? Tam med otroki sem se včasih res počutila pomembno in koristno. Kar sem pa v penziji ... Saj sama vidiš, kaj bi ti razlagala,« je stisnila ustnice v ravno črto in gube na čelu so se ji poglobile.

»Raje še kaj povej,« jo je spet zgrabila za roko, kot da se boji, da ji ne bo prehitro ušla. »Vidiš kdaj kako sošolko? Kako so?« je hotela kaj zvedeti tudi o drugih. »Vem, da ima vsak svoj roman. Tudi tebi dostikrat ni bilo lahko. Povej, kam se greš napolnit, kadar ti je

najhuje?« jo je zanimalo.

»Domov,« je Mateja rekla brez pomisleka in blažen smehljaj ji je preletel obraz.

»Domov? Kaj niste domačije že davno prodali?« se je čudila.

»Smo. Naša hiša je res v drugih rokah, moje korenine so pa še vedno tam,« ji je vsa raznežena začela pripovedovati o vaščanih in Krki pod vasjo. »To se mi ne zdi nič čudnega. Večina ljudi se hrani s spomini na otroštvo. Meni so domači ljudje še vedno kot kruh, s katerim potešim vsakršno lakoto. Se tebi ne dogaja tako?« se je zastrmela v Elo, ki je kar lezla skupaj od čudne zagrenjenosti.

»Že štirideset let nisem bila doma, pa še takrat sem bila samo na pokopališču, ko sem šla za pogrebom sestrične,« je priznala in Mateja je videla, kako se ji v očeh nabirajo solze.

»Ela, saj ni mogoče,« je skočila k njej in jo tesno objela. Bilo ji je, kot da ji je pravkar povedala za smrt najbolj ljubljenega človeka. »Kako zdržiš? Kako lahko živiš?« jo je stiskala k sebi in čutila, kako drhti pod njenimi rokami. »Jaz te bom odpeljala,« se je nenadoma odločila. »Pravzaprav sem si vedno želela videti, kje si doma,« je iskreno rekla in obenem razmišljala:

Ni nesrečna samo zaradi tega, ker so otroci odšli. Ne samo zato, ker ima bolnega moža. Med tujimi ljudmi živi. Vsaj včasih bi se morala nahraniti z domačo govorico. Z domačimi ljudmi bi kdaj morala obuditi spomine, se sprehoditi po stezah svojega otroštva, pa bi laže prenašala vse tole, je bila prepričana.

»Kako si pa to predstavljaš?« jo je Ela odrinila od sebe, jo pogledala nejeverno in spet stisnila ustnice ter dvignila obrvi. »Samega ga ne morem pustiti,« je zaskrbljeno pogledala na moža.

»Kakšnega otroka pokliči za en dan,« se Mateja ni mislila kar tako vdati. »Kaj praviš, Leko, bi bil lahko en dan brez nje?« je zdaj stopila k njemu odločna, da izpelje, kar se je namenila.

»Kam jo misliš odpeljati?« najprej ni vedel, o čem govori. Ravno je malo zakinkal, skoraj pozabil je že, da imata obisk.

»Domov bi jo odpeljala za en dan. Saj lahko, ali ne?«

»Tam ni nikogar,« je izjecljal. »Pelji jo na morje,« je gestikuliral, kako naj gre malo zaplavat.

»Kakšno morje!« se je razjezila Mateja. »Domov mora. Po toliko letih mora domov, ne razumeš tega?«

»O, kako bi šel jaz rad domov,« so se mu zalesketale solze v očeh.

»No, potem razumeš, da mora iti tudi Ela?«

»Razumem, razumem. Sina naj pokliče,« se je vdal, a Ela se še vedno ni mogla odločiti.

»Čisto tebi podobno,« se je v zadregi smejala Mateji. »Rečeno, storjeno, kaj? Te bom poklicala. Prej se moram dogovoriti, saj veš.«

Poklicala jo je že naslednji ponedeljek.

»Lahko grem. Sine bo prišel domov. V četrtek si je vzel dopust. Pa čim prej pridi, da bova imeli kaj od dneva,« je bila vsa vznemirjena in z besedami: Ure bom štela, še najbolj povedala, kako se veseli tega dne.

Čakala jo je praznično oblečena, s svežo pričesko, da je Mateja kar ostrmela.

»Kaj greva na ohcet?« jo je podražila, ko je na mizi opazila tudi lično zavita darila.

»Prazna vendar ne morem priti po toliko letih,« se je kot opravičevala, pograbila torbico in tisto z mize in že zavila v hodnik,

pa se je v zadregi spet vrnila, ko jo je sin podražil:

»Samo pogledjte, kako se ji mudi! Še kave nam ne utegne skuhati.«

»Saj sem res čisto zmešana,« se je v zadregi opravičevala, a jo je objel preko ramen in obe hkrati potiskal skozi vrata:

»Pojdita že, hitro pojdita, da se ne premisli! Pa srečno se vrnita,« je rekel in zaprl vrata za njima.

Ves čas med vožnjo se je Ela nasmihala nečemu v sebi in na Matejina vprašanja odgovarjala bolj z enozložnicami. Sedela je vzravnano in si kar naprej dala opraviti zdaj z bluzo zdaj s torbico v naročju. Sproščati se je začela šele, ko sta zavili v njeno dolino.

Zdaj je vsa oživila.

»V tistile vasi, lej, je živela očetova sestra. Zelo je bila dobra Čeprav sama ni imela skoraj ničesar, je vedno našla kaj za nas, če drugega ne, kaj od poljščin, da se nisem prazna vračala,« je obudila spomin. Kazala ji je vasi zdaj desno zdaj levo od poti in kar naprej ponavljala: »Ali ni lepo?«

»Tamle je bila pa za nas najbližja železniška postaja,« je z roko pokazala v desno. »Ampak od tja do doma je bilo skoraj petnajst kilometrov! Kako se je vlekla pot do naše vasi! Ves čas navzgor, pa navzgor ... Skoraj do nebes,« se je nasmehnila in povedala, da se tako res imenuje neki hrib v sosednji verigi gričev.

Potem se je razveselila širše poti, ki se je vila iz gozda.

»Še malo po vojni so tamle živeli graščaki,« je povedala. »Tistale mogočna cerkev, jo vidiš?« se je scela obrnila v desno, »je pa ena najstarejših na Slovenskem. Prvotna je bila najbrž lesena, okrog leta 1000 pa je grofica Hema postavila zidano. Čudovita gotska katedrala,« je razlagala kot turistični vodnik. Še po tolikih letih ni ničesar pozabila, je presenetilo Matejo.

»Vidiš pokopališče?« se je obrnila v drugo smer. »Bog ve, koliko znancev so že pokopali v teh štirih desetletjih,« se je pomračila.

»Naj zapeljem tja?« je Mateja že obrnila volan, pa je skoraj ukazala:

»Ne, ne, tamle ustavi, pri cerkvi! Ti bom nekaj drugega pokazala,« je rekla z nekam skrivnostnim glasom.

Ko je Mateja našla ustrezen parkirni prostor, je Ela naglo izstopila, potem pa se je, naslonjena na avto, začela molče obračati na vse strani. Stiskala je ustnice, dvigala obrvi, kot je navadno storila, kadar je reševala kak problem. Potem se je nasmehnila, stopila na sredo malega vaškega trga in jovsa pomlajena z razširjenima rokama vabila kot gospodar na svojem posestvu, naj pride, da ga razkaže.

»Tule, glej, kjer stojiva, je stala šola, v katero sem včasih hodila. Zgorela je v vojni. Letala so jo zrušili do tal. Tamle, glej,« je pokazala na stavbo nasproti cerkve, »je stanovala pa naša učiteljica. Po tehle stopnicah, glej,« je rekla in naredila nekaj korakov navzgor, »sem ji tolikokrat nesla vodo ali pa drva. Ti bi morala iti naprej v šolo, mi je večkrat rekla, jaz sem si pa mislila: Ti lahko govoriš. Kam bom šla, sirota, v šolo? Kdo mi jo bo pa plačeval? Zdaj pa vidiš: šole ni več, nje tudi ne, jaz sem pa še tukaj,« se je zasmejala kot zmagovalka. V trdem, neenakem boju je zmagala prav ona!

»Ko bi bila moja učiteljica še živa ... Kako rada bi jo še enkrat videla!« so se ji orosile oči. Z nekoč njenega stopnišča je zamišljena gledala po drugih hišah in poteh med njimi. Najbrž se spominja ljudi, ki jih je nekoč srečevala, je pomislila Mateja. Njen bistri in nezmotljivi spomin jih je gotovo shranil veliko.

»Hvala ti, Mateja,« jo je stisnila za roko, ko sta spet sedli v avto.

Po vijugavi poti jo je zanesljivo usmerjala proti domu z besedami in rokami. Vedno bolj navzgor, navzgor je vijugala pot. Ela je naštevata imena vasi tako, kot da okuša slast njihovega zvena. Polglasno je ponavljala imena vasi in zaselkov, ki jih že tako dolgo ni videla.

»Nikjer več makadama!« se je naglas čudila in strmela v nove ali pa sveže prenovljene hiše, občudovala je urejenost domov in grenko pripomnila:

»Tam pri nas smo še daleč za vami!«

Se ne upa več postaviti na to stran meje? se je začudila Mateja. Saj se je vendar rodila tukaj. Oblikoval jo je prav ta lepi svet, ki ga je vedno bolj občudujoče gledala tudi ona. Tisti čas pomladi je bil, ko se brstje na drevju že razpre v sveže zelene liste, ko se med bukvami bahato šopirijo razcvetele divje hruške in češnje, gozdna tla pa se spremenijo v preprogo belih vetrnic, modrih spominčic, pljučnika in jetrnika.

»Ustavi! Ustavi za trenutek,« je Ela zgrabila za volan, da ga je Mateja zadnji hip zravnala.

»Oprosti,« je rekla, ko jo je Mateja grdo pogledala. »Tamle, v tistile visoki hiši na gričku smo se pripravljali na sprejemni izpit za nižjo gimnazijo,« je povedala in izstopila vidno vznemirjena. »Čisto slučajno sem zvedela za priprave. Mleko sem prinesla pa v veži naletela na svojo učiteljico in sošolce.

'Kaj pa vi tukaj?' sem jih debelo gledala.

'Za šolo jih pripravljam,' mi je rekla učiteljica nekam v zadregi.

'Za šolo? Saj bi jaz tudi rada šla,' sem rekla skoraj jezno. 'Zakaj pa mene niste poklicali?'

Učiteljica kar ni mogla skriti zadrege, sošolci pa tudi ne. A zato, mi je šlo po glavi, ker sem daleč od vas, ker sem sirota, a zato ne spadam med vas? Saj so nam vsa leta vojne govorili, kako bomo v svobodi vsi enaki, kako se bomo tudi reveži lahko šolali ... A zdaj pa tako? Zares sem se razjezila. Prav vpila sem na učiteljico.

'Ela, z očetom se zmeni,' me je mirila. 'Če bo on za to, kar pridi, čeprav smo skoraj pri koncu. Ampak ti boš zmogla, vem, da boš,' se mi je dobrikala. Tudi sošolci so drug čez drugega govorili: 'Ja, kar jutri pridi, ti to že vse znaš.'

Neverjetno, kako jasno sem se tisti trenutek zavedla: Če ne izkoristiš te prilike, boš ostala za vedno doma. Kaj pa boš doma? sem se vprašala. In sem se doma odločno lotila očeta,« je pripovedovala.

Šele zdaj je Mateja zvedela za zgodbo njihove družine.

Njen oče je ostal že pet let pred drugo vojno vdovec s šestimi otroki. Žena mu je umrla za porodno mrzlico po rojstvu štirinajstega otroka, stara komaj štiriinštirideset let. Nekajkrat je rodila tudi dvojčke, a jih je kar osem umrlo še prav majhnih. Vojna je potem zahtevala še svoj davek. Kar dva brata sta ji padla, eden v eni, drugi v drugi vojski. Oče je za tistega, ki je padel v partizanih, dobil spomenico in 1200 din nekakšnega mesečnega dodatka. Ko se je obračunavala vojna škoda, je bila ocenjena na 137.000 din.

»Če dobim ta denar,' je računal oče, 'bom prodal tole našo revščino pa kupil kaj malega v dolini, da vaju bom obe lahko šolal,' je mislil name in najmlajšo. Starejši sta bili za šolanje že preveliki. Že nekako zaposleni na kmetijah, najmlajši dve bi pa zelo rad poslal v šole. Bil je zelo razgledan človek, veš. Vedel je, da bomo brez izobrazbe še naprej reveži.

'Ela, zapomni si, samo pamet je bogastvo siromakov,' mi je ubijal v glavo in naročal, naj se pridno učim. 'Drugega ti ne morem dati, saj vidiš,' me je večkrat spomnil na težke razmere doma.

No, jaz sem tisti dan res dosegla, da sem lahko šla na sprejemni izpit in naprej v šolo, mlajša pa je lepo ostala doma, saj škoda nikoli ni bila izplačana in oče je žalosten spoznal, da sem se iz revščine izvila samo jaz. Pa danes tudi zaradi mene ne bi mogel biti srečen,« se je grenko nasmehnila. »Življenjsko šolo sem slabo opravila, popravnih izpitov pa ni več,« je rekla in tako povedala, da tudi ona ni zadovoljna sama s seboj.

Spet je sedla v avto, ta pa je spet rinil vedno višje, na sam vrh čudovite pokrajini. Skoraj na vrhu hriba je Ela previdno prijela Matejo za roko in jo prosila, naj zavije na kolovozno pot. Vodila je k mali baročni cerkvi. Tudi zdaj se je, kot malo prej na trgu pred veliko cerkvijo, nekaj časa obračala na vse strani in samo strmela.

»Kako se je vse spremenilo,« se je potem naglas čudila. »Včasih sem rekla, da je naša vas kot šopek hiš, po polju vmes so posejane pa še posamezne hiše, včasih po dve, tri strnjene v zaselke, zdaj pa je vse združeno, glej!«

Od tam, kjer sta stali, se je odpiral čudovit pogled na druge griče, posejane z vinogradi in vikendicami, gozd pod njima je bil odet v svežo zeleno barvo, sadovnjaki so cveteli belo in roza, iz trave so kukale številne marjetice in trobentice, ob hišah so ponosno kraljevali forzicije in tulipani, globoko v dolini pa se je razprostiralo ravno, širno polje.

»Še cerkev je vsa pomlajena,« je dahnila in ubrala pot proti njej. Nekako trudno se je vzpenjala. Zaradi spominov ali kakih drugih težav? Mateja je nalašč obstala sredi poti, da bi se Ela malo oddahnila, in se spet zazrla v svet, ki se je ponujal, zdaj odprt proti savski dolini.

»Tamle, glej,« je Ela z iztegnjeno roko risala po grebenih in dolinah, »je med vojno tekla meja med Italijo in Nemčijo. Dva metra in pol visoka žična ograja je bila vmes pa pol metra široka. Iz bodeče žice. Po tleh pa bombe. Take kot malo debelejšje limone. In prav tukajle, lej,« je naredila nekaj korakov proti prvim bukvam, »smo neko jutro našli mrtvega partizana. Pri tistile veliki bukvi so ga zakopali, mi otroci smo mu potem pa rožice nosili. Primorec je bil. Po vojni so ga domači prišli iskat, a zame še vedno leži tukaj, tako živo ga vidim,« je obudila spomin.

»Tudi jaz se živo spomnim nekaterih dogodkov iz vojne. Zmeraj me je jezilo, kadar je kdo rekel: Kaj pa ti veš, kaj je vojna, saj si bila še otrok. Pa kako vemo,« je Mateja razumela Elo, ko je težko vzdihnila: »Kako je bilo med vojno tukaj včasih hudo,« in stopila proti mali cerkvi. Čudno mračna je prišla za vrv, ki je visela iz cerkvenega stolpa.

»Koliko sem včasih zvonila! Za vse življenje sem se nazvonila,« je rekla in poskušala pozvoniti tudi sedaj. »Moj ata je bil mežnar, veš,« je povedala brez zadrege. Včasih se s tem ne bi upala bahati, še manj s tem, da so pobirali tudi bero. Kadar očeta ni bilo doma, v hosti je delal kot logar in ga po več dni ni bilo, je pogosto zvonila ona, je pripovedovala, medtem ko je vztrajno cukala za vrv, dokler zvon le ni slabotno zaklenkal. »Le kam je odtekla vsa moč?« je vzdihnila in se spet zazrla v spremenjeno podobo vasi. To tudi Mateja rada počne. Lepo je z višine gledati na gručo hiš in iskati dom, kjer ti je stekla zibel.

»Se od tod vidi vaša hiša?« je vprašala, ko je Ela le predolgo nekam žalostno molčala.

»Ne, ne, tam jo zaman iščeš,« se je zdrnila iz razmišljanja. »Tja doli se bova spustili,« je zamahnila v drugo smer in jo prijela pod roko. Da bi jo vodila ali da bi se oprla nanjo? je razmišljala Mateja. Nenadoma se ji je zdela tako bleda in šibka. Menda ji ne bo postalo slabo, se je bala zanjo, ko jo je spremljala od cerkvice navzdol na obronek gozda. Tam je Ela spet obstala in se čudila:

»Kako je med tem drevje zraslo! Včasih sem lahko videla daleč na ono stran. Sem ti hotela pripovedovati o hribih in vrhovih, pa je drevje vse zakrilo. Tukajle, glej,« je napravila nekaj korakov na jaso, »smo imeli včasih njivo in velik zelnik. Vsak pedenj zemlje smo obdelali. Najnujnejše smo vedno pridelali doma, zdaj je pa vse zaraščeno,« je zmajevala z glavo in strmela v cvetlične grme in negovano travo malo niže. »Seveda, zdaj to ni več kmečka koč, ampak je vikend!« se je obrnila v drugo smer, kjer je tudi Mateja v bohotnem zelenju zagledala nizko hiško.

Spet nekaj, kar naju boleče povezuje, je prešinilo Matejo. Obema je rojstna hiša spremenjena v vikend, le da je njena sredi vasi, Elina pa na robu gozda. Bolj kot v vikend je Mateja strmela v Elo, ki je s stisnjenimi ustnicami in nejevero v očeh zamišljeno obhodila hišo, se dotikala oken in vhodnih vrat, pokljukala je, kot da bi rada vstopila, z roko je segla do strehe, pokleknila na klop, prislonjeno k zadnjemu oknu, da je lahko pogledala v notranjost, se spet vrnila in z rokami v boku začela naštevati spremembe, ki so očitne: ni več slamnate strehe, okna so druga, stene so na novo prebarvane z živahnimi barvami, včasih so bile le z apnom, nov in višji je dimnik, zdaj se jim dim gotovo ne vali več nazaj ...

»Samo podboj vrat je isti,« je ugotovila. »Celo številko so spremenili. Včasih je bila številka 21, sedaj pa 1. Kaj to pomeni, da naša hiša spada zdaj k drugi vasi?« je glasno razmišljala in se nenadoma razveselila: »Glej, glej, vodnjak imajo! Pridi, ti bom pokazala, kam smo poleteli in pozimi hodili po vodo,« je vsa vznemirjena zgrabila Matejo za roko in jo vodila za hišo. A je zaman iskala staro pot.

»Uhojena potka je bila,« ji je zagotavljala. »Kako je pozimi včasih drselo! Kako da ne najdem vsaj steze?« se je naglas čudila.

Koliko stezic iz mojega otroštva je prerasel čas, je pomislila Mateja. Čeprav sproti ugotavlja spremembe, se kar naprej čudi, kako se ne bi Ela, ki gleda svoj svet otroštva po štiridesetih letih! Toplo jo je stisnila k sebi, ko je trudna sedla na klopco pred hišo, in rekla:

»Saj veš, zdaj že dolgo nikomur več ni treba hoditi po vodo k studencu na dno globeli. Pa tudi: vikend ne živi vsak dan, tako kot je vaš kmečki dom s kopico otrok,« jo spomni na velike razlike med некоč in danes.

Kot da se je odprl studenec spominov v njej, ji je začela pripovedovati o svojem otroštvu. Predvsem o bedi, iz katere se je mukoma izvila, pa se je v resnici nikoli ni zares otresla, saj je v njej še vedno podoba mrtve mame sredi borne koč. Še sliši neutolažljivi jok starejših bratov in sestra, še vedno vidi očeta, kako pestuje najmlajšo, zaradi katere je umrla ...

»Komaj smo malo zrasli, že smo morali na dnino. V »taberh« smo rekli. Ali pa služiti. Tudi ko sem se šolala, sem vsake počitnice delala po tujih njivah ali pa nabirala gobe in druga zelišča, da sem zaslužila

za šolske potrebščine,« ji je zaupala. »Kake suhe krljke mi je oče prinesel v internat. Po obleko in obutev sem v glavnem hodila na Rdeči križ,« spet stisne ustnice, kot da zadržuje jok. »Pa je bilo vseeno lepo,« se zravna, »ko smo bili pozimi skupaj na peči in se pogovarjali pa kaj zapeli. Ali pa spomladi, ko smo pasli tisto edino kravo, ki nam je dajala mleko. Najmlajša je potem, ko je šestdesetega leta umrl ata, našo revščino prodala in se preselila v dolino k nekemu mlinarju. Pa naj smo šli kamor koli, smo bili zaznamovani s hudim. Nobenemu od nas ni sijalo sonce. Kako res je, kar je zapisal Prešeren: Komur je sreče dar bila klofuta, kdor je kot jaz prišel pri njej v zamero ...,« je naslonjena na steno rojstne hiše zaprtih oči izpovedala tudi svojo resnico.

»Šele zdaj sem se spomnila, da imam s seboj fotoaparat,« se je Mateja udarila po čelu in segla po svoji torbici.

»Pusti, nima smisla,« jo je zadržala Ela. »To ni več moj dom,« se je trudno dvignila. »Svoj film nosim tule,« je pokazala na svoje srce. »Tu bo na varnem do konca mojih dni. Sem ti pa neskončno hvaležna, da si mi poklonila tale dan. Šele sedaj vem, kako sem vse tole pogrešala. Zdaj lahko greva,« se je trudno dvignila, še enkrat z očmi objela mali svet svojega grenkega otroštva, se po utrjeni stezici med pisanim cvetjem in grmiči začela vračati proti obnovljeni cerkvi in naprej do avta, ki ju je potrpežljivo čakal.

»Samo še do vasi me zapelji. Do sestrične,« je prosila.

Tistih nekaj deset metrov do nje se je umirila, se notranje zbrala in z nasmehom pozvonila na velika vrata nove hiše.

»Koga vidim!« se je razveselila sorodnica in jo že z roko vlekla v veliko, svetlo kuhinjo. »Vstopi, vstopi, boš povedala, kako se kaj imaš,« jo je radovedno motrila in mimogrede ocenjevala njen zunanji videz.

»Kako se imam? Kot vidiš, mi nič ne manjka. Morda je kaka kila celo odveč,« se je Ela naredila veselo.

Spet nova vez, ki naju povezuje, je prešinilo Matejo. Ponos. Beraški ponos, ki ne dovoli, da bi te pomilovali.

»Najbolj pametna je bila daleč naokrog,« se je pred Matejo pobahala z njo preprosta ženica. »Kako je že tvoj ata kar naprej ponavljal?« se je zastrmela vanjo. »Pamet je boljša kot žamet, ali ne?«

»Ne, ne, on je rekel, da je pamet edino bogastvo siromakov. To je rekel in to je res. Bolj kot tisto, da je pamet boljša kot žamet. Nekateri so prav srečni tudi z žametom, čeprav so brez pameti, ni tako?« se je obrnila k Mateji in ji pomežiknila, naj bo potrpežljiva z njo samo še nekaj trenutkov.

Potem se bo spet vrnila v svoj svet, ki si ga kljub vsej svoji pameti in bistrosti ni znala in mogla prav urediti.

Zilhad Ključanin

Prevod: Barica Smole

Sarajevska Hagada je ena od zgodb iz zbirke z enakim naslovom, ki je v pripravi za tisk pri Založbi Goga. Zilhad Ključanin (roj. 1960) je eden najvidnejših piscev iz BiH. Objavil je več kot 20 knjig, piše poezijo, prozo, drame, scenarije, književno kritiko in esejistiko, prejel je številne nagrade, tudi za uredniško delo, v slovenščini imamo njegov roman Pričevalec (Šehid) v prevodu Damijana Šinigoja.

SARAJEVSKA HAGADA

Sklenjeno je: gremo izpred zdravstvenega doma na Vrazovi. Kjer je videti prestreljeni rdeči križ. Že od ranega jutra neprestano streljajo. Granate, streli. Neprestano. Sklenjeno je: vozili bomo z vratolomno hitrostjo. Moj bog, pomisli. Križ je preluknjan. Ampak kako da se steklo ni razletelo? Neumnosti, pomisli, saj je odločeno: operacija se začne pred zdravstvenim domom na Vrazovi, šli bodo on, policist, in strokovnjak za ključavnice. Sedli bodo v golf in se z vratolomno hitrostjo odpeljali do muzeja. Oddaljen je slab kilometer, do njega morajo priti z zadnje strani, preko nekaj čistin, z veliko hitrostjo. Sklenjeno je.

*

Vojna je trajala že tri mesece. Najprej so bili osupli, potem pa so se – pretežno poznavalci, umetniki in ljubitelji kulture – spomnili, da je treba zaščititi umetniška dela in kulturne dosežke. Zgodovinar Enver I. se je spomnil Sarajevske Hagade, ki je bila v Državnem muzeju. Muzej pa so že maja obkolili z dveh strani: vojaki jugoslovanske vojske iz vojašnice Maršal Tito in četniki na drugem bregu Miljacke. Zgodovinar Enver I. je odšel na CSB* na Marin dvoru; tam niso mogli prevzeti odgovornosti za evakuacijo eksponatov iz Muzeja, tja lahko gredo samo prostovoljci. Dva sta dvignila roke: eden desno, drugi levo, eden je bil policist, drugi je o sebi povedal, da je strokovnjak za ključavnice. Enver I. je hotel rešiti predvsem Hagado, vendar tega ni povedal. Operacija se je začela 6. junija. Zdaj sta pred zdravstvenim domom na Vrazovi, vsak čas bosta šla na pot.

*

Pa so šli, vsi trije, pod rdečim enokrakim križem. Gremo, pritisni na plin čim močneje, sta rekla na glas Enver I. in strokovnjak za ključavnice. Golf je odbrzel na Vrazovo ulico – mimo Orientalskega inštituta, naboji so žvižgali mimo – z vso hitrostjo je zavil desno, na ulico Valterja Perića – tu ni bilo ostrostrelskega ognja – mimo kavarne Makarska – čez čistino, tako veliko, da bi z nje lahko duša odletela v deveta nebesa – čez Valterja Perića – motor je dobrodušno brundal, pa levo, na ulico Hamze Hume – tu se z ostrostrelci gledaš iz oči v oči, glavo potegneš med ramena, kot da pričakuješ klofuto od starejšega brata – dolgo, dolgo to traja – preko ulice Branka Radičevića – potem naglo zavijanje desno, pred prsobranom – vzdolž Branka Radičevića – potem dva ali tri metre čistine, ki je ne bi privoščil nikomur, takšna čistina je – potem sto metrov zaklona, za katerim se lahko sliši bitje srca, res se lahko – pa zavijanje v Branimirja Čosića – drvenje čisto ob zidu, visokem kot upanje, da mene že ne bodo – pa na Istrsko – tu štejemo čistine, ki nas še čakajo, nekako radostno, skoraj nežno; še dve sta pred nami – skozi Đura Daničića, s sklonjeno glavo, v strahu, da bo naboj priletel v tilnik, zlata svinčenka v zatilje – mimo filozofske fakultete – čez Franja Račkega, med filozofsko fakulteto in muzejem – njegovih zidovi so preluknjani od nabojev in šrapnelov, vrata so prerešetana, napol vlomljena, visijo na enem tečaju in zgodovinar Enver I. pomisli: „Le kje naj jo najdem, zaboga!“ V muzej so vstopili na zadnji strani. „Moja edina prednost je v tem, da ne vedo, da jo iščem.“ Bilo je okrog pol enajstih.

*

Sarajevsko Hagado so ukradli leta 1951. Tedaj je sam Tito ukazal, naj se zapre celotna meja Jugoslavije. Tatove so ujeli na mejnem prehodu z Italijo. Po tem so Hagado skušali ukrasti še dvakrat, pri čemer ne štejemo, da so jo skušali dobiti tudi ustaši; takrat jo je rešil kustos Državnega muzeja Derviš Korkut. Ali pa še prej ...

*

Trojka je bila zelo presenečena, ko se je v kleti pred njimi pojavil človek. Enver I. ga je poznal:

- Kaj pa ti tu, za vraga?

- Stražim, je rekel vratar. Direktor je šel k četnikom, drugi pa so se razbežali.

Za Mehom se je prikazal še nekdo, ki ga niso poznali.

- Ta je šel v mesto pred enim tednom, je rekel Meho, ampak zaradi streljanja ni mogel nikamor.

- Zilhad K., – se je predstavil moški, pisatelj.

Policist je Mehu pokazal potrdilo, na katerem je pisalo, da morajo spraviti Hagado na varno.

- Najprej zlato, je rekel Enver I.

Strokovnjak za ključavnice je hitro dešifriral blagajno, iz nje so vzeli nakit in eksponate iz zlata, dragocene arheološke primerke. Vse so spravili v vreče, ki so jih prinesli s seboj.

Enver I. je iskal Hagado in se trudil, da drugi ne bi opazili njegove nervoze. Mirno je v vrečo spravljaj tudi posmrtno ostanke dinastije Kotromanić.

- Kaj za vraga nam bodo te kosti? – se je čudil policist.

- Na teh kosteh leži Bosna, – je rekel Enver I.

V kleti, pri upravi in knjižnici, je po naključju odpahnil vhodna, že vlomljena vrata in za njimi so našli majhno blagajno, široko šestdeset in visoko sedemdeset centimetrov. Strokovnjak za ključavnice je ugotovil, da je avstro-ogrske izdelave in da jo bo težko odpreti. Nikakor ji ni mogel blizu in policist je godrnjal, da bi morali od tu, saj so granate padale vse bliže.

Ne grem, – je rekel strokovnjak za ključavnice. Videti je bilo, da blagajna zanj predstavlja izziv. Že tri ure je poskušal vdreti vanjo.

- Umakni se, je rekel vratar. V roki je držal kramp.

Z njim je udaril po blagajni.

- Boš že videla, kasa zajebana – je rekel Meho. Blagajna se je odprla.

AMPAK. V njej je bila še manjša blagajna. Zaklenjena. Avstrijska.

- Kaj je pa to? – je vprašal policist.

- Ah, nič, nekakšna knjiga, je rekel Enver I. Vzel je kopijo Hagade, narejeno tik pred vojno.

Strokovnjak za ključavnice je bil pozoren samo na blagajno. Mrzlično je brskal po njej.

- Odnesimo jo v prvo nadstropje. Do takrat se bom tudi jaz pomiril.

- Kaj pa v resnici iščemo?

- Ah, nič določenega. Če smo porabili že toliko časa, pa pogledajmo še, kaj je notri, je rekel Enver I.

- Zaradi česa se pa tako trudimo, če ni nič?

- Pogledj, zaradi tega! – je vzkliknil strokovnjak za ključavnice.

Ko so jo položili na mizo, jo je strokovnjak za ključavnice odprl.

- Neverjetno! – je vzkliknil Meho in občudujoče pogledal strokov-

njaka za ključavnice.

Notri je molče ždela Hagada.

- Spet nekakšna knjiga, – je razočarano rekel Meho.

- Jebem vaše knjige, – je razočarano rekel policist, – gremo!

Enver I. je vzel Hagado v roke. Poskušal se je pomiriti.

- Če smo se že tako trudili, jo bom vzel s seboj, – je rekel.

*

Hagada (novohebrejsko haggadah, aramejsko agada: zgodba, legenda, zgodovinsko moralno delo rabinske književnosti, izročilo, ki se je prenašalo med ljudstvom. Haggada šel Pessag je zgodba o odhodu Izraelcev iz Egipta, ki se recitira pred judovskim praznikom pasho. V srednjem veku so jo prepisovali v dragocene iluminirane kodekse; med najbolj znanimi je španski iz trinajstega ali štirinajstega stoletja, ki ga hranijo v Sarajevu in čigar faksimile je bil objavljen.

*

Vreme je lepo. Golf zavija okrog Državnega muzeja, gume cvilijo. Streljanje je prenehalo, samo včasih je slišati ostrostrelske puške. Ne prevroče junijsko popoldne je.

- Lepo vreme je, je rekel Enver I., stisnjen med Meha na desni in pisatelja na levi strani. Kako mu je že ime? Nikoli ni slišal zanj.

Vozi policist, strokovnjak za ključavnice sedi zraven njega.

Golf drvi po ulicah, ki nudijo zaklon – golf drvi čez čistine. Ki so zdaj mirne.

Samo še sto metrov, je pomislil – a ni pomislil, da je prav ZDAJ obrnjen s hrbtom proti hribu, še nekaj trenutkov ni računal na to, potem pa je začutil močan udarec v hrbet. Pravzaprav v glavo, je pomislil Enver I. in zastokal.

Policist se je obrnil, golf je zavijugal, s sprednjim blatnikom trčil v zid zdravstvenega doma na Vrazovi, pazi, je vzkliknil nekdo, uspelo mu je ujeti avto, na hitro je zavil desno, pred zdravstveni dom.

Glava Enverja I. je bila sklonjena na prsi, med dvema prednjima sedežema. Zagledal je neke oči.

- Vzemi, je rekel.

Vzemi, je pomislil.

Z veliko težavo je potegnil knjigo izpod pazduhe – ni vedel ne čigave ne katere – in jo porinil pod neki plašč. Bil je plašč tistega, katerega oči so ga gledale.

*

Konec junija so ga poklicali na predsedništvo. V veliki predsednikovi sobi je že bilo nekaj ljudi, nekaj jih je bilo v civilu, drugi so imeli uniforme.

- No, doktor, kako je z ramo?

- Dobro, je rekel.

Zdaj je že dobro, je pomislil.

Govorili so o Hagadi. Predsednik se je najprej zahvalil Enverju I., ki se je tako nesebično žrtvoval, da je rešil takšno dragocenost za državo Bosno in Hercegovino. Zgodovinar Enver I. se je smehljal, čeprav bi najraje segel pod mavec na rami in se do onemoglosti praskal, saj je bilo neznosno vroče. Tako vroče, da skoraj ni mogel slediti pogovoru.

- Milijarda in dvesto milijonov dolarjev! – ga je prebudil neki glas.

- To je samo uradno določena vrednost, – je rekel moški v ponošeni obleki, verjetno kakšen ekonomist.

- Kaj pa vi mislite, doktor? – je predsednik gledal vanj.

- Nisem vedel ... da je vredna ... toliko denarja ... – je zajecjljal. – Ampak vem, – je nadaljeval odločno, – da je Hagada eden izmed najpomembnejših pisnih dokumentov Evrope.

- Mi potrebujemo orožje! – je vzkliknil eden od uniformiranih moških.

- Potrebujemo državo, – je rekel predsednik.

Vsi so umolknili. Predsednik je še naprej pojasnjeval, da je Izrael že dvakrat ponudil, da bi jo prenesli tja, kjer bi bila na varnem, ameriški Judje so ponujali ček, na katerem bi sami zapisali vsoto, kakršno bi želeli, tu pa so še številne mafije z vsega sveta, je rekel.

- Te seveda ne ponujajo ničesar, – se je nasmehnil.

- Bistvo je torej v tem: kako bi lahko najbolje zavarovali Hagado, – je nadaljeval potem, zdaj že resen, skoraj zaskrbljen.

- Zdaj je v trezorju Narodne banke, ni tako doktor? – ga je spet pogledal.

- Ne vem ... res ne ... ko smo jo reševali, sem bil ranjen ... najbrž ... tako so mi povedali ... potem ... – je zajecjljal.

- Naj tam tudi ostane, – je zaključil predsednik. – To je najbolj varno mesto v državi.

*

30. julija leta 1999 je Sarajevo obiskal ameriški predsednik Bill Clinton. Hotel je videti znamenito Sarajevsko Hagado. Državni muzej so zastražili en kilometer naokrog. Za radovedno množico so dogodek prenašali, videla ga je lahko na videu na zidovih muzeja. Ljudje so bili srečni, da se predsednik najbogatejše države na svetu zanima za dragocenost najrevnejše države na svetu. Verjetno nihče ni bil pozoren, da je nek ekscentričen zgodovinar v dnevnem časopisju objavil majhen protest; zapisal je, da se Hagada ne sme razstavljati na dnevni svetlobi, četudi si jo ogleduje Bill Clinton. (Po pravici povedano, nihče niti vedel ni, kaj je Hagada.)

Pred zdravstvenim domom na Vrazovi je dogodek na videozidu spremljalo troje ljudi.

- Čemu si objavil tisto v časopisu? – je vprašal eden.

- Je že prav, naj bo še ena napačna sled, – je rekel drugi.

Ko so televizijske kamere z vsega sveta kazale Billa Clintona, kako je srečnega obraza strmel v Hagado, so se vsi trije spogledali in prasili v smeh.

Tepci, je pomislil zgodovinar Enver I.

Pravi tepci, je pomislil vratar Meho.

Res so tepci, je pomislil avtor te zgodbe.

SERVIS ZA BOVLO, ogrodje, pokrov in zajemalka iz posrebrene medenine, posoda in kozarci iz prozornega stekla. Izdelovalec neznan. 16. junij 1917. (Predmete hrani Dolenjski muzej Novo mesto in so trenutno na razstavi Na mnoga leta!)

Andrej Smrekar

IMETI GORJUPA POMENI POSEBNO SREČO IN MILOST

Ob stoletnici rojstva likovnega umetnika – grafika, kiparja in slikarja Jožeta Gorjupa

Pričujoče besedilo je dr. Andrej Smrekar prebral na spominski slovesnosti ob stoletnici Gorjupovega rojstva 10. novembra 2007 v Miklavževi cerkvi v Kostanjevici na Krki.

Jože Gorjup: LASTNA PODOBA, 1931, žgana glina. (Foto: M. Markelj)

Pred sto leti se je 20. aprila rodil Jože Gorjup v hiši le nekaj hišnih številok naprej tu na Ulici talcev. Umrl je star 25 let in 10 dni. Danes ga poznamo in cenimo predvsem kot likovnega umetnika – grafika, kiparja in slikarja. Stoletnica ni priložnost za kritično razglabljanje o njegovem ustvarjalnem dometu. Vsak zase naj se potihem vpraša, kaj je ustvaril do 25. leta, pa nam bo takoj jasno, kdo je Gorjup bil in kaj je obetal. Ob njegovi usodi res ne moremo meriti, kdo kamen dalj vrže. Njegov je ostal v roki sredi zamaha.

Jože Gorjup je bil poseben človek v vsakršnem pomenu besede. Domačini bi namignili, da celo malo čudaški, kar je pogost pridelek muhaste usode ljudem velikih intelektualnih in ustvarjalnih sposobnosti. Ko se danes sprašujemo, kakšen je bil in kako je živel, nam je žal, da vseh teh vprašanj nismo zastavili živim pričam, če pa smo jih, nismo zapisali njihovih odgovorov. Danes se znajdemo v zadregi, ko skušamo izrekati sodbe o njem in njegovem delu, pa se nam zbrana evidenca prepogosto izkaže kot premalo natančna in zaradi prehitrih sklepov celo zavajajoča.

Gorjupovo življenje in delo sta zaznamovana s tragedijo, čeprav sem globoko prepričan, da življenja ni doživljal s takšnim občutjem. Tragedija je prišla nenadoma, v zadnjem mesecu njegovega življenja, ko mu je bolezen prekinila vse velike načrte, zaprla svetle vizije in ga položila tja Na stope v prezgodnji grob. To je bila njegova osebna tragedija. Druga tragedija pa je zadela njegovo delo, za katerega je izgoreval in na kocko stavil prav vse. Dobrega četrto stoletja po njegovi smrti je že skoraj kazalo, da bo večina njegovih sledi izginila z obličja sveta. Nikogar ni bilo, ki bi mogel in znal urediti njegovo zapuščino, celo freske tu v Miklavževi cerkvi so le za las ušle uničenju – po srečnem naključju. Bomba, ki je zadela cerkveni svod, ni eksplodirala. Sredi petdesetih let pa je z naklonjenostjo Gorjupove matere Adele Wurner, sestri Jelice in Viktorije ter drugih sorodnikov in prijateljev njegov likovni opus začel dobivati novo domovanje, ki danes pomeni institucionalno varstvo in skrb v Galeriji Božidarja Jakca.

Iz Jožeta Gorjupa ne poskušamo napraviti velikega umetnika. Želimo mu dati primerno mesto v slovenski likovni umetnosti in ta korak je bil v zadnjega pol stoletja v veliki meri storjen. To je strokovno vprašanje, ki je zelo pomembno, ni pa ob osebnosti Jožeta Gorjupa najpomembnejše. Jože Gorjup je bil prvi po graditeljih srednjeveških in baročnih spomenikov, ki je Kostanjevico postavil na slovenski zemljevid. Njegovo delovanje je bilo v marsičem nasledek društvenega življenja s konca devetnajstega in zgodnjega dvajsetega stoletja. V

njem je nasledil pogoje za spodbujanje tedaj mlade generacije, ki je je v Kostanjevici kar nekaj bilo, k skupnim smotrom in ciljem.

Gorjup je bil maturant, star 18 let, ko je leta 1925 zrežiral Otona Župančiča Veroniko Deseniško. To dramsko besedilo je izšlo samo dve leti poprej izpod peresa ne samo našega vodilnega literata, temveč hkrati direktorja Slovenskega narodnega gledališča, ki je obljubil obiskati premierno predstavo. Zakaj se je ni mogel udeležiti, ne vemo. Ta primer pa nam nazorno pokaže, iz kakšnega testa je bil Gorjup in kako je presejal raven siceršnjih društvenih kulturnih dejavnosti v Kostanjevici in v podobnih, k meščanskemu statusu hrepenečih sredinah. S svojim delovanjem je povezal središče z obrobjem. Ne posredništva, temveč neposrednega stika največjih ustvarjalnih duhov z ljudmi pod Gorjanci si je želel in poznal je poti do njih! To ni bilo edino dramsko besedilo in drama ne edini žanr, ki se ga je na odru lotil. Tako kot je novomeški dijak pisal poezijo, urejal dijaška glasila in jih ilustriral, je tudi režiral, igral, recital, zasnoval scenografijo in izdelal kulise. V svojih uosebljenjih in interpretacijah značajev in besedil je bil smel, nenavaden in izviren. Predvsem pa je bil aktualen in je posegel tudi po čisto sveži poeziji Srečka Kosovela.

Njegov likovni razvoj obsega vsega slabih sedem let – morda malo več od prve datirane in še povsem nebogljene risbe s svinčnikom iz leta 1923 – do fresk iz leta 1931, ob katerih smo se zbrali tu v prvem delu njemu posvečene slovesnosti. Novomeška pomlad je na dijaka sredi pubertete napravila močan vtis. Prvo jasno izraženo spodbudo pa je našel v prijatelju Božidarju Jakcu in njegovih lesorezih, ki se jih je z veliko vnemo lotil v poskusu, da bi pripravil lastno pesniško zbirko. Še kot maturant je celo v Beogradu razstavil eno svojih prvih plastik, kar osmišlja njegovo karierno odločitev, da se je vpisal na kiparsko pripravnico Rudolfa Valdeca na Kraljevi likovni akademiji v Zagrebu. Po sili razmer je poučevanje prevzel Ivan Meštrovič, katerega strokovno avtoriteto je nadebudni študent občutil kot breme, ki ga je bilo treba odvreči.

Po štirih semestrih se je hotel leta 1928 vpisati na Kraljevo akademijo lepih umetnosti v Firencah. Kako to, da se je odločil prav za Firence, še danes ne vemo prav dobro. Morda je res hotel uteči iz Meštrovičeve sence k vrelcu klasične umetnosti. Prav tako pa je mogoče, da ga je sam Meštrovič napotil tja, saj je poznal dekana Feliceja Careno, ki je tedaj veljal za enega največjih italijanskih slikarjev v evropskem kritičnem svetu, profesorja slikarstva, ki je na akademijo prišel z nalogo, da reinvestira klasično umetnost v italijanski akademski svet po avanturi futurizma in metafizičnega slikarstva.

Kako je Gorjup preživel leto in pol, je težko ugotoviti. Imel je težave z nostrifikacijo jugoslovanskih spričeval, tako da se je končno uradno vpisal šele pozno v oktobru 1929. Diplomiral pa je po dveh semestrih julija 1930! Težko si je predstavljati, da bi to zmožet brez pripravniškega dela, ki je zagotovilo zadosten referenčen opus, da ga je bilo mogoče oceniti. Res pa je tudi, da je njegov opus v letih 1929–1930 izjemno narasel in je težko verjeti, da je delo samo enega leta in pol ali enega samega človeka. Vse dotlej je mogoče v Gorjupovem ustvarjanju vleči vzporednice z njegovimi učitelji. Od Jakca preko Meštroviča do Carene in Celestina Celestinija v grafiki nas prese- neča Gorjupova sposobnost povzemanja osebnih slogov svojih učiteljev. Od diplomskega dela naprej pa v slikah Sama, Piknik in še posebej v portretu Florentinke lahko zaslutimo poskus, da bi Feliceja

Careno obšel po drugačni poti, kot jo je ubiral učitelj. Iz velikih in skupnih klasičnih predlog, ki jih uteleša parafraza Tizianove Urbinske Venere, je svojo pot peljal preko Gauguina, van Gogha in Vlamincka k novemu osebnemu izrazu.

Po diplomi je verjetno odšel kar v Provanso s svojo zaročenko Marjetico Dufour, ki je bila doma iz Toulona. Dežela je bila v modernističnem prevoju stoletij okoli 1900 posvečena. Tu sta se razšla Gauguin in Van Gogh, tu je Cézanne vztrajno vtiral svoje kopalke v orjaška slikarska platna. Ta selitev ni bila samo življenjsko nujna, temveč je bila tudi simbolno nabita. Ko ga spomladi leta 1931 spet najdemo v Kostanjevici, se je že dogovoril z župnikom, da sme poslikati prezbiterij Miklavževe cerkve. Končal ga je pred koncem leta. Uspeh ga je opogumil v tolikšni meri, da je skušal sistematično zbirati naročila za cerkvene poslikave, kar bi zagotovilo obstoj njegovi nastajajoči družini. Sredi optimističnega načrtovanja je bila njegova pot nenadoma prekinjena.

V teh šestih ali sedmih letih je Gorjup imel v Kostanjevici tri ateljeje. Najprej v sosednji Kukčevi hiši, nato v starem farovžu v enem od prostorov Lamutovega likovnega salona in nazadnje v Gradu. Vsaj dve razstavi je pripravil v tem času, prvo že leta 1926 s svojimi risarskimi in kiparskimi prvenci, drugo pa septembra 1928 po prvi vrnitvi iz Firenc. Tu je še ena oblika njegovega javnega udejstvovanja, ki jo lahko dodamo naboru njegovih številnih dejavnosti.

Gorjup je bil dobro povezan z intelektualnim krogi v Ljubljani in širše v Sloveniji. Ne samo likovne umetnike, najrazličnejše druge ustvarjalce in strokovnjake je poznal in mnogi od njih so prihajali v Kostanjevico. Govoril je več jezikov, zanesljivo nemško, italijansko in francosko, učil se je celo litovskega na ljubo prijatelju in kolegu Litvancu, ki ga je srečal na akademiji v Firencah. Kot ustvarjalec je Gorjup vedel, kaj je kvaliteta, kot organizator in izvajalec je vedel, kdo so bili pomembni ustvarjalci. Hkrati pa je bil vizionar, ki je prepoznaval pomembne cilje in jih je znal doseči.

Njegovo delo je bilo v veliki meri posvečeno Kostanjevičanom in preko njih vsej slovenski kulturi. Naravnano je bilo tako, da jim je dajalo človeško dostojanstvo, ponos in izpolnitev. Gorjup namreč ni pristajal na posredništva in prilagoditve kulturnih dobrin predvideni ravni dojemanja ljudi na obrobju. Pripeljati je želel središče na obrobje. Ljudem je ponudil neposredno izkušnjo najvišjih duhovnih stvaritev brez posredništva. Napolniti jih je hotel z živo vodo, bi dejali s svetopisemskim tropom. Z neutrudnim delom je svojim rojakom razširil obzorja, jim izkazal zaupanje in priznanje ter dvignil njihovo samospoštovanje.

Na tem zgledu je bil zgrajen kulturni prepород v Kostanjevici po sredini dvajsetega stoletja. Iz njega so zrasle kulturne ustanove, s katerimi se Kostanjevica danes lahko ponaša. Zato je Gorjup velik. Vse, za kar danes Kostanjevica stoji, kar danes Kostanjevica predstavlja – kot napoved najdemo v Gorjupovem snovanju in delu. V njegovem javnem delovanju se je uresničila najgloblja človečnost, razumevanje in sočutje, izraženo v prepričanju, da je izobrazba in razgledanost pravica vseh, do njih pa vodi pot skozi kulturno delovanje v javnem interesu. Vse to je Gorjup vedel, vse to je počel in dosegel, pa čeprav je dočakal le petindvajset let.

Imeti Gorjupa pomeni posebno srečo in milost. V Kostanjevici ga imamo in z nami naj živi, dokler se vrti ta svet.

Borut Križ

VINJI VRH NAD BELO CERKVIJO

Eden največjih železnodobnih centrov jugovzhodne alpske skupine

V srednjem toku reke Krke se 230 m nad levo rečno poplavno ravnico dviguje izstopajoč 4 km dolg greben, ki na vzhodu sega od Dobruške vasi, na zahodu pa se zaključuje pri Družinski vasi in Šmarjeti. Greben ima, poleg množice nižjih vrhov in pomolastih izrastkov, dva izrazita vrhova – Mali Vinji vrh s podružnično cerkvijo sv. Janeza na vzhodni strani ter Veliki Vinji vrh s podružnično cerkvijo sv. Jožefa na zahodni strani (387 m). Z obeh vrhov se odpira izreden pogled proti jugu, preko Krke do Gorjancev, jugozahodno proti Novemu mestu in Kočevskemu rogu ter jugovzhodno proti Brežiškim vratom, kjer se Panonska nižina zajeda do sotočja Krke in Save. Proti severu pa pogled sega preko gričevnatega sveta in doline Laknic do Posavskega hribovja.

Izredna strateška lega Vinjega vrha je pogojevala človekovo prisotnost vse od mlajše kamene dobe. Pri vasi Draga na prehodu južnega pobočja v poplavno ravnino Krke so ležale mlajšekamenodobne poselitvene jame s kosi hišnega lepa, odlomki lončenine ter kamnitimi odbitki, pušičnimi ostmi in kamnitimi sekirami. Tudi na izstopajočem hribu Vihra, ki leži med Velikim Vinjim vrhom in vasjo Draga, je potekalo življenje v tem času, predvsem pa v bakreni dobi. Naselje je ležalo na vrhu hriba, in kot so pokazala arheološka izkopavanja, ni bilo utrjeno.

Obema najdiščema iz 4. in 3. tisočletja pred n. š. sledi območje Velikega Vinjega vrha, kjer posamezne najdbe kamnitega orodja kažejo na človekovo prisotnost že v bakreni dobi. Iz bronaste dobe, torej iz prehoda 2. v 1. tisočletje pred n. š. pa se najdbe pojavljajo tako na Velikem Vinjem vrhu kakor tudi ob južnem vznožju pri Beli Cerkvi. „Najpomembnejše obdobje“ Vinjega vrha predstavlja železna doba. Prvo tisočletje pred n. š. je bil Vinji vrh eden največjih železnodobnih centrov jugovzhodne alpske halštatske skupine. Močno

Vinji vrh z neposredno okolico je eno najpomembnejših arheoloških najdišč v Sloveniji.

utrjeno centralno naselje na Velikem Vinjem vrhu je obvladovalo pomembno dolinsko pot ob Krki, na severni strani pa je nadziralo še odcep poti v Mirnsko dolino in prehod do Save. Graditelji so spretno uporabili naravno dokaj strma pobočja hriba in z dodatnimi nasutji ter mogočnimi kamnitimi obzidji ustvarili mogočno trdnjavo nad dolino Krke. Manjša naselja, zaselki in posamezne kmetije so ležale na stranskih vzpetinah masiva Vinjega vrha ali pa v ravnini pod njim. Po pobočjih so ležala tudi obsežna gomilna grobišča. Mogočne zemljene gomile so bile v tlorisu okrogle oblike, nekatere so merile do 30 m v premeru, zemljeno nasutje pa je segalo nekaj metrov v višino. Te rodovno-družinske gomile so bile povečini nasute v začetku starejše železne dobe. Vanje so polagali pokojnike iste družine ali roda kar nekaj stoletij. Pokopali so jih v lesenih krstah ali nekakšnih zabojih, opremljene s predmeti za zagrobno življenje. Poleg posod s hrano in pijačo kot popotnico so bili pokojnikom dodani njihovi osebni predmeti, ženskam nakit, moškim pa orožje.

Da je bila družba tistega časa dodobra razslojena, priča število in pomen grobnih pridakov. V grobovih, kjer je bilo priloženo večje število kovinskih, steklenih in jantarnih predmetov, lahko prepoznamo pripadnike višjega sloja halštatske družbe. V običajnih moških grobovih se kot pridatek pojavlja železno napadalno orožje – sulice in sekire ter skromni kovinski deli pasu, v enakih ženskih grobovih pa bronaste fibule, posamezne zapestnice in nanožnice ter skromnejše steklene in jantarne ogrlice. Popotnica je priložena v lončenih loncih in skledah. Pokojnikom višjega stanu pa so priložili kovinsko posodje, uvožene prestižne izdelke, obrambno orožje, kot so oklep, čelada in ščit, ter opremo za jezdnega konja v moških grobovih, množico steklenih in jantarnih biserov za ogrlice ter večje število zapestnic, nanožnic in fibul, izdelanih iz bronu, včasih pa še okrasje iz plemenitih kovin v ženske grobove. Večja gomilna grobišča so ležala pri Družinski vasi, nad Gradnjem pri Mladih Vinah ter po grebenu zahodno od gradišča pri podružnični cerkvi sv. Jožefa na Vinjem vrhu. Med množico arheoloških predmetov, ki so bili najdeni na območju Vinjega

Gradnje pod Vinjim vrhom. Zemljene gomile, ki leže po pobočjih Vinjega vrha, predstavljajo zadnje počivališče starejšeželeznodobnih prebivalcev.

vrha, sta tudi dva, ki sta bila poimenovana po toponimnem najdišču Vinji vrh pri Šmarjeti. Tako se v evropski arheološki terminologiji pojavljata tudi imeni šmarješka fibula, ki je tip bronaste čolničaste fibule ter šmarješka ali sestavljena čelada, kjer bronaste okrogle plošče (falere) na temenu in ob straneh čelade dopolnjujejo še bronasti žeblički.

Starejšo železno dobo zaključuje udor novega ljudstva – Keltoev, ki so v 3. stoletju pred n. š. zasedli osrednjo Slovenijo. S seboj so prinesli drugačno oborožitev, druga verovanja in običaje, spremenil se je tudi način pokopavanja. Keltsko pleme Tavriskov, ki je zasedlo Dolenjsko, je uporabljalo žgan, plan način pokopavanja pokojnikov, ki se temeljito loči od staroselskega gomilnega skeletnega pokopa. V keltskih grobovih se pojavljajo drugačne bronaste in železne fibule, med orožjem pa prevladujejo dolgi, železni dvorezni meči in železne grbe ščitov. Obe čeladi, ki sta bili najdeni nad Belo Cerkvijo, sta značilni predstavnici keltskih čelad. Tako bronasta čelada iz 3. stoletja pred n. š. kakor tudi železna z okrašenima naličnicama iz 1. stoletja pred n. š. dopolnjujeta zbir materialne kulture mlajše železne dobe, ki jo je v zadnjih desetletjih pred n. š. grobo pretrgala rimska okupacija. Tako se je na prehodu v naše štetje in v prvih stoletjih našega štetja življenje iz utrjenega naselja na Vinjem vrhu preneslo na njegova vnožja, s tem da je ob reki Krki potekala pomembna državna cesta, ki je prestolnico rimske države povezovala z vzhodnimi provincami in z bližnjim vzhodom. Ob tej prometni poti, ki je ležala na isti trasi kakor sedanja moderna avtocesta, so obstajali zaselki, vasi, posamezne stavbe in antična grobišča. Tako v Družinski vasi in Beli Cerkvi ter v Stranjah in Zloganju pri Škocjanu – vile rustike, v Dragi pa obcestno naselje. Nekatere stavbe antičnega časa, ki je trajalo do 4 stoletja n. š., so bile še vedno lesene in grajene na „prazgodovinski“ način, druge stavbe pa so bile zgrajene iz kamnja z malto in prekrite z opeko. Bogatejše so imele tudi hipokavst – antično centralno kurjavo.

Na območju med Družinsko vasjo in Stranjami je bilo ob cesti tudi nekaj grobišč, v katerih so bili posamezni žgani in skeletni grobovi, pa tudi kupolaste grobnice z več pokopi in posebne grobne par-

Draga pri Beli Cerkvi. Steklene posodi iz rimskodobnih grobov, ki sta ležali ob pomembni antični cesti.

cele s kamnito, klesano arhitekturo. Med značilne grobne pridanke tega prostora v antičnem času sodijo hišaste žare, lončene sklede ter lončene oljenke in bronasti novci. V grobovih se pojavljajo še bronaste fibule, steklene posode, redkeje pa okrasni predmeti iz zlata.

Pri urejanju vinogradov na območju Velikega Vinjega vrha so bili konec 19. in v začetku 20. stoletja najdeni tudi skeletni grobovi iz časa preseljevanja oziroma iz 6. stoletja n. š. Med sicer maloštevilnimi najdbami izstopajo zlate ploščice in fibule, okrašene z dragimi kamni. Te langobardske najdbe so strokovno zelo pomembne, saj je tovrstnih najdišč v Sloveniji le peščica.

Veliki Vinji vrh. Lončena vretenca, uteži za statve in svitki so značilne naselbinske najdbe iz starejšeželeznodobnega utrjenega gradišča.

Pomen Vinjega vrha kot enega največjih železnodobnih centrov jugovzhodne alpske skupine ostaja nesporen in prevladujoč, zato so toliko bolj nedopustni in nerazumljivi posegi, ki necivilizirano in neskladno s pomenom tega zgodovinskega prostora spreminjajo in uničujejo nekdanje vrednote. Tako izginja najpomembnejša arheološka dediščina Slovenije prav v času, ko deklarativno poudarjamo njen pomen v okviru skupne evropske civilizacije.

Danes nam tehnologija omogoča hitre in cenovno ugodne spremembe vsega, tudi pokrajine, v kateri so se tisočletja zbirali sledovi človeških prizadevanj in hotenj. Vsa stoletja so dodajala svoje sledi, sedanost pa žal s svojim izključnim avtoritarnim nastopom uničuje vse pretekle zapise in sledove, čeprav te pravice nima.

Marjeta Bregar

VRHEK IN VRHOVČANI

Prispevek k zgodovini vasi Vrhek

Vas leži v Mirnski dolini in ima obliko razloženega naselja. Njena nadmorska višina je približno 360 m. Na najvišjem delu se razteza vrh Vrhek, po katerem je verjetno vas tudi dobila svoje ime. Sestavlja jo več območij z zanimivimi ledinskimi imeni, ki so se v stoletjih v zapisovanju tudi spreminjala (naj navedem nekatere: Dolina oziroma Dolina pri Vrhku, Krtina oziroma Krtija Loka, Solčnik oziroma Sončnik, Vrhek, Srednji hrib, Bangelca, Golmert, Gorenji Dol). Da je vas res močno razložena, nam pove tudi podatek, da lahko razdaljo med hišami od prvih pa do zadnjih številka merimo kar v kilometrih. Vas danes spada v krajevno skupnost Tržišče in občino Sevnico.

Omembe vasi

Najstarejše sledi človekove prisotnosti na območju Vrhka zaenkrat še ne moremo časovno opredeliti, saj na tem območju do zdaj še ni bilo arheoloških izkopavanj, s pomočjo katerih bi morda lahko to določili. Kljub temu da ime vasi Vrhek ni omenjeno v pisnih virih do leta 1500, je bilo območje najverjetneje poseljeno tudi že precej pred 16. stoletjem. Sosednja vas Goveji Dol, ki se praktično stika z Vrhkom na zgornjem delu vasi, je namreč v virih zapisana že leta 1444, in sicer v habsburški fevdni knjigi. Pa tudi precejšnje število vasi v današnji krajevni skupnosti Tržišče (kamor spada tudi Vrhek) je zabeleženih v pisnih dokumentih 14. (na primer Vodale, Krsinji Vrh,

Vrhek na karti franciscejskega katastra leta 1825. Karto hrani Arhiv Republike Slovenije.

1 Milko Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500), Ljubljana 1975.

2 Za omembe vasi in več podatkov o njej ter njenih prebivalcih pred 16. pa tudi med 16. in 18. stoletjem bo potrebno pregledati še za ta prispevek nepregledane arhivske vire (npr. urbarje in akte Terezijanskega katastra gospostev, v okvir katerih je spadala vas).

3 Ivan Steklasa, Zgodovina župnije Šent Rupert na Dolenjskem, Ljubljana 1913, str. 298 in 299. Zapisi v Krstni knjigi 1643–1655, Poročne po letu 1664.

4 Prav tam, str. 278 - 280.

5 Seženj meri 1,896 m, čevljev pa 0,316 m. Reka Mirna je bila torej v območju pod vasjo za današnje pojme neverjetno široka – 15,168 m in tudi precej globoka – 0,948 do 1,896 m. Pri Pijavicah je bila reka ožja in je merila 5-6 sežnjev oz. 9,48 do 11,376 m.

6 Vincenc Rajšp in Majda Ficko, Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787, Opisi, 2. zvezek, Ljubljana 1996, str. 126, 130, 131, 214.

Drušče,) in 15. stoletja (na primer Šentjurski hrib, Pijavice, Slančji vrh, Škovec), nekatera pa celo že v 13. stoletju (npr. Telče).¹

Vas in prebivalci od 18. do konca 19. stoletja

Vas je v cerkvenem pogledu prvotno spadala v okvir pražupnije Šentrupert. Ob koncu oglejskega patriarhata leta 1751 je ves avstrijski del, tudi naše območje, pripadel goriškemu nadškofu, ki je območje razdelil na župnije. Tako je za območje Tržišča leta 1752 najprej nastal vikariat, po letu 1862 pa je to samostojna župnija.² V matičnih knjigah omenjene pražupnije iz sredine 17. stoletja³ so že zapisane slovanske oblike imen vasi, tudi Vrhka (na primer »in dul infra verhigk« v Dolu pod Vrhkom in tudi kot danes poznana oblika Vrhek). Urbarji šentruperske župnijske gosposčine pa nam prinesejo podatke o tem, katere dajatve so morale vasi dajati omenjeni gosposčini. Tako so po zapisu v urbarju iz leta 1759 vasi v okolici Tržišča (kot vasi sta omenjeni tudi Kartina Loka in Vrhek) dajale snopovino (pšenico, rž, ječmen, oves, ajda, fižol), kurjo in čebelno desetino (le v denarju). Prebivalci Vrhka so v začetku 19. stoletja oddajali tudi vinsko desetino. V zapisku o žitni desetini v tridesetih letih 19. stoletja sta današnja dela vasi Vrhka – Dolina in Kartina Loka navedeni kot vasi. Dohodke si je ta gosposčina delila še z več drugimi graščinami (na primer Škrljevim, Mirno, Rakovnikom, pa tudi Dobom, Čretežem in drugimi).⁴

V 18. stoletju so verjetno imela dajatvene pravice nad vasjo gospostva, ki so tudi kasneje (v 19. stoletju) pobirala dajatve od prebivalcev te vasi in širšega tržiškega območja. Predvsem velja tu omeniti gospostva Mokronog, Čretež in Boštanj.

Območje vasi Vrhek je zanimivo predstavljeno v opisih v okviru jožefinskega zemljevida iz druge polovice 18. stoletja, ki je bil izdelan za potrebe avstrijske vojske. Takrat je bila reka Mirna na območju Dola (široka osem sežnjev, tri, štiri ali celo šest čevljev⁵ globoka s peščenim dnom) deroča in je poplavljala dolino. Ob njej so ležali Gorenji in Dolenji Dol ter Krtija Loka. Tudi potok Hinja v Dolini (en seženj širok, plitev s peščenim dnom) je bil deroč in je običajno poplavljal. Nad Krtijo Loko se je vzpenjal hrib Vrhek, ki je bil na tistem predelu najvišji in se je z njega odpiral razgled na velik del območja. Gozdovi so bili nizki in grmičasti. Na tem območju so bile pešpoti, redkokje jezdne poti. Ljudje so do Mosteca (pri Tržišču) potrebovali pol oziroma četrt ure hoda. Šli so preko triindvajset korakov dolgega mostu, ki pa še ni bil pokrit z deskami, tako da ga je bilo potrebno kar peš prebroditi. Čezenj tudi ni bilo moč jezditi, sploh pa ne voziti. Ko je voda ob deževju narasla, ni bilo prehoda kar celih štirinajst dni. Tudi prevoz z živino je bil ustavljen. V Dolini na potoku Hinji je deloval mlin.⁶

Podoben opis velja še danes v 21. stoletju, le poplav je manj in ceste so neprimerno bolje urejene.

Konec 18. stoletja so se tako vaščani Vrhka lahko odpravili po slabo vzdrževanih cestah (podobno kot drugje na Dolenjskem v tem obdobju) proti Tržišču, Skrovniku in dalje Mokronogu. V smeri današnjega Krmelja pa jih je pot vodila preko Brunka do Hotemeža oziroma preko Hinjc do Križišča in Lepega Doba ter naprej do Boštanja. Popolne povezave proti Sevnici ob reki Mirni takrat še ni bilo.

V prvi tretjini 19. stoletja je vas spadala v katastrsko občino (k.o.) Tržišče. Na Vrhku so bili vsi vaščani kmetje. Ukvarjali so se s poljedelstvom in vinogradništvom. Na območju današnje vasi so bile na-

slednje površine: gozd (srednji, visoki in mladi), travniki, polja, pašniki, nekaj vrtov, travnikov s sadnim drevjem. Nekateri vaščani so imeli nekaj parcel (gozd, pašnik oziroma vinograd) tudi na drugih območjih k. o., izven vasi Vrhek.

Površine, ki so bile porasle zlasti z mladim gozdom in pašniki, so imeli vaščani tudi skupaj – kot soseska Vrhek. Podobno kot v okviru celotne k. o. je tudi na območju vasi Vrhek prevladoval gozd, zatem njive in travniki ter pašniki. Na območju vasi so imela zemljišča tudi mokronoško, boštanjsko in čreteško gospostvo.

V vasi je živelo 128 ljudi v 30 družinah, povprečno s štirimi družinskimi člani. Družina je štela več članov le pri večjih kmetijah, kjer so jo običajno sestavljali še hlapec in dve dekli. Podobno kot na drugih območjih Dolenjske v tem času so se tudi Vrhovčani prehranjevali z zelenjavo (zelje, krompir, fižol, koleraba, oves, ajda). Jedli so zmesni kruh iz rži, ajde in nekaj koruze. Meso je bilo na mizah le ob redkih priložnostih. Pet družin ni imelo lastne hiše, saj jih je bilo 25. Vse so bile lesene, krite s slamo in brez dimnikov, pritlične ali le z enim nadstropjem. Tudi gospodarska poslopja so bila lesena. V celotni k. o. je bilo le šest hiš zavarovanih pri protipožarni zavarovalnici – ali je bila med njima kakšna hiša iz Vrhka, ni podatka.

Izmed 148 družin v občini sta se dve ukvarjali z dušnim pastirstvom, zgolj deset z obrtjo in poljedelstvom ter kar 136 samo s slednjim. Občina je premogla kar sedem mlinarjev, dva gostilničarja in enega tkalca. V vasi Vrhek je bil mlin na potoku Hinja v Dolini, kjer je deloval vsaj že od druge polovice 18. stoletja dalje. Okoli leta 1830 je bil mlinar Franc Umek (prapradedek avtorice prispevka). Tudi domače ime „Mlinarček“ (ohranilo se je do danes) je povedalo, katera obrt je bila pri hiši. Po letu 1918 so v mlinu mleli različna žita tako za domače potrebe kot kmete iz širše okolice. Mlin so poganjala tri mlinska kolesa. Da je potok Hinja deroč (kot je znal biti že konec 18. stoletja) ob nevihtah, je pokazal tudi leta 1928, ko so lastniki obnavljali jez za potrebe mlina. Takoj po obnovi je bil jez v neurju popolnoma uničen, območje ob mlinu pa poplavljeno. Ponovno so ga popravili in mlinska kolesa so se vrtela do sredine petdesetih let 20. stoletja. Zadnji mlinar je bil Vitko Umek, sicer po poklicu krojač. V zadnjem obdobju je mlel le še za domače potrebe in sosede.⁷ Danes na mlin spominjata le dve kamniti mlinski kolesi vzdani pri hiši (danes Vrhek

⁷ Ustni vir Zinka Mikuž, roj. Umek ter Amalija Umek.

Mlinska kamna – edina ostanka Umekovega mlina. (Foto: Marjeta Bregar)

8 Arhiv Republike Slovenije, AS 176, Franciscjski kataster za Kranjsko, k.o. Tržišče N 302, Cenilni operat, 24.10. 1830, Zapisnik stavbnih in zemljiških parcel k.o., 1825, Izkaz rabe zemljišč k.o., 15.2.1826, Abecedni seznam lastnikov zemljišč, 15.2.1826.

9 Milja meri 7,5859 km.

10 Eva Holz, Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v 19. stoletju, Zbirka ZRC SAZU 2, Ljubljana 1984, str. 38 in 45.

11 Karol Rustja, Dolenjske proge, zbirka Tiri in čas, Ljubljana 1994, str. 90.

št. 1). Živine v primerjavi z ostalimi dolenjskimi k. o. ta občina ni premogla veliko. 43 konj, 86 volov, 109 krav ter približno 150 prašičev. Pridelovali so pšenico, rž, ječmen, proso, oves, koruzo, ajdo, krompir, zelje, belo in rumeno repo, fižol in belo vino. Najbližnji tržni kraj, kamor so se odpravili na ponedeljkov tedenski sejem po različnih poteh, je bilo okrožno mesto Novo mesto. Nekaj pridelkov pa so prodali tudi v Mokronog. Vas Vrhek je mejila na k. o. Goveji dol, Pijavice in Vrh. Občina kot tudi vas je spadala pod okrajno gosposko Mokronog. K. o. Tržišče je obsegala poleg vasi Vrhek še Tržišče, Kapljo vas, Skrovnik, Bruno vas, Medvedjek in Zgornje Vodale. Do sredine 19. stoletja so bili vrhovški kmetje podložni različnim zemljiškim gospodom. Zemljiških gospodstev, katerim so pripadale različne dajatve in desetine iz območja k.o. Tržišče, je bilo kar veliko: Mokronog, Rakovnik, Čretež, Boštanj, Otočec, Klevevž, Škrljevo, Zbure, imenja Zagorica, Trata, Kaplja vas. Cerkveni zemljiški gospodje so bili Spodnji Mokronog, Sv. Trojica in Šentrupert. V okvir katerih je spadala posamezna vas, tudi Vrhek, bo potrebno v virih še raziskati. Gre pa za kar precejšnjo razdrobljenost.⁸ V vasi Vrhek je v tistem času živelo največje število družin znotraj k. o. in tudi največ prebivalcev – kar 128, v Tržišču le 101.

Sredi stoletja je vas še vedno spadala pod občino in vikariat Tržišče, okrajni in davčni urad je bil Mokronog, sodišče pa v Novem mestu. Od druge polovice 19. stoletja do konca avstro-ogrškega obdobja (do 1918. leta) pa je vas sodila k okrajnemu glavarstvu Krško, sodnemu in davčnemu okraju Mokronog ter v občino Tržišče (imenik krajev vojvodine Kranjske, Ljubljana 1874, na podlagi štetja 31. 12. 1869, str. 29).

Po letu 1861 se je povečalo število cest na Kranjskem, tudi v okolici Vrhka. Cesta Velika Loka-Boštanj (31,17 km – 4 milje in 3340 seznjev⁹) je potekala mimo Pijavic, Tržišča, Gabrja, vzdolž reke Mirne do mlina pri Boštanju, kjer je preko mostu prečkala reko Mirno. Tu se je povezala s cesto Zidani Most-Krško. Po letu 1889 je cesta do Sevnice vseskozi potekala ob reki Mirni. Okrajno cesto Tržišče-Krmelj v dolžini 2600 m, ki poteka pod Vrhkom oz. v delu Vrhka, imenovanem Dolina, so zgradili leta 1906.¹⁰

Vas v 20. stoletju

Leta 1908 je bila zgrajena težko pričakovana železnica od Trebnjega do rudnika rjavega premoga v Krmelju. Med Tržiščem in Krmeljem (takrat se je zadnja postaja imenovala tako kot rudnik Št. Janž) je proga tekla preko spodnjega dela vasi Vrhek, imenovanem Dolina. Po letu 1938, to je po zgraditvi postajnega poslopja v Tržišču, so tako kot drugi tudi vaščani Vrhka vstopali na vlak v Krmelju.¹¹ S prihodom železnice se je odprla tudi nova možnost zaposlitve za okoliške prebivalce. Z zaprtjem rudnika leta 1961 pa je proga med Tržiščem in Krmeljem počasi zamirala. Leta 2006 so jo tudi zaradi preurejanja ceste odstranili.

V času med obema vojnama je Vrhek spadal v srez oziroma okraj in tudi pod davčno upravo Krško. Sresko sodišče in oddelek finančne kontrole je bil v Mokronogu, žandarmerijska postaja pa v Krmelju, kamor so Vrhovčani hodili tudi k zdravniku. Vas je spadala v občino Tržišče, kjer sta delovali tudi šola in pošta s telegrafom.

Pred sedemdesetimi leti je bil dostop do nje možen le z vozom po dober kilometer dolgi poti od takratne banovinske ceste. Prebivalci

12 Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 183. Cesta med Tržiščem in Krmeljem je bila zgrajena leta 1906.

13 Kronika OŠ Tržišče, hrani OŠ Tržišče.

Spomenik, postavljen na mestu nemško-italijanske okupacijske meje v vasi Vrhek med drugo svetovno vojno. (Foto: Marjeta Bregar)

14 Še pomnimo. Spomini Šentjancev, Krmeljčanov in Tržiščanov na izgnanstvo in begunstvo 1941 – 1945, zbral in uredil Janez Kos, Šentjanž 1999, str. 215-218.

15 Prav tam, Spomini Lojzeta Štiha, str. 165 ter Zoran Hudales, Občina Trebnje v NOB, Ljubljana 1975, str. 546. Opis obdobja druge svetovne vojne za vas Vrhek tudi v: Silvestra Kotar, Krajevna skupnost Tržišče med drugo svetovno vojno 1941-1945, diplomsko delo, Ljubljana 2006.

so se ukvarjali v glavnem s kmetijstvom in vinogradništvom. V majhnih količinah so prodajali živino, sadje, surovo maslo, vino, prašiče, perutnino in les.¹² Leta 1937 je pričela v vasi, v zaselku Dolina, delovati gostilna pri Majcnovih, imenovana Ulčnik, ki obratuje še danes.

Čas druge svetovne vojne

Tako kot druge prebivalce občine Tržišče so tudi vaščane Vrhka popisovali deževnega 29. aprila 1941 v osnovni šoli. Popis je trajal tri dni. Območje je prvotno spadalo pod Nemce. Sredi junija tega leta so mejo prestavili do hiše Stušek na Mostecu. Vrhek je bil še na nemški strani, Tržišče ne več. Meseca septembra 1941. leta so mejo prestavili še enkrat, in sicer 200 m proti Dolu.¹³ Po 3. oktobru 1941 je tako severni oziroma zgornji del vasi Vrhek spadal pod nemškega, spodnji del pa pod italijanskega okupatorja. V jeseni tega leta, ko so Nemci pričeli izseljevati prebivalce, je veliko ljudi preko vasi Vrhek prebežalo iz nemške na italijansko stran.

Nemci so ob meji postavili utrdbe, zemeljske zaklone, opazovalne stolpe, dodatno pa so jo zavarovali še z bodečo žico in minskimi polji. Prehod preko nje je bil torej zelo nevaren. Na vrhu hriba Vrhek so Nemci zgradili na domačiji Povšetovih utrdbo, malo nižje proti dolini oziroma proti takratnemu italijanskemu delu vasi pa so še danes vidni drobni ostanki stebra, ki bi postal del nemške opazovalnice, če bi jo Nemci dogradili, vendar se to ni zgodilo. Prebivalce z nemškega dela so izgnali z domov, nekatere v Nemčijo, nekatere pa v Boštanj.

Z območja vasi, ki so jo zasedli Italijani, pa je prenekateri Vrhovčan zbežal s svojega doma in postal begunec. V času druge svetovne vojne je dom zapustilo približno 73 odstotkov vaščanov.¹⁴ Prebivalci, ki niso bili izseljeni do leta 1943, so doživeli hude spopade v oktobru 1943, v času nemške ofenzive, ko je partizanska vojska napadla nemško postojanko. Zatem so Nemci odgnali še nekaj tistih družin iz zgornjega dela Vrhka, ki so še ostale, proti Boštanju.¹⁵

Leta 2004 so domačini postavili spominsko obeležje na mestu, kjer je potekala meja. Glavni in idejni vodja je bil Alojz Štih. Na spomeniku je z velikima začetnicama označeno, katera stran vasi je

pripadala Nemčiji (D kot Deutschland) in katera je bila pod Italijo (I). Napis na njem pa se glasi: »Tu je potekala v letih 1941-45 okupacijska nemško-italijanska meja. Spomin na težka leta okupacije in izgnanstva.« Vsako leto zadnjo soboto v aprilu poteka tod tudi pohod Ob nemško-italijanski razmejitveni črti od Murenc do Telč.

Obdobje po letu 1945

Pred tridesetimi leti so bile domačije v vasi pretežno majhne, zanemarljive in njihova gnojišča neurejena. Na vrhu vasi je bilo nekaj zaplat vinske trte, kot so tudi še danes. Raslo je precej sadnega drevja, v glavnem jablan, ki jih pa danes ni več veliko. Vaščani so okoli leta 1976 nekaj jabolk prodali, ostalo pa predelali v mošt in žganje. Pri delu so se posluževali kravje in volovske vprege. Vaščani - bajtarji in delavci pa so bili zaposleni v Tržišču, Krmelju in Sevnici. Vodovoda v vasi ni bilo, le kapnica in studenčnica. Še danes, ko smo že pošteno zakorakali v tretje tisočletje, ni veliko bolje. Vaščani probleme z vodo rešujejo z vaškimi vodovodi.¹⁶

16 Opis vasi iz prve polovice 70. let 20. stoletja v: Krajevni leksikon Slovenije, III. knjiga, Ljubljana 1976, str. 282.

Danes so ceste do vasi in v vasi v glavnem že vse asfaltirane. Tako kot pred tridesetimi leti se prebivalci še vedno ukvarjajo s kmetijstvom in vinogradništvom. Aktivno prebivalstvo je zaposleno v glavnem v krajih občine Sevnice, le nekaj jih hodi na delo tudi drugam. V vasi je registriranih pet obrtnikov. Šoloobvezni otroci obiskujejo osnovno šolo v Krmelju in Tržišču. Posebnih društev v vasi ni in se tako posamezniki vključujejo v društva v drugih krajih. Za povezanost med vaščani na družabnem področju pa zelo dobro skrbi tako imenovani vaški odbor z Mirom Povšetom na čelu. Pripravlja številne akcije za srečevanje in druženje vaščanov (na primer pohod v Vrhek, skupno kresovanje, jesenski piknik, druženje po zaključkih večjih del v vasi, blagoslov velikonočnih jedi ...), med katerimi velja izpostaviti predvsem srečanje Vrhovčanov v »vaški« gostilni ULčnik, ki poteka zadnjih deset let. Vaški odbor, ki je eden izmed najbolj dejavnih v okviru občine Sevnice, pa skrbi tudi za vključevanje vasi v razne krajevne in občinske prireditve. Vaščani še vedno ohranjajo ljudski običaj ob prazniku sv. Jurija (nekdanj 24. april, danes je v cerkvenem koledarju zapisan datum 23. april). Zvečer na ta dan hodijo možje od hiše do hiše in pojejo Jurjeve pesmi (hodijo »Jurja pet«). Na nasprotni strani vasi se namreč nahaja Šentjurski hrib s cerkvijo sv. Jurija, kjer poteka vsakoletno proščanje (žegnanje) in se ga tudi Vrhovčani udeležujejo v velikem številu. Glede na zapis v šolski kroniki Osnovne šole Telče¹⁷ je bil ta običaj živ na širšem območju Tržišča že v času med obema vojnama. Takrat so ljudje obdarovali pevce z jajci, slanino, klobasami, vinom in žganjem. Prvo nedeljo zatem so fantje - pevci povabili še dekleta, darovana jajca ocvrli ter jih nato še zalivali z vinom. Poklicali so še godca in zaplesali. Jurjevska pesem se glasi:

*Dobro srečo svetga Jurija!
Ljubi Jezus in Marija!
Svetga Jurija pojemo,
vam pa hvalo dajemo.*

*Je šel svet Jurij preljubi
in Marija Devica tudi.
Tristo let pa nekaj dni
se že v nebesih veseli.*

17 Kronika OŠ Telče, II. knjiga. Hrani OŠ Tržišče. Tudi Jože Stušek z Vrhka se spominja, da so hodili »Jurja pet« že pred 2. svetovno vojno in tudi vsa leta od 1945 do danes.

*Svet ga Jurija iščemo,
pri božji miz ga najdemo.
Pri božji mizi ga že ni,
svet Jurij je v zelenji.*

*Zdaj pa prosimo vas za dar,
naj bo špeh al jajca, dnar
al pa vina cel bokal.*

Če so potem dar dobili, so peli naprej:

*Za ta dar se zahvalimo,
svetga Jurija počastimo.
Pri vas ostani večni Buh,
z nam pa rajža Sveti Duh.*

Če pa daru niso dobili, so peli:

*Ta le hiša je brez vrha,
not leži ena gnila mrha.
Pridi, pridi črni vran,
zvleč to mrho vstran.*

Danes pevcem jurjevih pesmi vaščani v glavnem darujejo denar pa tudi kakšno domačo dobroto.

Prebivalstvo Vrhka

Število prebivalcev Vrhka¹⁸ je od leta 1817 do sredine 19. stoletja v precejšnjem porastu. Leta 1817, ki je bilo zadnje hudo lakotno leto na Kranjskem, je na območju vikariata Sv. Trojica umrlo 42 oseb, od teh za grižo 11, za lakoto pa Anton Hribar z Vrhka.¹⁹ Podobna porast prebivalcev je bila tudi drugje na Kranjskem v tistem obdobju, saj zaradi uvedbe novih kultur (zlasti krompirja) ni bilo več tako hudih lakot kot pred tem. Tako je leta 1854 živelo v vasi kar 65 ljudi več kot leta 1817 (takrat 105). Vas do danes ni bila nikoli več tako gosto naseljena kot tisto obdobje. V drugi polovici 19. stoletja je število rahlo upadlo in se stabiliziralo (na primer leta 1869 154 prebivalcev, leta 1910 pa 161 prebivalcev). Niti prva niti druga svetovna vojna nista prinesli velikega zmanjšanja števila prebivalcev, kot bi morda pričakovali glede na izselitev enega dela vasi v času druge svetovne vojne v izgnanstvo oziroma begunstvo. Leta 1953 je v vasi prebivalo 169 ljudi. Precejšen upad števila je opaziti takoj po letu 1960. Prav gotovo je to povezano tudi s slabšimi pogoji življenja, nerazvitostjo, morda predvsem z neurejeno infrastrukturo (ni vodovoda, slabe ceste ...). Vaščani so se odseljevali v druge kraje, doselitev pa ni bilo.

Danes živi v vasi približno toliko prebivalcev kot okoli leta 1830 (takrat 128), število hiš (danes so podatki za gospodinjstva) pa je naraslo. Leta 2002 je tako 123 vaščanov živelo v 38 gospodinjstvih. Še vedno je opaziti upad števila prebivalcev, med vaščani je veliko starejših ljudi (v okviru vasi KS Tržišče je to vas, kjer živi največ ljudi, starih nad 80 let), prirastek je majhen, doselitev praktično ni.

Če primerjamo vas s Tržiščem, danes središčnim krajem krajevne skupnosti, lahko ugotovimo, da je bila vas Vrhek po številu prebivalcev približno enaka oziroma večja od začetka 19. stoletja pa kar do

18 Za leto 1817 podatki v: Haupt Ausweis über die Eintheilung des Laibacher Gouvernementsgebietes in Provinzen, Kreise, Sektionen, Bezirks-Obrigkeiten, Hauptgemeinden, Untergemeinden und Ortschaften, nebst deren Häuser und Seelenzahl im Jahre 1817. Za leto 1854 podatki v: Deželni vladni list za kranjsko vojvodino, VI. Del, Ljubljana 1857, str. 204. Številčni podatki za kraj od leta 1869 do 1971 pa so povzeti po: Krajevni leksikon Slovenije, III. del, Ljubljana 1976, str. 250. Podatek za leto 2002 pa v Popisu prebivalcev, gospodinjstev in stanovanj 2002, Statistični urad Republike Slovenije.

19 Zapis Ivana Šašlja v: Dolenjske novice, 17. januar 1918, št. 3, str. 11.

Vrhovčani pred Jelenovo hišo, prva tretjina 20. stoletja. (Preslikava fotografije, last Julke Klatnus)

tridesetih let 20. stoletja. Leta 1900 je bilo 135 Tržiščanov (Vrhovčanov 166), deset let kasneje pa 150 (Vrhovčanov 161). Pred drugo svetovno vojno, leta 1937, je Tržišče dokončno prehitelo Vrhek, saj je v Tržišču živelo 188 prebivalcev, na Vrhku pa 168. Po letu 1910 je začelo število prebivalcev v Tržišču skokovito naraščati (prihod železnice, razvoj rudnika v sosednjem Krmelju ...) vse do sedemdesetih let 20. stoletja. Leta 2002 je v kraju Tržišče prebivalo 198 ljudi.

Skozi obdobje dvestotih let so se na Vrhku kontinuirano ohranili trije priimki lastnikov hiš (to je od začetka 19. stoletja do danes), in sicer Borštnar, Juntez in Umek. Prav gotovo pa lahko trdimo, da so potomci nekaterih družin še vedno prisotni v vasi, le priimki so se zaradi porok oziroma dedovanja spremenili.

Na Vrhku so in še živijo zanimivi, prijazni, dobrovoljni ljudje, pa tudi po svoje posebni posamezniki. Konec 19. in v začetku 20. stoletja je na vrhu Vrhka živela družina Sašek, po domače pri Sašku. Gospodar družine je hodil k maši namesto v bližnje Tržišče v bolj oddaljeno Sevnico. Vaščani so si ga malce privoščili in sestavili na njegov račun dva verza: »Sašk, Sašk, kam štokljaš?« Odgovor pa se je glasil: »U Sevnco, u Sevnco, k prvi maš.«²⁰

20. Ustni vir Dragica Šosterič, roj. Slapšak.

Rumeni sleč

Skozi stoletja vas ni pridobila nobenega pomembnega kulturnega spomenika, s katerim bi bila širše prepoznavna. To in veliko pomembnost pa ji daje naravna vrednota rumeni sleč oziroma pontska azaleja (*Rhododendron luteum*, *Azalea pontica*), ki raste na območju vasi. Na Dolenjskem so odkrili prvo rastišče leta 1954 med Brusnicami in Gabrjem pod Gorjanci, naslednje leto na Vrhku nad Boštanjem in na Vrhku pri Topolovcu, leta 1985 na Murovici nad Dolskim pri Ljubljani in leta 1986 na Vrhku. V tej vasi je torej četrto rastišče na Dolenjskem in takrat peto v Sloveniji. Glede na podatke Zavoda Republike Slovenije za varstvo narave pa rastišča sleča pri Ljubljani ni več in so tako v naši državi skupno le štiri rastišča. Rumeni sleč je od leta 1976 v Sloveniji zavarovana rastlina. Žal pa ga ljubitelji okrasnih rastlin zaradi njegove lepote, zanimivosti in redkosti prepogosto odnašajo s

Cvetoči rumeni sleč. (Foto: Marjeta Bregar)

21 Tone Wraber, Rumeni sleč – rastlinska dragocenost Dolenjske, v: Dolenjski zbornik 1992 (Seidlov zbornik), Novo mesto 1992, str. 102, in Tone Wraber, Rumeni sleč – tudi četrtič na Dolenjskem, v: Proteus, 50, 1987/88, Ljubljana 1988, str. 327–330.

seboj. Marsikatero rastišče je zato že kar pošteno ogroženo. Rumeni sleč je uvrščen tudi med sto znamenitih rastlin na Slovenskem. Je listnati grm z dišečimi rumenimi cvetovi, ki zacvetijo v začetku maja. Sleč uspeva na kisljih tleh, na gozdnem robu ali jasi v družbi dreves gradna, kostanja in bukve.

Na Vrhku ga je našel Bojan Repše iz Ljubljane in ga 1. junija 1987 pokazal profesorju botanike dr. Tonetu Wrabru.²¹ Danes sta v vasi dve večji rastišči, prvo pod kmetijo Štih in drugo v gozdu nad cesto, ki vodi iz Tržišča proti Krmelju. Kot pravijo starejši vaščani, so vedeli za rastišče sleča že pred letom 1986, le strokovnjaku s tega področja ga ni nihče pokazal, dokler ni to storil Repše. Žal tudi na teh rastiščih ljubitelji cvetja prevečkrat izkopljejo grmiček in ga vzamejo s seboj. Z vstopom v Evropsko unijo je bilo rastišče pod kmetijo Štih vključeno v evropsko ekološko omrežje Natura 2000. V letu 2005 so ga domačini uredili. Pojasnjevalne napisne table pa so bile postavljene junija leta 2007 in usmerjajo oziroma vodijo obiskovalca od gostilne Ulčnik do rastišča z nekaj osnovnimi podatki o rastlini. To prepoznavno rožo z Vrhka je Lovska družina Tržišče že leta 1987 predstavila na razglednici Tržišča.

Mlin pri izviru Krupe

Slovenski zgodovinarji so večkrat objavili, da se neki mlin na reki Krupi omenja že leta 1312, niso pa povedali, za kateri mlin naj bi šlo. Kateri mlin naj bi torej čez nekaj let slavil sedemstoletnico svoje omembe v listini, ki je še ohranjena v originalu, znana pa je postala po kratkih povzetkih v registrih? Kaj pa če nam celotno besedilo listine le pove kaj več o lokaciji mlina na reki?

Imel sem srečo, da mi je Centralni arhiv Nemškega reda na Dunaju poslal kopijo celotne listine, ki pravi, da gre za najzgornejši mlin na reki Krupi. To pa je bil nedvomno mlin pri izviru, znan od leta 1825 tudi uradno kot Hluparjev mlin.

Izvirna listina (darilno pismo) je na pergamentu, opremljena s pečati na trakovih, pisana v nemščini, zavedena v arhivski seznam pod datumom: 24. april 1312, z navedbo kraja: Črnomelj (v listini Schrnöml). Vsebine je za 17 vrstic v dolžini 25 cm.¹ Potrebna bo strokovna transkripcija, nekaj besedila je zakritega z lisami.

In vsebina listine? Elizabeta Črnomaljska daruje Nemški hiši v Ljubljani najzgornejši mlin na reki Krupi skupaj s štirimi hubami ob isti reki. To je bila imovina njene matere, ki jo je prejela od svojega moža kot jutrna. Elizabeta s tem pismom daruje mlin in štiri hube križnikom v Ljubljani za verska opravila v spomin svoji pokojni mami Gizeli.

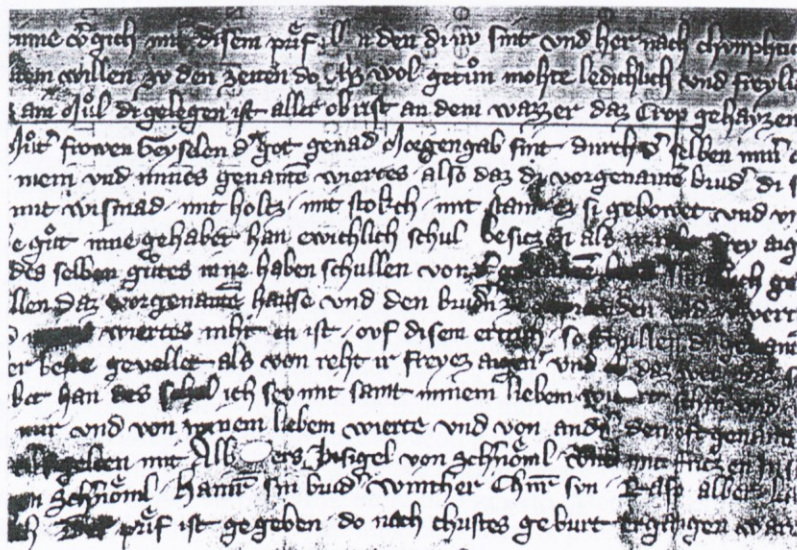
Pravni institut "jutrna" ni istoveten z doto ali z dediščino. Jutrna (Morgengabe) je pomenila imovino, ki jo je mož podaril svoji ženi zjutraj, po prvi poročni noči, kot njeno lastnino in njeno bodočo eksistenco. Jutrna je upoštevalo avstrijsko deželno pravo že leta 1237, torej prej, kot je postal mlin na Krupi jutrna Gizele, Elizabetine mame.²

Listina o mlinu in štirih hubah ob reki Krupi pomeni zanimiv prispevek k zgodovini Črnomlja. Elizabeta je bila žena Rogerja Feflina. Darilno pismo iz leta 1312 so potrdile priče, ki so se vezale delno na Črnomelj, delno na druge kraje. Tu so imena: Konrad Črnomaljski, njegov brat Henrik, Konradov sin Winter. V kakšnem raz-

¹ Deutschordens Zentralarchiv (DOZA), Urkunden 1312 April 24, Wien. Kopija listine, odposlana 9. avgusta 2007. zahvaljujem se direktorju DOZA prof. dr. Bernhardu Demlu, OT in posredniku g. arhivistu Juretu Volčjaku iz Arhiva Republike Slovenije.

² Sergij Vilfan, Zgodovina pravotvornosti in Slovenci. Ljubljana 1996, str. 433-440.

Del izvirnega besedila listine iz leta 1312.

merju so bili z Elizabeto Črnomaljsko, poročeno Feflin, nam ni znano.

Nemški viteški red s centralo v Ljubljani se je v Belo krajino dobro zasidral. Zanimivo bi bilo vedeti, do kdaj je obdržal podarjeni mlin in štiri kmetije. Zanimivo, da se v listini omenja le reka Krupa, ne pa ime gradu ali naselja. Utemeljeno sklepam, da je takrat stal še drug mlin na Krupi, sicer listina ne bi govorila o najzgornejšem mlinu. To potrjuje druga listina, ki je le nekoliko mlajša od Elizabetinega darilnega pisma iz leta 1312. Govori namreč o dveh mlinih, datirana pa je z letom 1351.

Ta izvirna listina se je izgubila, na srečo pa jo je imel v rokah zgodovinar Franc Komatar (1875–1922), ki je objavil seznam kar 551 listin turjaškega grajskega arhiva s kratkimi povzetki vsebine. Goriški grof Albert IV., ki mu je pripadala Slovenska marka in Metlika, je leta 1351 podelil Andreju iz Gradca v fevd mlin na reki Krupi: "eine Muehle an der Grupp niederhlab des Siemser Mul" (mlin na Krupi nižje od semiškega mlina)³. Ta povzetek je dragocen, saj govori o takratnih dveh mlinih. Gradaški Andrej je prejel mlin, ki je bil po reki nižje od semiškega. Verjetno se ne motim, če štejem za semiški mlin tistega pri izviru Krupe, ki ga listina iz leta 1312 imenuje najzgornejšega. Tudi v Komatarjevem povzetku ni omenjeno nobeno naselje niti krupski grad ne, odločala je lega mlina ob zgornjem ali spodnjem toku. S tem dejstvom se bomo ponovno srečali pri mlinu na Dolenjcih.

Zanimiv dokument za zgodovino Bele krajine je davčna knjiga metliškega gospostva iz leta 1536, ki v seznamu vasi navaja tudi Krupo iz semiške fare, kjer ima gospostvo pet hub (kmetij).⁴ Zapisana so tudi družinska imena davčnih zavezancev, ne najdemo pa niti najmanjše besede o mlinu pod vasjo. V urbarju metliškega gospostva iz leta 1593 so navedene za vas Krupo štiri cele in dve polovični hubi,⁵ ni pa omenjen niti mlin niti ime mlinarja, kar bi pomenilo, da je to spadalo pod neko drugo evidenco.

Matične knjige župnije Semič so pomembe vir za imena mlinarjev pri izviru Krupe, v našem primeru predvsem za rod Hluparjev. Že leta 1672 je bila krščena Marjeta, hčerka Mihaela in Elizabete Hlupar, ki sta bivala v vasi Krupa. takrat še ni bilo hišnih številok, oče ni bil vpisan kot mlinar. Leta 1723 je bila krščena Marina. Starši so bili Gregor in Marina Stukl, kraj otrokovega rojstva pa je jasno zapisan: "ex superiori molina in Krupa (iz zgornjega mlina na Krupi), kar je pomenilo mlin pri izviru reke.⁶

Verjetno so prišli Hluparji v semiško okolico in na Krupo s Potokov pri Rožnem Dolu, kjer je imel Janše Hlupar leta 1593 celo hubo (kmetijo), leta 1610 pa Hans Hlupar, kot je zapisano v obeh urbarjih metliškega gospostva.⁷ Leta 1825 je bil Jakob Hlupar že vpisan kot lastnik mlina pri izviru Krupe. To dokazuje franciscejski kataster za občino Vinji vrh.⁸ Na skrbno narisanim in obarvanem planu je lega Hluparjevega mlina z gospodarskimi stavbami, z izvirov reke in z jezom ter parcelami predstavljena zelo nazorno. Skalnat grič nad izvirov je označen po slovensko Na pečinah. V priloženem Protokolu, seznamu lastnikov parcel in hiš, je zapisano ime Jakoba Hluparja. S tem je dobil mlin, imenovan nekoč najzgornejši na reki Krupi, semiški, superior, zgornji, novo ime: Hluparjev mlin. Ta mlinarska "dinastija" je vladala pri izviru reke Krupe okrog 150 let. Hluparje odkrivamo predvsem po matičnih knjigah župnije Semič. Omejil se bom le na nekaj podatkov.⁹

3 F. Komatar, Des Schlossarchiv. MMK 1905, str. 172, zap. št. 89.

4 Dušan Kos, Urbarji za Belo krajino in Žumberk, Ljubljana 1991, I., str. 25, opomba 9. Kopijo tega registra mi je izročil D. Kos.

5 gl. opombo 4, II. del, str. 340

6 Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), Semič, krstna knjiga za 1671 in za 1723.

7 gl. opombo 4, II. del, str. 338, 380.

8 Arhiv Republike Slovenije, Franciscejski kataster, AS 176, Weinberg (Vinji Vrh), št. 340.

9 NŠAL, žup. Semič, krstne in poročne knjige za citirana leta.

Leta 1820 se je Janez (Johan) Hlupar poročil z Ano Kolar s Praproti pri Krupi. V poročni knjigi je zapisano, da sta bila ženin in njegov oče Janez, poročen z Marjeto Plut, mlinarja. Mlinar pa je bil tudi mlajši sin Jakob, rojen leta 1799, ki se je leta 1836 poročil s Katarino Malnerič s Krupe št. 3. Ta Jakob Hlupar je vpisan v Protokolu franciscjskega katastra. Zanimivo je, da se rod mlinarjev ni nadaljeval po Jakobu, temveč po njegovem starejšem bratu Janezu, poročenim z Ano Kolarjevo. Leto po poroki sta dobila sina in mu dala, skladno z družinsko tradicijo, ime Janez. Ko je ta novi Janez Hlupar odrasel, se je poročil s Katarino Simonič z Vinjega Vrha pri Krupi. Dobil je zelo rodovitno nevesto, saj mu je v dobrem desetletju rodila kar šest otrok, tri dečke in tri deklice. Kot prvi se je rodil Janez leta 1863. To je tisti znameniti Hlupar, ki je ostal zvest svojemu mlinu vse do svoje smrti leta 1941. Klicali pa ga niso več Johan ali Janez, temveč Ivan.

Ivan Hlupar, rojen leta 1863, si je izbral nevesto Marijo Pečaverjevo iz Sadinje vasi pri Semiču. Poročila sta se 9. februarja 1887. Nevesta je imela 19 let, po svoji mami je bila iz rodu Starihovih. Leta 1887 se je na Krupi rodil deček z imenom Janko Lavrin, le en dan po Hluparjevi poroki. Že kot osemletni šolarček je Lavrin rad zahajal v Hluparjev mlin, kjer si je v sobi radovedno ogledoval mlinarjeve knjige, kar je pozneje, kot že slaven literarni zgodovinar, romantično opisal. V reviji Rast sem že objavil, kako je Hluparjev mlin stopil v literaturo. S tem sem primerjalno orisal usodo dveh dečkov iz iste vasi, ki sta postala odsev življenjske dinamike, vsak v svojem okolju. Oba sta vtisnila starodavnemu mlinu v slikovitem okolju trajen pečat.¹⁰

Ivan Hlupar je bil zadnji iz "dinastije" mlinarjev pri izviru Krupe. Leta 1940 se je kot priletan vdovec poročil z Ano Jurejevčič, vendar je že naslednje leto umrl. Mlin in žago je prevzel Anin sin Milan Jurejevčič, ki se je v letih 1942 do okrog 1988 izkazal za odličnega gospodarja in sposobnega mlinarja. Potem je mlin in žago prodal podjetni družini Puš. Mlinska kolesa so utihnili na ukaz zakonskih predpisov o vodnih mlinih, stavba in žaga sta ostali. Matjaž Puš, ki se je osredotočil na svoje podjetje v Črnomlju (Žaga Zora, d.o.o.), se je resno zavzel tudi za svojo novo imovino na Krupi. Poskrbel je za manjšo sodobno elektrarno, naslednico nekdanje Hluparjeve. Obnovil in utrdil je celoten dolg jez, uredil okolico ob tolmunu ob izviru, popravil pot in poskrbel za načrte, da bi obnovil že dotrajano Hluparjevo domačijo z mlinom. Postala naj bi turistična zanimivost.¹¹

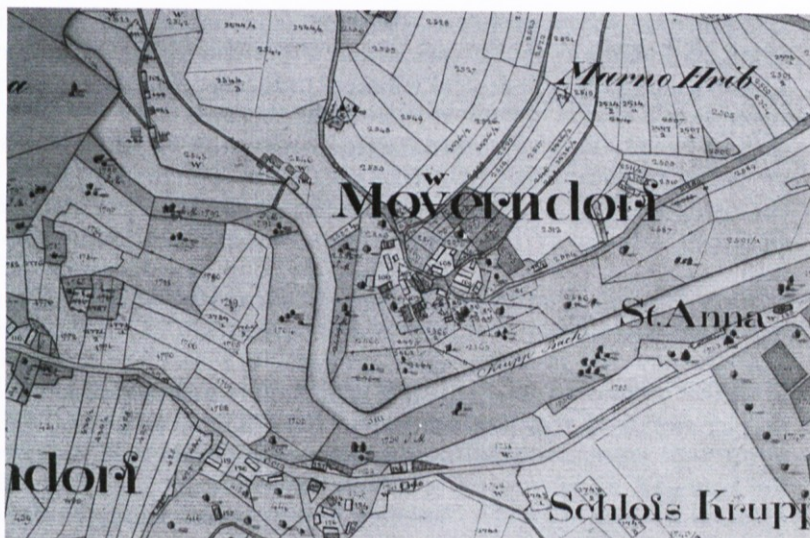
Milan Jurejevčič se je poročil s Tino Tomc. Njena mati je bila sestra Janka Lavrina. Milana, zadnjega mlinarja, sem osebno spoznal že pred mnogimi leti kot prijetnega sogovornika. To, kar je vedel o svojem mlinarstvu, bi hitro utonilo v pozabo, posebno ker mlinov na Krupi ni več. Zato sem si nekaj nazornih podrobnosti skrbno zapisal.

Tako je pripovedoval: "V mlinu je bilo vedno veliko dela. Ob nedeljah so pohiteli k maši v Semič, potem domov in takoj v mlin. Ljudje so prihajali ves teden z vozovi, vozički (šajtrgami) in peš z vrečo na rami iz celotnega semiškega okolja: Semič, Kot, Kal, Osojnik, Brezova Reber, Štrekljevec, Omota, Gradnik, Sodji Vrh, Črešnjevec in druge vasi. V naš mlin so prihajali tudi Poljci (okolica Podzemlja) in Gračani, če sta ob deževju Kolpa in Lahinja preveč narasli. Uredil sem si vodno turbino, da je šlo mletje hitreje od rok. Tisti, ki so prišli od daleč, so počakali, da je bilo zmleto. Mernik pšenice je zahteval 20 minut, da je postal moka. Za mernik pšenice smo smeli vzeti dva litra zrnja zase.

10 Miro Kambič, Janko Lavrin in Hluparjev mlin, Rast, št. 3-4, str 343-345.

11 Pogovor z Matjažem Pušem 7. septembra 2007.

Mirko Kambič
MLINI NA REKI KRUPI

Franciscejski kataster iz leta 1825.

Semič spomladi leta 1955. (Foto: M. Kambič)

Obnovljeni jez pri izviru Krupe (2006).

12 Povzetek pogovorov z Milanom Jurejevčičem (Krupa št. 4) do leta 2005.

Kako je bilo z mlinskimi kamni? Beli kamen iz svetlega materiala je bil namenjen pšenici. Črni kamen je bil izklesan iz temnejše kamnine, služil je za mletje koruze, pa tudi za zmes iz koruze, pšenice in ajde. Za slabše zrnje, ki je bilo namenjeno prehrani živali, smo imeli poseben mlinski kamen. Beli kamen smo očistili na vsake tri dni, črnega na osem. Za klesanje površine smo imeli posebno priostreno kladivo. Vse to čiščenje, klesanje in sekanje je zahtevalo potrpežljivo in skrbno roko.

Hluparjev mlin je imel tudi štiri stope za luščenje zrnja, za ječmen in proso. Postopek sem moderniziral. Kupil sem si že rabljen stroj na turbino in delo je steklo precej hitreje kot prej s stopami. Ventilator tega stroja sem koristno uporabil tudi za čiščenje pšenice. In kje smo kupovali mlinske kamne? Nekoč sem naročil dva bela kamna na Sorškem polju pri Kranju v vasi Jama. Tam so klesali te okrogle kamne iz kamnitih (konglomeratnih) tal nad strmo sotesko reke Save. Z vlakom so oba kamna pripeljali v Gradac, nato z vozom na Krupo.¹²

Listina Elizabete Črnomaljske iz leta 1312 potrjuje obstoj mlina pri izviru Krupe. Besedilo "ein Mul de gelegen ist aller obirst an dem Wasser des Grop" (mlin, ki leži najvišje od vseh na reki Krupi) tudi jasno opredeli lego te podarjene imovine. Verjetno pa pove še nekaj več, da so namreč še drugi mlini na reki, ta, podarjeni, pa je najzgornejši.

Milan Jurejevčič, zadnji mlinar, s svojim srnjačkom.

Darilna listina nas mimogrede opozori, da mlin ni bil zgrajen leta 1312, saj je bil že prej last Elizabetinega očeta (ime ni navedeno), potem od poroke last matere Gizele kot njena jutrna in končno last Elizabete, ki je darovala to imovino križnikom v Ljubljani. Najstarejša zgodovina krupskih mlinov ostaja še skrivnost.

Listina z letnico 1312, ki je ohranjena v originalni obliki na Dunaju, pomeni trdno osnovo za 700-letni jubilej mlina pri izviru Krupe. Primerno proslavo bi lahko priredile belokranjske občine v okviru izbranih projektov Belokranjskega muzeja v Metliki. Imela bi lep zgodovinski, družabni in turistični pomen. Delovni naslov projekta bi se lahko glasil: Kruh in vino.

Steklena čaša z vgraviranim grškim napisom KAI IC WPAC (Na mnoga leta). Novo mesto, Bršljin, grobna najdba, 4. stoletje n. š. (Predmet hrani Dolenjski muzej Novo mesto in je trenutno na razstavi Na mnoga leta!)

Ivica Križ

MATEMATIK IN FIZIK Z LJUBEZNIJO DO LUTK

Pogovor s profesorjem Dušanom Modicem

Modic

Dušan Stanislav Modic je po izobrazbi profesor matematike, fizike in astronomije, magister fizike, mentor mladim učiteljem, sicer pa je tudi amaterski gledališki igralec in režiser, lutkar, pisec in najbrž bi lahko še kaj dodali k imenu znanega novomeškega profesorja. Po eni strani stvaren naravoslovec, po drugi umetniška duša. Najbolje je, da uporabim kar besede njegovega kolega, profesorja Janeza Kolencna, ki je zapisal: "Profesor Modic je profesor-vzgojitelj v najžlahtnejšem pomenu te besede, svetovalec, vzgojitelj, organizator, vodnik in predvsem žarišče znanja in dela."

Marca letos je praznoval osemdesetletnico rojstva, marca je minilo tudi 50 let od stote predstave Lutkovnega odra, ki ga je ustanovil in vodil na novomeškem učiteljsišču.

Od leta 1952 živi in dela v Novem mestu z manjšo prekinitvijo med letoma 1976 do 1982, ko sta oba z ženo delala v Ljubljani. Leta 1951 se je poročil z Novomeščanko Ružo Tekstor. Ustvarila sta si družino in dom, rodili sta se jima hčerki Marta in Irena. Zdaj je ponosni ded dveh že odraslih vnukov, Kristijana in Andraža.

Svoje življenje je posvetil pedagoškemu delu na področju matematike, fizike in astronomije. Ne moremo tudi mimo njegovega pionirskega dela pri načrtovanju, urejanju in opremljanju fizikalnih laboratorijev na novomeških in drugih šolah. Ob tem pa je vedno našel čas še za druge dejavnosti, delo v društvih in opravljanje različnih družbenih funkcij, še posebej na področju izobraževanja.

Kot dijak v Mariboru je bil skavt. Po drugi svetovni vojni je sodeloval pri obnovi te organizacije v taborniško organizacijo. Med službovanjem na novomeškem učiteljsišču je po odhodu profesorja Julija Titla vodil taborniško organizacijo. Že kot dijak in študent je bil gledališki amater, igral in režiral. Še otrok se je ukvarjal z lutkarstvom. Za Novo mesto so v kulturnem pogledu zelo dragocena njegova prizadevanja pri ustanovitvi in vodenju lutkovnega gledališča v okviru učiteljsišča.

Zelo dejaven je v Društvu matematikov, fizikov in astronomov Slovenije (DMFAS) vse od njegove ustanovitve. Za svoje zasluge pri delu DMFAS je prejel vrsto priznanj: za delo z nadarjenimi učenci (1970), za delo v društvu red dela s srebrno zvezdo (25-letnica društva, 1974), priznanja za delo (ob 30-letnici društva, 1978; ob 40-letnici, 1988) in red republike z bronastim vencem (1989). Na prvem kongresu DMFAS je postal častni član tega društva (1994).

Od leta 2001 je član angleškega društva Institut of Physics s pravico, da si po navadi v tujini za imenom lahko pristavi kratico "F inst P", ki izraža to dejstvo.

Leta 1987 je prejel za izjemne dosežke na področju vzgoje in izobraževanja Trdinovo nagrado, ki jo podeljuje Mestna občina Novo mesto.

Bil je delegat DMFA pri Raziskovalni skupnosti Slovenije in član sveta Fakultete za naravoslovje in tehnologijo, član različnih izobraževalnih skupnosti ter sodnik porotnik za mladinske zadeve pri novomeškem okrožnem sodišču. Kot urednik za matematiko in fiziko pri Enciklopedijo Slovenije je v letih od 1973 do 1981 delal pri prvem osnutku geslovnika za matematiko, fiziko in astronomijo. Pri Mladinski knjigi je bil dolga leta (1954–1987) poverjenik za mladinski tisk. Recenziral je učbenik za matematiko za osnovne šole (Moderna matematika) in fiziko za prvi razred usmerjenega izobraževanja (SVIO). Do leta 1983 je sodeloval v različnih komisijah za učne načrte in za učila.

Še vedno je dejaven član društva, sodeluje pri njegovih dejavnostih, na srečanjih in občnih zborih sodeluje s prispevki, obiskuje strokovna predavanja, dela v Klubu za nadarjene učence v Novem mestu in se ukvarja z matematiko.

Pred leti je začel zbirati podatke za gradbeno zgodovino novomeške gimnazije. Načrti in podatki so zbrani v njegovem arhivu.

Po upokojitvi je začel reševati že davno zastavljeno nalogo: Poiskati vse trojice trikotnikovih podatkov, s katerimi je mogoče konstruirati trikotnik. Naloga je rešena in čaka na založnika.

Njegovi prispevki so objavljeni v različnih publikacijah: *Dolenjska prosveta, Desetletnica novomeškega učiteljsišča, Pedagoški teden, Dolenjski list, Pedagoški vestnik novomeške podružnice pedagoškega društva, Bilteni občnih zborov DMFA, Izvestja novomeške gimnazije, Delo, Prosvetni delavec, Delavska enotnost, Presek, Fizika v šoli, Matematika v šoli, Obzornik za matematiko in fiziko, Priročnik za organiziranje naravoslovnega dneva iz fizike, Šolska kronika, Rast, Matematičko, fizički list, Mestne njive, Strela, Tabor...*

Profesorja odlikuje žlahtni smisel za humor. Njegovi prijatelji in znanci ter nekdanji učenci se ga spominjajo po izvrstnih šalah in anekdotah. Še vedno je iskriv in tudi vsakdanje pogovore poživi z mnogimi dovtipi in šalami. Ob božičnih in novoletnih praznikih sorodnike in prijatelje zadnja leta razveseljuje s prav posebnimi lepljenimi voščilnicami v obliki jaslje, ki jih iz barvnega papirja po več izvodov naenkrat izreže in zlepi sam.

- Izhajate iz profesorske družine, profesor je bil vaš oče, profesorji so postali vaš brat in obe sestri, celo njuna moža. Povejte nam kaj o svoji življenjski poti do vašega poklica.

Rodil sem se 6. marca 1927 v Loznici v Srbiji, kjer je bil takrat moj oče, Stanko David – kot mnogi drugi slovenski profesorji – nastavljen. Mati Terezija (roj. Vraničar) iz Čuril pri Treh farah je bila gospodinja. Naslednje leto je bil prestavljen v Črno goro, v Plevlje, kjer se je rodila sestra Brigita. Ker je bil za otroški dodatek potreben rojstni list, katoliškega duhovnika pa ni bilo v Plevlju, je oče sam krstil novorojenčka ob asistenci Rusa Podderegina. Z njegovo ženo smo se čez leta srečali kot izgnanci v Požarevcu, kjer me je učila v gimnaziji srbsčino. Možja so ji ustrelili Nemci v Kraljevu skupaj z njegovimi učenci. Ko je nemški častnik spoznal, da govori nemško, mu je rekel, naj izstopi iz vrste, česar pa profesor ni hotel.

Po petih letih Srbije in Črne Gore je dobil oče službo v Mariboru.

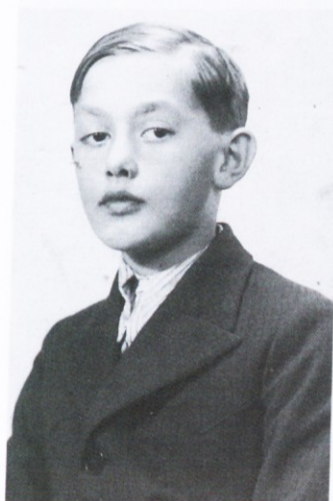

Dušan v mornarski oblekici, Celje 4. aprila 1932; foto: Pelikan.

Ivica Križ
MATEMATIK IN FIZIK
Z LJUBEZNIJO DO LUTK

Trnuljčica v izvedbi otroškega vrta v Celju 1932. Dušan sedi prvi z desne.

Dušan, fotografiran za prvo legitimacijo, Maribor 1937; foto: Meyer.

V izgnanstvu v Požarevcu z materjo, sestro in bratom.

NAŠ GOST
Rast 6 / 2007

Tu sem začel hoditi v šolo jeseni 1933. Bila je to IV. deška osnovna šola (1933 do 1938). Po opravljenem sprejemnem izpitu sem se vpisal na realno gimnazijo. Bil sem v tretjem razredu, ko so nas Nemci napadli. Julija so nas izgnali v Srbijo, najprej v Sevojno, kjer smo živeli v neki kmetijski šoli. Družine z otroki so nato preselili v Užice, kjer smo prebili čas "Užiške republike" (od 22. septembra do 30. novembra 1941). Ko so jo Nemci zasedli, je oče dobil službo v Požarevcu na gimnaziji. Otroci smo hodili v šolo. Tam smo oktobra 1944 dočakali osvoboditelje Ruse. Starši so se s sestro in bratom julija vrnili v Celje, jaz pa sem ostal še do konca avgusta v Požarevcu, ko so me demobilizirali.

Ko sem bil četrtošolec, nas je razrednik odpeljal v Kostolac, kjer so kopali premog na površinskem kopu, da bi iskali arheološke najdbe. Jaz naj bi narisal predmete, ki jih bomo našli. Lahko bi se reklo, da sem že takrat, kot četrtošolec sodeloval pri arheoloških najdbah. Našli nismo seveda ničesar.

V Kostolcu s sošolci na arheološkem izkopavanju, 19. aprila 1943.

V Srbiji so se po stari navadi morali vsi dijaki spomladi ostriči "na balin". Seveda smo bili vsi ogorčeni, vsako leto znova. V šesti gimnaziji pa smo se zmenili, da se ne bomo pustili postriči. Ko je naslednjo uro prišel razrednik – zanimivo, da je to bil učenec mojega očeta iz Črne gore, tudi begunec – se je začudil, da še nismo postrizeni. Nekdo je v zadnji klopi zamomljal, da se ne bomo postrigli. "Kaj pravite?" je vprašal razrednik. Vstal sem – sedel sem spredaj, pa nisem videl, da sem sam in ponovil: "Ne bomo se ostrigli." "Dobro," je rekel razrednik. "Če se ne boš, se izpiši iz gimnazije, pa delaj kar hočeš." Naslednji dan sem bil prvi in edini, ki se je to leto ostrigel.

Leta 1944 sem postal vojni obveznik in sem bil mobiliziran, vendar so me zaradi okvare ušesa poslali v delovni bataljon, od tam pa v mladinsko knjižnico v Požarevcu, kjer sem kot bivši skavtski knjižničar uvedel sodoben način izposojanja. Takrat se mi je posrečilo rešiti profesorsko strokovno knjižnico požarevske gimnazije, ki je bila do osvoboditve shranjena v hiši neke profesorice. Knjige so prenesli v mladinski dom hkrati s knjigami dijaške knjižnice. To so bile večinoma znanstvene knjige v nemščini in francoščini. Dogovoril sem se s profesorjem, ki je skušal organizirati muzej, pa smo knjige prenesli k njemu v varstvo in tako preprečili, da bi jih mogoče uničili.

4. razred deške osnovne šole Maribor.
Dušan stoji prvi z desne v drugi vrsti.

Brat Vlado (mala matura), Dušan
(velika matura) in sestra Brigita, julij
1946; foto: Pelikan.

Ko sem se vrnil v Celje, sem imel sedmi razred že v žepu, sošolci, ki so ostali na Štajerskem, pa so morali polagati "nostrifikacijske" izpite. Profesorji so jim razlagali snov, potem pa so bili izpiti. Med dijaki so bili tudi mnogi borci. Ker nisem imel drugega dela, sem hodil poslušati predavanja. Imenitno se mi je zdelo, da sem lahko samo poslušal. Pa me je profesor fizike – bil je zelo dober – vprašal, zakaj si nič ne zapišem. Nisem mu hotel razlagati situacije, na njegova predavanja pa nisem hodil več. (Podobno počnem zdaj, ko sem upokojen. Hodim na predavanja in uživam, ko podajano snov lahko razumem.)

Osmi razred sem potem napravil v Celju in maturiral z odliko. Takoj po končani gimnaziji sem sodeloval v delovni brigadi pri regulaciji reke Pesnice leta 1946, kasneje kot študent pa pri gradnji študentskega naselja v Ljubljani. Mojo prijavo za delovno brigado Šamac-Sarajevo je zdravnik iz zdravstvenih razlogov odklonil. Imel sem srečo. V brigadi je izbruhnil tifus, en sošolec mu je podlegel, zaradi karantene pa sta se dva meseca kar zavlekla.

Kot zanimivost naj povem, da sem bil v delovni brigadi že v Užiški republici. Jesen je bogato obrodila. Iz obmejnih krajev Bosne in Srbije so prebivalci pobegnili. Zato so poslali nas, izgnance in druge begunce, pospraviti letino v hribe okrog Vardišta. Tam smo bili tri dni in pospravljali pridelek, koruzo, sadje.

Po maturi sem šel študirat matematiko na univerzo v Zagrebu. Ob vpisu sem videl, da ni same matematike. Moral sem vpisati pod A teoretično matematiko, pod B racionalno mehaniko in teoretično fiziko, pod C eksperimentalno fiziko. Ta izpit sem z nekaj kolegi opravil predčasno po tretjem semestru.

Študij sem po dveh letih nadaljeval v Ljubljani. Tu je bilo malo manj reda. Namesto sprotnih izpitov in kolokvijev je bilo treba opraviti izpite v paketu, zlasti ker ni bilo mogoče pravočasno slišati vseh potrebnih predavanj, knjig pa ni bilo. Z zamudo sem diplomiral leta 1956, imel pa sem že šest let delovne dobe.

Ko je bil na predlog društva na šmarješkem občnem zboru organiziran podiplomski študij za profesorje srednjih šol iz fizike, sem leta 1975 opravil magistrski izpit. Kasneje sem znanje izpopolnjeval na seminarjih in tečajih iz matematike in fizike, ki sta jih prirejala Zavod za šolstvo in Društvo matematikov, fizikov in astronomov ter inštituti

Ivica Križ
MATEMATIK IN FIZIK
Z LJUBEZNJO DO LUTK

Ob maturi na celjski I. gimnaziji, junij 1946. Dušan drugi z desne v drugi vrsti; foto Pelikan.

za učitelje matematike in fizike. V tujini sem bil na podiplomskem seminarju v Gentu in Liegeu (1969, 1971, 1972).

- Kako je potekalo vaše življenje v vaši osnovni poklicanosti – učiteljevanju na srednji šoli; kje vse in kaj ste poučevali do vaše upokojitve?

Naj odgovorim najprej na zadnji del vašega vprašanja. Poučeval sem svoja predmeta, matematiko in fiziko, na učiteljskiču, gimnaziji, zdravstveni šoli, šolskem zdravstvenem centru in srednji ekonomski šoli; (tu tudi finančno matematiko), opisno geometrijo na srednji tehnični šoli za lesarstvo, kasneje tudi astronomijo na gimnaziji. Vmes sem poučeval matematiko na tečajih za oficirje in izobraževanju ob delu. (Bil sem na primer prvi inštruktor za delavce tovarne zdravil Krka, ko je nastajala.) (Ko sem prišel na celjsko učiteljskiče, so mi najprej naložili pouk kemije. Najbrž so me zamenjali z očetom, ki pa je bil kemik.)

Poučevati sem začel še kot študent na nastajajoči XII. gimnaziji v Šentvidu. Ker je neka profesorica iz Celja iz družinskih razlogov želela priti v Ljubljano na moje mesto, me je ministrstvo sredi šolskega

Na gimnaziji v Šentvidu, 4. b. razred, Ljubljana 1950.

NAŠ GOST
Rast 6 / 2007

Ivica Križ
MATEMATIK IN FIZIK
Z LJUBEZNIJO DO LUTK

Ruža in Dušan po poroki, avgust 1951; foto: Pelikan.

Kot razrednik 1. a na učiteljski v Celju, 2. aprila 1952; foto: Fotolik.

Razrednik s I. b. razredom gimnazije Novo mesto 1963/64. Drugi z desne v prvi vrsti je Lojze Peterle.

leta hotelo premestiti. Temu sem se uprl, pri tem me je podprl tudi ravnatelj Medved. Toda jeseni so me vendarle premestili na celjsko učiteljski, čeprav sem se na šoli izkazal in so me za moje uspešno delo ob koncu leta nagradili.

Pred prihodom v Celje sem se poročil. Po enoletnem poučevanju v Celju so me na lastno prošnjo premestili v Novo mesto. Čeprav sem si želel poučevati na gimnaziji, sem dobil prosto mesto na takrat nastajajočem učiteljski, ki je leta 1952 imelo prvič zaključne izpite. Tu sem deloval od leta 1952 do 1963, potem sem zaprosil za prosto mesto na novomeški gimnaziji do leta 1976. Oktobra 1974 sem bil imenovan za pomočnika ravnatelja, dne 23. maja 1975 pa za v. d. ravnatelja na novomeški gimnaziji. Zaradi nerešenih in neurejenih razmer (ker ni bilo profesorja za fiziko, sem poleg ravnateljstva učil 20 ur tedensko) sem konec avgusta 1976 podal ostavko. Z ženo sva se preselila v Ljubljano. Učil sem do leta 1982 na Šolskem zdravstvenem centru (ob uvedbi usmerjenega izobraževanja preimenovan v Srednjo šolo za zdravstvo in farmacijo). Takrat sem se vrnil v Novo mesto in učil na Družboslovni in ekonomski šoli Novo mesto do junija 1987, ko sem bil zaradi dopolnjene delovne dobe upokojen.

Ob redni službi sem zaradi pomanjkanja matematikov in fizikov honorarno poučeval še na ŠZD (1963–1972), nadomeščal profesorje matematike na osnovni in ekonomski šoli ter na različnih tečajih, omenjenih že prej. Leta 1962 sem sodeloval na Skladu za šolstvo občine Novo mesto ob uvajanju novega načina za financiranje šol. Od leta 2000 imam občasno predavanja za nadarjene učence v Klubu za nadarjene učence v Novem mestu. Kot upokojenec sem leta 2007 imel 20-urni tečaj iz astronomije za ljubitelje zvezd na RIC Novo mesto.

- Načrtovali in opremljali ste fizikalne učilnice na mnogih šolah, izdelovali učila in aparate za poskuse in za vaje učencev iz fizike. Ves čas ste se zavedali, da je poučevanje fizike povezano s poskusi. Zato mora šola imeti primerno opremljene učilnice in – zaradi vaj – tudi laboratorije.

Najprej kratko pojasnilo. Šole so imele običajno le posebne učilnice za fiziko, kemijo. V njih je učitelj ob razlagi tudi eksperimental, seveda, če je imel s čim. Po drugi svetovni vojni se je število šol močno povečalo. Stare šole so več ali manj imele opremo za poskuse. Po vojni ustanovljene so bile iz objektivnih razlogov brez nje. Ko so na učiteljskih leta 1954 uvedli vaje za učence, bi potrebovali tudi laboratorije, prostore, kjer bi vaje lahko izvajali. Zadovoljiti so se morale s prostori, ki so jih imeli doslej. Zato so učilnice za fiziko opremljali tako, da so v njih mogli izvajati tudi vaje. Pribor za to je bil shranjen v kabinetu, kot smo rekli shrambi za učila. Prostori za pouk so bili uporabljeni za oboje, pa se je nekako uveljavil naziv laboratorij.

Učiteljsiše kot novoustanovljena šola ni imelo učil za fiziko. Kupljena so bila nekatera, ki so jih izdelale nove tovarne učil. Ker sem poskuse hotel pokazati, sem poskušal sam izdelati nekatere priprave, ki sem jih lahko izdelal iz lesa, stekla, koščkov kovine. Ko smo začeli leta 1954 z vajami, je bilo kar nekaj priprav, ki so omogočale preproste vaje. Nismo imeli nobenih merilnih naprav. Vse je bilo improvizirano. Ko je leta 1958 gimnazija postala štiriletna, se je učiteljsiše iz osnovne šole preselilo na gimnazijo in uporabljalo njeno bolj bogato zbirko – le popoldan za vaje, ker je bila dopoldan učilnica le navadni razred, v katerem je bil pouk gimnazijskih razredov.

Leta 1960 je oddelek za šolstvo organiziral Pedagoški teden in razstavo učil. Razstavo je obiskal visok funkcionar pa sem ga vprašal, če ve, katera noč je najdaljša. Ker ni vedel, sem ga poučil: "To je tista noč, na katero mislijo odgovorni, ko pravijo, da težav v šolstvu ni moč rešiti čez noč. Ta traja že od leta 1945."

Polagoma so postale vaje učencev obvezne tudi v gimnazijah. Gimnazija je dala v fizikalno učilnico napeljati trofazni tok. (Odkar je bila gimnazijska stavba prenovljena ob njeni 250-letnici, ga ni več.) Med počitnicami leta 1964 je bila fizikalna učilnica po mojih načrtih preurejena v laboratorij, v katerem so bile možne fizikalne vaje in tudi predavanja. Dotedanji amfiteater je bil spremenjen v stopničasto dvorano s tremi višinami in delovnimi mizami z elektriko, napeljana voda ob eni steni, narejene mizice za tehtanja (ko bodo kupljene tehtnice), tudi 12 štoparic smo kupili. Tedaj so bile možne nekatere množične vaje. Vsi učenci so delali v skupinah po dva ali tri enako vajo istočasno. To je bil dober začetek. Postopoma so bili kupljeni tudi drugi inštrumenti, zlasti ko je morala gimnazija marsikaj urediti, da

Fizikalni tečaj, avgust 1959.

je dobila dovoljenje za pouk. Leta 1971, ko so bila izpraznjena nekatera stanovanja, so fiziki dobili še en laboratorij, preurejena sta bila tudi laboratorija za kemijo in biologija. Načrte sem pripravil jaz. Takrat je bil tudi narejen osnutek za razporeditev prostorov tako, da bi vsak predmet imel svoj prostor. Izraz "kabinet" je takrat dobil novi pomen. To je učilnica, v kateri se poučuje le en sam predmet, zanj so tu zbrani vsi pripomočki.

Ker sem poučeval fiziko na Šoli za zdravstvene delavce, ustanovljeni leta 1963, sem ob razumevanju podpora ravnatelja Jožeta Škufce tudi tu uredil laboratorij za vaje bodočih medicinskih sester (1966–1969). Aparati in priprave za vaje so bili pripravljene nalašč za vaje medicinskih sester. Žal tega laboratorija ni več, odkar je bil zgrajen ŠC tehničnih srednjih šol. Podobno sem uredil laboratorij za fiziko tudi na SZC v Ljubljani, ko sem tam poučeval.

- Svoje bogate izkušnje ste prenašali tudi na poklicne kolege.

Pri DMFA sem bil sekretar za pedagoške dejavnosti. Redna aktivnost so bili mesečni aktivni, na katerih so nas kolegi z univerze ali drugih šol seznanjali z novostmi v stroki, načinu poučevanja, novih učilih in podobno. To je bila ena od prvih dejavnosti društva. Jaz sem nadaljeval delo mojih predhodnikov. V tem okviru so bila predvajana učila Teltron v Ljubljani, Mariboru, Murski Soboti, kasneje tudi na razstavi učil na Gospodarskem razstavišču. Tu sem med trajanjem razstave s skupino učencev izvajal "fizikalni pouk v specialni učilnici", pri katerem smo na mizah izvajali v skupinah fizikalne vaje.

Za Izobraževalno skupnost Slovenije sva s kolegom Janezom Ferbarjem preskušala učila, uvožena od firme Teltron, za pouk atomike. Potem sem pod okriljem DMFAS organiziral uvoz teh učil za gimnazije. Izobraževalna skupnost je šolam krila del stroškov. Tudi za projekt SVIO so bili izdelani predlogi za opremo fizikalnih laboratorijev, kasneje so bili organizirani seminarji za izvajanje.

Ko so bili uvedeni naravoslovni dnevi (1982), sem sodeloval pri seminarju za organizacijo naravoslovnih dni s fizikalno vsebino z brošuro Fizika v naravoslovnih dejavnostih, ki je upošteval sodelovanje vseh strok, ki se poučujejo na šoli. Ko sem na seminarju pokazal model srca kot dvojne tlačilne črpalke, sem doživel "aplavz na odprti

sceni". Navzoči so mi spontano zaploskali. Model je bil zares imeniten. V domačem okraju sem na zahtevo prosvetnih oblasti v letih 1953 do 1960 organiziral in vodil več tečajev za učitelje osnovnih šol; fizikalno-matematične, za tehnično vzgojo (tudi lutke smo delali), o preprostih učilih za mehaniko in podobno. Seveda sem pa svetoval tudi svojim mlajšim kolegom, če so to želeli in če so sploh bili na šoli. V začetku sem bil sam.

- Mnogo let že aktivno delujete v Društvu matematikov, fizikov in astronomov Slovenije in ste tudi njegov častni član.

Res je. Lahko bi rekli, da sem tudi eden od ustanovnih članov. Bil sem eden od dveh študentov, ki sta se udeležila ustanovnega občnega zbora v semestralnih počitnicah leta 1948. Sedela sva v dvorani, poslušala razpravljanje. Pri vprašanju, koliko članov lahko zastopa predsednik društva, se je prof. Moljk namuznil in rekel: "V limiti zastopa vse člane." Takrat si še ni predstavljal, da bo veliko kasneje kot predsednik društva imel ogromno dela in res moral delati za vse člane. Na začetku ni bilo veliko članov. V glavnem so bili iz Ljubljane in okolice. Na občni zbor v Idriji smo se vsi peljali le v enem avtobusu. Ob 25-letnici društva v Celju sta bila potrebna že dva avtobusa, da smo se lahko vsi peljali na izlet. Žal nas je takrat prepodil snežni vihar. V društvo sem se bolj dejavno vključil v šestdesetih letih, ko sem postal odbornik. Moral sem organizirati mesečne aktivne. Ko je postal dr. Moljk predsednik, je želel, da bi bil jaz podpredsednik. Po njegovem odstopu sem za tisto dobo prevzel vodenje društva. V nasprotju z ustaljeno prakso, da društvo vodi univerzitetni profesor z doktoratom (čeprav je bil prvi prof. Jeraj, ki ni bil na univerzi), sem tako bil srednješolski profesor, ki je vodil društvo. Nekaterim to ni bilo všeč, sicer je pa mandat trajal le eno leto. Ko je bil potem predsednik dr. Prijatelj, je tudi on želel, da ostanem podpredsednik še naprej. To je trajalo kakšnih deset let. V tem času sem skrbel predvsem za finančno plat društva. Potrebno je bilo zagotoviti denar za delo: tekmovanja učencev in dijakov, predavanja, izdajanje knjig in drugo.

- Leta 1999 ste ob 120. obletnici rojstva matematika in fizika Karla Kunca v novomeški knjižnici Mirana Jarca pripravili spominsko razstavo, naslednje leto ob 50. obletnici njegove smrti pa ste ga predstavili na predavanju na občnem zboru društva in objavili članke o njem v različnih revijah, dosegli ste, da so mu na rojstni hiši postavili spominsko ploščo.

Karel Kunc se je rodil v Novem mestu, bil novomeški dijak, kakih deset let je tu učil, tudi njegova hčerka je tu poučevala kratek čas. Po njegovih učbenikih za aritmetiko in algebro sem se učil. Bil je edini, ki je med obema vojnama pisal učbenike za ta del matematike in fiziko za nižje razrede. Za geometrijo so bili kar trije. Spominska plošča na njegovi rojstni hiši je ena redkih v Sloveniji, ki je postavljena nepesniku. Predložil sem tudi, naj mu posvetijo kakšno ulico, pa niso našli primerne. Ob petdesetletnici smrti je DMFA ob prisotnosti njegovih sorodnikov in članov društva na grob na ljubljanskih Žalah položilo venec.

- Poleg naravoslovnih znanosti je vaše življenje kar krepko zaznamovala tudi gledališka dejavnost.

Moj prvi "gledališki nastop" je bil v otroškem vrtcu pri šolskih

sestrah v Celju, kjer sem igral palčka v Trnuljčici. Megleno se spominjam, da sem – kot drugi palčki – Trnuljčici podaril rožo. Po igri smo se vsi igralci fotografirali. (Predstava je bila natanko tam, kjer smo čez kakih petnajst let imeli lutkovne predstave z marionetami.)

V šolskem letu 1944/45 sem kot sedmošolec sestavljal Skeč iz dijaškega življenja, ki smo ga še z drugimi točkami predvajali na družabnem večeru v Petrovcu na Mlavi, kamor nas je odpeljala profesorica srbsčine Poddereginova proti koncu šolskega leta. Žal sta bila samostan in cerkev, ki nam ju je hotela pokazati, požgana.

Po vrnitvi iz Srbije sem veliko prostega časa uporabil, da sem sodeloval v Tednu ljudske kulture v Celju leta 1945 pri zborni recitaciji Aladina Lanca Živa kri. Režiral jo je Milan Stante, ki mi je kasneje dal vlogo v Gogoljevem Revizorju. Skeč iz Srbije sem prevedel in popravil po nasvetu režiserja Jožeta Tomažiča, nato smo ga predvajali na akademiji, ki jo je mladina gimnazije priredila ob zaključku polletja 1946. Naš razred je nastopil z zborna recitacijo Duma in uvodom Z vlakom. Bilo je še nekaj drugih točk, ki so nam jih pomagali pripraviti na mojo prošnjo nekateri profesorji, zapel pa je tudi gimnazijski pevski zbor pod vodstvom E. Kuneja. Ravnatelj dr. Blaznik je bil tako navdušen, da nam je dovolil plesati do polnoči.

V tem šolskem letu sem igral še v Vdovi Rošlinki, pa Maturi, ki ju je režiral Jože Tomažič in celo v Kralju na Betajnovi, ki ga je režiral znameniti Fedor Gradišnik. Pred maturo smo na željo našega razrednika dr. Pavla Strmška izvedli njegovo igro Šolski sluga Kos, ki jo je režiral Jože Tomažič.

V mojih študentskih letih 1947 in 1948 je v Zagrebu delovalo slovensko društvo Slovenski dom. Njegovi člani so vsako leto uprizorili po eno gledališko predstavo, pri kateri smo sodelovali tudi mi, zagrebški študenti. Predstave je režiral Hinko Nučič, igrala je tudi njegova žena, Vika Podgorska, pa še kakšen znani slovenski igralec, ki je takrat delal v Kazališču. Igral sem v Desetem bratu in Matičku se ženi. Potem pa smo se odpeljali še na izlet v Postojnsko jamo in na morje. Takrat sem prvič videl morje.

V letih 1948-1950 sem bil član študentske dramske družine, ki je delovala v študentskem kulturno-umetniškem društvu ŠKUD. (Pevski zbor in njegova folklorna skupina delujeta še danes.) Tedenski sestanki so bili nenavadno zanimivi. Vodil jih je režiser France Jamnik. Igrali smo Benaventejevo igro za lutke Ideali in koristi. Glavno vlogo je igral Mile Korun, takrat študent arhitekture, danes znameniti režiser. Predstavili smo jo v okoliških gledališčih, nekaj predstav je bilo v Drami.

Potem pa sem kot učitelj z učenci prirejal različne zabavne prireditve na šoli. Najprej v Šentvidu. Mešanico recitacij, baleta (dve učenci sta hodili k baletu) in seveda igrice. Sestavljal sem parodijo – Razvoj drame. Najprej grška trilogija – recitacija ŽABE, nato srednjeveška, ko so igrali samo moški, tudi ženske vloge – viteška žaloigra (vzeta iz iger za krompirjeve ročne lutke) in še moja dramatizacija Andersenove pravljice Budalo, kot je naslov prevedla moja prateta Ljudmila Prunk-Utva. Uspešna reč.

Podobno zadevo smo ponovili v Celju na učiteljskišču. To je moje učence, ki so prišli od vseh strani, tako zagrabilo, da so se zlili v monoliten kolektiv. V tretje gre rado. Na novomeškem učiteljskišču tretja ponovitev ob novoletni jelki. V Novem mestu smo stanovali nekoliko izven mesta. Pa so me mladinci iz Mačkovca in mladinci iz

Ločne prosili, da jih naučim kakšno igro. In smo zopet igrali (1953–1956).

- Med nekdanjo dolenjsko "mladežjo" pa ste najbolj znani kot neutrudni lutkar in lutkarski mentor.

Z lutkami sem se ukvarjal že kot otrok, ko sem imel s prijatelji lutkovno gledališče. Včasih smo šli v marionetno gledališče v Narodni dom, ki so ga imeli sokoli. Ponovno sem se lotil lutkarstva, ko sem prišel iz izgnanstva, proti koncu gimnazijskih let. Slikar profesor Cvetko Ščuka je imel lutkovni oder za marionete. Sposodili smo si njegove lutke in oder, ga postavili v dvorano dijaškega doma, ki je bil v nekdanjem samostanu šolskih sester, in imeli nekaj predstav. Kasneje je bil oder prenesen v Dolgo vas, kjer je stanoval profesor Ščuka in potem smo igrali tam.

Če smo hoteli pobirati vstopnino, smo morali vstopnice kupiti na davkariji, kjer smo plačali ustrezni davek, še preden smo vstopnice sploh prodali. K predstavi je prišel uradnik preverjat, če so vsi kuponi res odrgani. V Novem mestu, čez kakih sedem let, ni davkarija nič preverjala. Menda smo kot kulturno-prosvetno društvo bili oproščeni. Je pa avtorska agencija zahtevala, da ji plačamo za izvajanje iger del pobrane vstopnine, kar smo tudi dvakrat na delo pošiljali. Zdi se mi, da smo za poštino plačali več, kot smo poslali. Sicer se pa ne spominjam več dobro.

V Novem mestu sem postal mentor Prosvetnega društva učiteljiš-čnikov Dragotin Kette, ki je imelo različne sekcije. Ena med njimi je bil lutkovni oder, ki je bil ustanovljen 6. oktobra 1952. Prva predstava, Horakov Strah ima velike oči, je bila uprizorjena novembra 1952 na odru na hodniku osnovne šole, kjer so bila vgrajena dvokrilna vrata. Krila so nosila letvico z zadnjo zaveso, med podboje smo položili igralno polico. In šlo je! Zastor, razsvetljava, kulise, zavesa, za katero so bili skriti igralci ...

Začetki so bili skromni. Pri pouku profesorja Izidorja Moleta so dijaki prejšnje šolsko leto izdelali kaširane glavice za ročne lutke, člani lutkovnega odra pa so jim sešili obleke. Tašča, ki je delala v šivalnici Industrije perila na Glavnem trgu, je prinašala trikotne koščke blaga, ki smo jih morali najprej sešiti skupaj, da smo dobili dovolj

Pred predstavo za lutkovnim odrom novomeškega učiteljišča, 1957.

Ivica Križ
MATEMATIK IN FIZIK
Z LJUBEZNJO DO LUTK

V krogu družine, junij 1966.

Modičevi in Tekstorjevi, Novo mesto
1968.

Dušan z vnučkom in ročnimi lutkami.

velik kos, iz katerega smo ukrojili obleko. Za stoto predstavo smo z vstopnino že dobili dovolj denarja, da smo kakšno obleko sešili iz novega blaga. Pravzaprav nismo prosjačili za denar. Raje smo videli, če je kdo sam kaj dal. Gradbeno podjetje Krka, kjer je delal tast, nam je ob zaključku sezone dalo nekaj tisoč dinarjev. Društvo prijateljev mladine je napaberkovalo deske za novoletno jelko. Ker niso vseh porabili, sem prosil kolega profesorja Trdana, naj mi jih nekaj dajo. Iz teh desk je mizarstvo, ki je bilo v sosednji stavbi, po mojih skicah izdelalo španske stene, ki sestavljajo oder. Imeli smo dve igralni polici. Za drugo, zadaj, je bil potreben zložljiv praktikabel. Blago za zakritje se je nekako našlo na šoli. Zdi se mi, da je delo plačalo učiteljišče.

Prva predstava na novem odru je bila marca 1953. (Skoraj točno čez štiri leta je bila stota predstava.) Tega leta smo začeli tudi z gostovanji po dolenskih krajih, gostovali smo tudi med počitnicami. Na učiteljišču sta bili po dve predstavi vsako drugo nedeljo dopoldan. Za gostovanja sem izdelal manjši zložljiv oder, ki smo ga privezali na kolo in šli kam igrat. Zgodilo se je, da smo gostovali v Črnomlju, istočasno je imela druga skupina nedeljski predstavi doma.

Marsikomu smo pomagali z nasvetom ali načrtom. Tako sta imeli taborniški družini v Straži in Črnomlju svoji lutkovni gledališči. Tudi na šolah, kamor so prišli naši dijaki kot učitelji, so si omislili lutkovna gledališča.

Marca 1957 smo imeli slovesno stoto predstavo, povabili smo predstavnike političnega in kulturnega življenja, ker smo končno želeli dobiti primeren prostor za oder, da ga ne bi morali prenašati iz drugega nadstropja v pritličje, pa mogoče kaj več denarja. V izložbi Novoteksa je bila urejena razstava z maketama obeh odrov, onega na hodniku in velikega, zložljivega. Naša pričakovanja so se izjalovila.

Po stoti predstavi je bila sezona 1956/57 uspešno zaključena. Priznanje Sveta Svobod in prosvetnih društev nam je dalo novega poleta.

Jesen 1958 se je učiteljišče preselilo v gimnazijsko poslopje, ker so postale gimnazije štiriletne srednje šole. Moj razred je imel pouk v nekdanji risalnici, ki je bila velika za dva običajna razreda. Vanjo smo postavili lutkovni oder, kar je bilo dobro za razred, ker ga je zavesa razdelila na dva dela, pa se je učilnica nekako zmanjšala, lutkarji pa so dobili stalni prostor za svoj oder. Ravnatelj Milan Smerdu je dal pri mizarju narediti dva velika lesena kovčka, v katera smo shranjevali lutke, rekvizite, knjige in drugo. Niko Pavlič nam je naredil načrt za prenovo električne razsvetljave. Predlagal je nizko napetost 12 voltov, preračunal podatke za transformator, ki naj bi napajal avtomobilske žarnice s podolgovato nitko, nameščene v svetlobnem koritu nad igralno polico in reflektorje, s katerimi bi osvetljevali lutke spredaj. Z deli, ki smo jih kupili, je naredil razdelilno in stikalno ploščo. Ohišje za aluminijaste reflektorje je naredil klepar Bevc, Koviinar je izdelal nekatere dodatne dele zanje. Ravnatelj ljubljanskega Mestnega lutkovnega gledališča Polde Dežman je bil nad razsvetljavo navdušen. Občina nam je pomagala, da smo nabavljene reči lahko odplačali.

Ker je tiste dni v Sloveniji gostovalo svetovno znano hohnsteinsko lutkovno gledališče, je Svet Svobod in prosvetnih društev organiziral za naše lutkarje seminar v Novem mestu, ki ga je vodil znani lutkarski režiser Jože Pengov, prišli pa so tudi hohnsteinski lutkarji in nam odkrili nekaj svojih skrivnosti. Seveda so imeli za nas tudi lutkovno

Ivica Križ
MATEMATIK IN FIZIK
Z LJUBEZNIJO DO LUTK

Pogovor o pouku fizike na občnem zboru DMFA SRS, Bernardin 1976.

Seminar za profesorje fizike o uporabi predlaganih učil za fiziko po načrtu za usmerjeno izobraževanje, Škofja Loka, februar 1982.

Opazovanje Venerinega prehoda čez Sončevo ploskev, Klub za nadarjene učence, junij 2004.

Ivica Križ
MATEMATIK IN FIZIK
Z LJUBEZNIJO DO LUTK

Dedek Mraz na Ekonomski šoli, 29. decembra 1988.

predstavo. Ravnatelj Smerdu pa nas je presenetil, ker je na to predstavo, ki je bila v Sindikalnem domu, pripeljal kar vse učiteljsčnike, kar prvotno ni bilo v načrtu. Tako navdušenih gledalcev najbrž hohnsteinski lutkarji še niso imeli, pa tudi tako zgovornih ne. Učenci, ki so se učili nemščine, so sodelovali v nagovarjanju in so svetovali Gašperčku, kaj naj stori. (Kar je pri nas Pavliha, je v Nemčiji Gašperček. Tudi Sokolski šaljivec je bil Gašperček.)

V naslednjih letih smo nadaljevali z utečenim delom, s predstavami v Novem mestu in na gostovanjih. Leta 1962 so gimnazijsko telovadnico nadzidali, risalnico, kjer je bil oder, pa prezidali v dve učilnici. Ni bilo več stalnega prostora za lutkovni oder. Delo se je sicer v letu 1962/63 nadaljevalo, vendar je bila zadnja predstava lutkovnega odra na učiteljsču 21. aprila 1963. Zaradi postopnega ukinjanja učiteljsč sem učiteljsče zapustil in postal profesor na gimnaziji.

Lutkovno gledališče je imelo v desetletnem obstoju okrog 200 predstav. Shajalo je z zelo skromnimi sredstvi. Razveselilo pa je cele generacije otrok na Dolenjskem. Z denarjem od pobrane vstopnine smo se lutkarji vsako leto odpeljali v mestno lutkovno gledališče na kakšno zanimivo lutkovno predstavo. To jim je bila nagrada za vztrajnost. Ob pričakovanju novega leta sem včasih na zavarovalnici pa tudi na gimnaziji in ekonomski šoli za otroke zaposlenih odigral kakšno lutkovno igrico, potem pa se kot dedek Mraz malo z njimi pohecal in jih obdaroval. Včasih odigram lutkovno predstavo tudi na izletu starostnikov, ki ga organizira krajevni Rdeči križ. Saj ni težko, lahko pa koga razveseli.

- Sami ste izdelovali glavice ročnih lutk, ki so likovno silno ekspresivne, učili druge, kako se to počne, risali plakate za predstave in kulise za lutkovni oder. Od kod izhaja vaš likovni talent, talent za gledališče in umetnost sploh?

Ne vem. Oče in njegova sestra Milena sta pesnila in pisateljela. Očetova sestrična je bila pesnica Ljudmila Prunk-Utva, njena hči je slikarka Ksenija Prunk Iz te sorodstvene linije je tudi akademski slikar Ivan Miklavec. Očetov brat, stric Slavo je bil akademski slikar, oče je v prostem času slikal zelo uspele akvarele, nekaj vnukov in pravnukov kaže slikarske talente. Tudi jaz sem kdaj kaj narisal. Nekoč

Pohod na Stare žage, 18. maja 1985, skupaj z vnukom.

NAŠ GOST
Rast 6 / 2007

Ob zlati poroki sta pričeli njuna vnuka,
Andraž in Kristijan.

Z bratom in sestrama ob 80-letnici na
Otočcu, marec 2007.

me je videl kolega Eržen, zgodovinar in umetnostni zgodovinar, ko sem barval kulise za lutkovni oder, in vzkliknil: "Vi ste ekspresionist!"

Spominjam se svojega učitelja Jordana, ki nam je v četrtem razredu, ko je prišel čas risanja, na tablo pritrdil lepo risbo in velel, naj jo prerišemo. Jaz sem se postavil na oder, s svinčnikom risbo prerisal, črte s tinto prevlekel in risbo oddal. Nekoč me je učitelj vprašal, zakaj je ne pobarvam. "Saj se še nismo učili barvati", sem odgovoril. Tudi potem nas ni učil barvati. Barvati in risati so me naučili v tistih dveh letih in pol, ki sem jih prebil v mariborski gimnaziji pri profesorju Jiraku. Potem se je začela vojna.

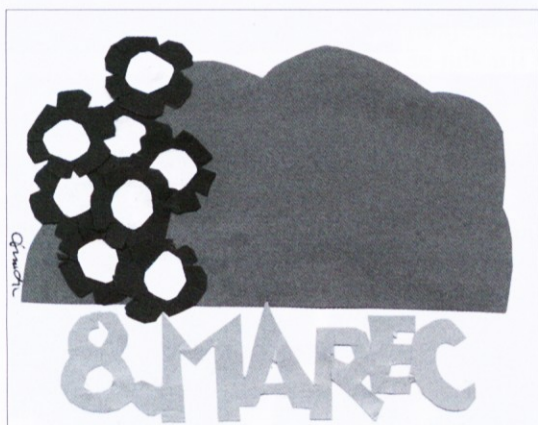
Včasih sem imel svoje zamisli. Učitelj Jordan nam je predlagal, naj gremo čez cesto pravokotno, ne poševno. Imel sem ugovor: "Če gremo poševno, pridemo že tudi malo naprej." Zmajal je z glavo, rekel pa ni nič. Danes se čudim, da ni dodal, da najkrajša pot ni vselej najvarnejša.

Ivica Križ
MATEMATIK IN FIZIK
Z LJUBEZNIJO DO LUTK

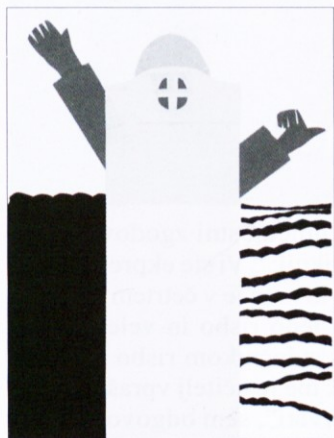
Sicer pa včasih rajši izrezujem in lepim barvasti papir. Kot profesor sem navajen delati množično. Naenkrat učim 30 dijakov. Enake fizične vaje dela po 30 učencev. Zložim papir in hkrati izrežem osem enakih silhuet, deset enakih napisov. Nadaljevanje je bolj počasi, ker je treba vsako rožico posebej nalepiti na kartonček, da bo nastala čestitka za 8. marec.

Pod tisti vaš uvodni "najbrž bi lahko še kaj dodali" pa povem, da sem se ukvarjal tudi z novinarstvom. S Stankom Muzlovičem sva v letih 1961 do 1965 občasno izdajala *Obvestila* Krajevnega odbora SZDL Center, ki jih lahko imamo za predhodnika *Mestnih njiv* in ki so obveščala krajanje o aktualnih zadevah v naši krajevni skupnosti

...

Dušan Modic: Čestitka za 8. marec, kolaž

Dušan Modic: Prizor iz poslednje sodbe – Kristus (Bog) na prestolu ob poslednji sodbi, 21 x 29,5 cm, kolaž

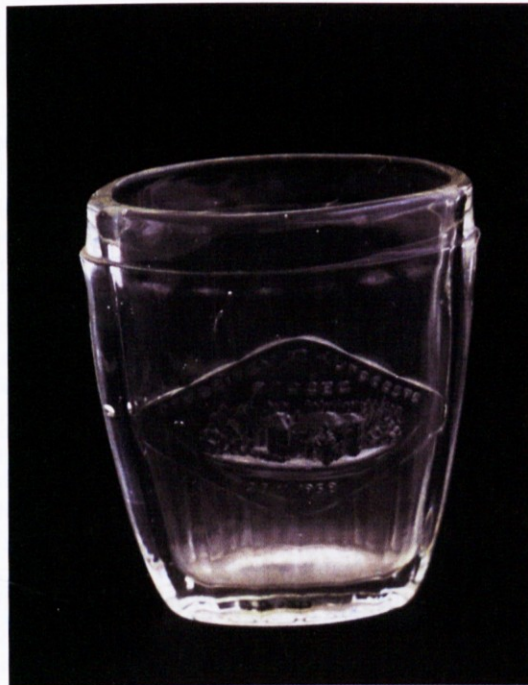

Dušan Modic: Poklon treh kraljev, 21 x 29,5 cm, kolaž

NAŠ GOST
Rast 6 / 2007

Keramični kelih z ročno naslikanim grbom Novega mesta in vinske trte, Keramično-kemična industrija Kamnik, okoli leta 1950. (Predmet hrani Dolenjski muzej Novo mesto in je trenutno na razstavi Na mnoga leta!)

Steklen spominski žepni kozarec z upodobitvijo gradu Otočec in napisom: OTVORITEV AUTOCESTE OTOČEC 23. 11. 1958, izdelovalec neznan, 23. november 1958. (Predmet hrani Dolenjski muzej Novo mesto in je trenutno na razstavi Na mnoga leta!)

Jernej Zupančič

PREMISLEKI H KONCEPCIJI UREJANJA ROMSKIH NASELIJ V SLOVENIJI

Namesto uvoda: Korak dalje od problemov

Na straneh te revije smo že nekajkrat opozorili na tematiko romskih naselij in številnih problemov, ki jih imajo v njih stanovalci (Romi) na eni ter z njimi prebivalci najbližjega sosodstva. Že tako nemirne »romske« teme so močno razburkale slovensko javnost jeseni 2006. Doslej skoraj neznan suhokrajinska vas Ambrus je po zaslugi incidenta, ki je prerastel v odprt konflikt in dobil neslutene politične razsežnosti ter mednarodni odmev, postala pojem, na katerem so se lomila kopja. Mnogim, tako na lokalnih kakor (predvsem) na državni ravni so bili dogodki očitno dragocena priložnost poceni in neobvezujoče promocije, zato so se pridno oglašali. Žal je bilo v teh razpravah preveč enostranskega navijaštva, ki je prvenstveno izhajal iz apriornih sodb in ne analiz konkretnih situacij. Tovrstno polemiziranje je v končni posledici škodovalo predvsem Romom, ne meneč se za realen, čeprav počasen napredek, ki je bil marsikje storjen, a v poplavi navzkrižnih dokazovanj preprosto prezrt. Prav tako javnost ni izvedela skoraj ničesar o številnih aktivnostih, ki so skušale izboljševati nedvomno težke razmere Romov in njihovega najbližjega sosodstva prek različnih stalnih dejavnosti (predvsem socialno delo, vzgoja in izobraževanje) ter programov in projektov (na primer kultura, pa tudi urejanje bivalnih razmer). Te (številne!) aktivnosti sicer niso dale rezultatov v tolikšni meri, kot so načrtovali, vendar so prinesle nove izkušnje, ki jih je mogoče in smiselno vgraditi v bodoča prizadevanja na tej »romski« tematiki. Po drugi strani pa so zaostrene razmere in nje sledede polemike pospešile iskanja konstruktivnih rešitev, tudi na področju urejanja bivalnih razmer.

Številni zapleti in skromni uspehi, ki že leta spremljajo prizadevanja za izboljševanje bivalnih razmer v romskih naseljih, so prepričljiv dokaz zapletenosti prostorske problematike na teh območjih. Zato so pričakovanja po hitrih rešitvah utopična; mnogo racionalneje je slediti logiki malih korakov in postopnosti. Toda v tem moramo najprej izpostaviti ključni cilj teh prizadevanj: njihovo trajnost in dolgoročno stabilnost. To je mogoče doseči le, če upoštevamo kompleksnost romskih naselij, in sicer v smislu njihovega zunanjega videza, strukture in funkcij. Namen prispevka je osvetliti prav kompleksnost pristopov k urejanju – dejansko preurejanju – naselbinskih enot, ki jih imenujemo »romska naselja«, čeprav v statističnem pomenu to dejansko niso. Medtem v praksi potekajo aktivnosti, ki skušajo na različne načine uresničevati težko poslanstvo načrtovalcev romskih naselij. Za začetek omenimo dva primera, ki ju danes tudi javnost vsaj nekoliko

pozna, saj sta se že nekajkrat omenjali kot primeri dobre prakse: Pušča v Prekmurju in Kerinov grm v Spodnjem Posavju. Obema je skupna velika zavzetost za reševanje občutljivih problemov in opazen premik na ravni medsebojnih odnosov med prebivalstvom na lokalni ravni. Toda pozitivnim izkušnjam navkljub so incidenti mogoči, kar so pokazali spopadi v poletju 2007 v obeh naselbinah.

Pričujoči sestavek sestavljajo trije deli. Najprej so opredeljeni nekateri dosedanja pristopi k reševanju prostorske problematike romskih naselij, nato sledi prikaz značilnih razvojnih stadijev romskih naselij, na koncu pa sta prikazana še dva uspešna pristopa reševanja.

Ne modeli, temveč prakse urejanja romskih naselij

V razgretem ozračju razprav o »romski« tematiki v kontekstu urejanja romskih naselij je – še sedaj ne vemo, kdo in od kod natančno – prineslo izraz »španski model«. Zaradi predpostavke o preselitvah Romov v posebna urejena romska naselja je vneslo med Rome in tudi druge prebivalce precej vznemirjenja, saj naj bi bil to državni poseg brez posebnih možnosti sodelovanja lokalnih dejavnikov. To bi bilo torej planiranje »od zgoraj«. Izkazalo se je, da gre bolj za novinarsko raco, ki je izginila s časom tako, kot se je pojavila. V resnici pa bi za večino evropskih držav z romskim prebivalstvom težko trdili, da imajo uveljavljen način planiranja romskih naselij sploh.¹ Dejansko gre za različne neverificirane pristope, s katerimi so skušali okolju primerno² posegati v prevladujoče stihijske bivalne situacije. Večinoma so ti postopki izrazito korektivne narave: skušajo omejiti škodo in stanovalcem (Romom) omogočiti vsaj minimalni standard kot osnovni pogoj družbenega vključevanja. V Italiji, Nemčiji in Franciji so ponekod uredili posebne prostore za potujoče Rome, ki v obliki parkirišč – kampov omogočajo časovno omejeno zadrževanje še vedno delno nomadskih (večinoma romskih družin). Na Finskem so jih z ekonomskimi stimulacijami skušali čimprej urbanizirati. V državah z zelo obsežnimi skupinami Romov (Madžarska, Romunija, Bolgarija, Slovaška) so Romi naseljeni predvsem na urbanih robovih, večinoma v obliki barakarskih naselij. Posebno v socialistični eri ni manjkalo obsežnih načrtov in delnih izvedb preselitev skupin Romov na izpraznjena območja po eksodusu zlasti nemškega in madžarskega prebivalstva³. Ti poizkusi so večinoma neslavno končali, podobno kot oni iz časov Marije Terezije ob prizadevanju za stalno naselitev Romov. Seveda lahko ob tem izpustimo tiste Rome, ki jim je uspel socialni preboj in so se naselili tudi v vilskih naseljih.

Za poselitev Romov v Sloveniji je značilna razpršena drobnonaselbinska struktura; prevladujejo manjše naselbinske enote z nekaj družinami in nekaj deset prebivalci. Nobeno izmed teh naselbin ni samostojna statistična enota, zato je izraz »naselje« izhod v sili in izraz zadrege. Vendar ga je kot privzeti izraz mogoče uporabljati, čeprav bi bil – prav za razliko od »naselja« kot statistično opredeljene skupine stalnih bivališč z načrtno zasnovo, enotnim imenom in temu sledečo hišno numeracijo – morda smiselneje uporabljati izraz »naselbina«. A kot rečeno, se je »naselje« že zdavnaj udomačilo in ga kot privzeti termin uporablja tudi spomladi 2007 sprejeti Zakon o romski skupnosti.⁴ Večina romskih naselij je nastala v obdobju zadnjih desetletij. Stihijski nastanek v fazi uveljavljanja stalne naselitve jih je oblikoval kot specifične enote, ki se tudi še danes po tlorisni zasnovi,

1 O »modelu« lahko govorimo šele, ko je prestal določeno mero preizkusov in je dosegel širši konsenz o vsebini, videzu in načinu uvajanja.

2 In seveda tudi sistemu planiranja. Vendar gre v večini primerov za dokaj avtentične poizkuse in bolj redko za sistematično politiko (pre)urejanja bivalnih enot z romskim prebivalstvom.

3 Taki primeri so zlasti na Slovaškem in Češkem, kjer so jih skušali tudi zaposliti, npr. v rudnikih. Podjetja, čeprav v državni oziroma kolektivni lasti, so večidel propadla, Romi pa so se razselili. Septembra 1998 je avtor teh vrstic obiskal nekaj teh naselbin v Visokih Tatrah. Rome so preselili z ravninskega območja blizu madžarsko-slovaške meje (Rimavska Sobota) v visokogorje, od koder so iz rudarskih krajev izselili Sase (Nemce). Romom je bil novi prostor tuj tako po podnebnih značilnostih kakor po kulturno-jezikovnih svojstvih (prevlada madžarsščine v lokalnem okolju). Kot omenjeno, je bila ta kolonizacija povsem neuspešna.

4 V fazi sprejemanja zakona je termin obveljal prav zaradi uveljavljenosti, čeprav so ga nekateri komentirali, češ da ima izraz »romsko naselje« že a priori slabšalen prizvok in da je celo rasističen.

5 Zupančič J., 2007, Romska naselja kot poseben del naselbinskega sistema v Sloveniji, Dela 28, Ljubljana (v tisku)

6 Romska naselja v Mestni občini Novo mesto, elaborat, Acer, september 2006, Novo mesto

gradbeni strukturi in infrastrukturni opremljenosti opazno loči od drugega naselbinskega omrežja. Dejansko gre torej pogosto za podstandardne bivalne enote, ki jih lahko uvrščamo tudi med slume. Socialna neravnovesja skoraj v vseh družbah privedejo do slumizacije, pri čemer so slumi spremljevalci predvsem urbanega in suburbanega prostora, medtem ko so romska naselja v Sloveniji večidel podeželski pojav⁵ in pogostejša v perifernih območjih. Od tega nekoliko odstopata občini Murska Sobota in Novo mesto.⁶ Najprimernejši čas urejanja bivalnih razmer Romov je bil v fazi, ko so se pred nekaj desetletji iz polnomadskega načina življenja orientirali k stalni naselitvi. A ta trenutek je zamujen in pozneje ga nikoli ni bilo mogoče povsem nadomestiti. Ker je bilo razpoložljivega prostora za naselitev (pre)malo, so se uveljavile različne zasilne in začasne rešitve, ki so z leti postale trajna dediščina slovenskega naselbinskega omrežja. Razlogov za opustitev začetnih priložnosti je več. Za začetek je treba sploh povedati, da je ustaljevanje naselitve potekalo počasi in ne po dekretu (kot omenjeno zgoraj, so se poizkusili stalne naselitve v preteklosti vsi razblinili in niti ni imelo smisla ponavljati neuspešnih izkušenj). Bistveno vlogo so očitno imele tudi socialno-gospodarske možnosti Romov po vzpostavitvi takih bivalnih razmer, kot so jih videli v neposredni sosesčini. Nedvomno pa ima pri oblikovanju romskih naselij tudi predstava o kakovosti bivanja, dejansko predhodna bivalna kultura ter končno tudi način življenja. Vsi naštetih dejavniki so kot celota precej vplivali na oblikovanje številnih posebnosti romskih naselij, ki danes motijo tako stanovalce kakor tudi okoliško prebivalstvo.

Že v fazi nastajanja romskih naselij se je odprlo vprašanje njihovega urejanja – dejansko torej sanacije. Ker posebnih direktiv, ki bi upoštevale socioekonomsko realnost in kompleksnost nastajajočih naselbinskih enot, ni bilo, so se občine (tedaj precej večje in z znatnimi pooblastili) lotevale tematike romskih naselij individualno. Mnoge so nastopajoča odprta vprašanja očitno ignorirale. Nominalno je bil za to vedno priročen izgovor, češ da črne gradnje pač niso predmet urejanja, temveč odpravljanja. Normativno so torej obstajali – skladno z obstoječo zakonodajo na področju graditve objektov in naprav ter urejanjem prostora, kasneje pa tudi varstva okolja – predvsem standardi in merila na omenjenih področjih, ki jih je treba spoštovati in uveljavljati. V trendu tedaj rastoče urbanizacije (lahko sklepamo) so se torej rešitve kazale v postopnem zviševanju zaposlenosti v industriji, tudi Romov, in v urbanem načinu življenja. Vendar je bila urbanizacija Romov zelo skromna in problemi so se pričeli kopičiti tudi zaradi številčnega povečevanja romske populacije. Tako so se le redke občine te problematike temeljiteje lotile. Mednje sodi zlasti Murska Sobota. Veliko energije in sredstev so vložili v urejanje romskega naselja Pušča pri zahodnem robu mesta. Toda mnogih naselij v občini se ta preobrazba skoraj ni dotaknila in so se do danes razvijala tako, kakor (in kolikor) je pač dosegal ekonomski domet njihovih stanovalcev. Nekatera so ohranila precej arhaično podobo in k sreči tudi nekaj stavb, ki jo danes mirne duše uvrstimo v arhitekturno dediščino ne le Romov, temveč Slovenije v celoti.

Čeprav je bilo resnih opozoril o problematiki urejanja romskih naselij že v preteklosti več, državnega pristopa in smernic, ki bi občinam olajšalo sprejemanje normativnih aktov in potem izvajanje različnih postopkov in ukrepov praktično ni bilo. Sprejemanje

7 Zupančič J., (ur), 2007, Prostorska problematika romskih naselij v Sloveniji, elaborat (delo Strokovne skupine za reševanje prostorske problematike romskih naselij v Sloveniji), ugotovitve 3. sestanka

8 Tako pričakovanje oziroma zahtevo so javno izrazili romski svetniki decembra 2006. Trenutek je po svoje razumljiv, saj so bile tedaj po nekajletnem formalnem zastoju porušene črne gradnje romskega naselja pod Kuželjcem (pri Ambrusu). Dogodek je zbudil v medijih veliko prahu in dvigoval politično temperaturo.

DRUŽBENA VPRAŠANJA
Rast 6 / 2007

srednjeročnih družbenih in prostorskih planov (še v socialistični dobi) je tako »standardno« opozarjalo na čedalje težavnejše razmere. Do prvega obsežnejšega državnega pristopa k reševanju romskih naselij je prišlo leta 1993, ko je bil izdan poseben interventni zakon (Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o urejanju naselij in drugih posegih v prostor). Ta se ne nanaša specifično na romska naselja, temveč le-ta obravnava v sklopu t.i. degradiranega prostora. Zakon je bil prvenstveno namenjen vzpostavljanju pravnega – legalnega stanja številnih črnih gradenj, ki so se v socialistični eri, posebej v sedemdesetih in osemdesetih letih, ko je bilo zaradi gospodarskih razmer na eni ter pomanjkljivem inšpekcijskem nadzoru mogoče graditi stanovanjske, gospodarske in počitniške objekte. Črnograditeljstvo je bila torej pogosta aktivnost, ki so jo pospeševali tudi dragi postopki in togi predpisi ter neelastičnost mnogih občinskih uradov, da bi upoštevali interese prebivalstva pri realizaciji včasih zelo potrebnih gradbenih ukrepov. Zakon je skušal zatečeno stanje sanirati na podlagi izražene volje in postavljenih kriterijev: a) kriterija varstvenih režimov; b) formalnih kriterijev; c) gradbenotehničnih pogojev; d) arhitekturnih meril; e) estetskih kriterijev in f) meril družbene sprejemljivosti. Kasneje sta bili za realizacijo teh Sanacijskih PUP (prostorsko- ureditvenih pogojev), ki so predvidevali tri stopnje (evidenca vseh posegov; kriterialna analiza; projektni preizkus potrebnosti in sprejemljivosti) izdani tudi Uredba za pripravo PUP za sanacijo degradiranega prostora ter Uredba o kriterijih za izračunavanje višine nadomestila za degradacijo in uzurpacijo prostora, na podlagi katerih se je izračunaval tako imenovani faktor posega.⁷ Romska naselja so bila kot večinoma na črno grajena in strukturno degradirana seveda na spisku potrebnih sanacijskih ukrepov, a večidel niso uspela zbrati vseh potrebnih kriterijev. Mnogi se na sicer načeloma ugoden poziv k reševanju pravnornormativnih lastnosti lastnih bivalnih okoliščin niti niso odzvali. Ukrepi so dosegli razmeroma majhen del evidentiranih »problemov« (zato se postavlja vprašanje smiselnosti), zatečeno stanje je ohranilo vrsto strukturnih problemov tudi po legalizaciji, v mnogih primerih je bilo na lokalni ravni težko izvesti določene postopke (zato se zastavlja vprašanje legitimnosti in strokovnosti). Za planiranje in resno dolgoročno strateško načrtovanje niso spodbudni, saj implicitno ustvarjajo subsistem možnega dodatnega izhoda in rušijo ugled in legitimnost rednih postopkov, v družbi pa ustvarjajo nelagodje in konfrontacije. Učinki so bili torej predvsem formalnopravnega značaja (vzpostavitev legalnih stanj), ne pa vsebinsko celoviti in strokovno dovolj utemeljeni. Ostaja jim očitek popuščanja in tveganja nadaljevanja izigravanja področnih predpisov. Poleg tega pobude od zgoraj navzdol (z »vrha«) nekoliko krnijo lokalne iniciative. Zato ostaja sugestija, da se v izogib nadaljnega fiziognomskega, formalnega in funkcionalnega degradiranja prostora k temu problemu pristopa skrajno previdno, strokovno premišljeno in pretehtano, z vizijo trajnih in stabilnih rešitev. Vse to pa pušča namesto akcijskega interventnega pristopa mesto pretežno individualni, čeprav angažirani obravnavi te problematike. Vendar je še danes pričakovanje po hitrih interventnih rešitvah zelo prisotno. Minimalizacijo tega pričakovanja predstavljajo zahteve po moratoriju sankcij (mišljeno je rušenje in drugi inšpekcijski posegi na črne gradnje).⁸

Pozneje (od 1998 dalje) je Ministrstvo za okolje in prostor specifič-

no za reševanje prostorskih vprašanj v romskih naseljih razpisalo več projektov, ki so dali vsaj delne rezultate. Razpisani projekti so bili namenjeni občinam z romskimi naselji, da bi uredile predvsem prostorsko dokumentacijo. Vendar naloga ni bila lahka, saj so temu nasprotovali lastniki zemljišč, tako zasebni kakor (para)državni (Sklad kmetijskih zemljišč in Ministrstvo za obrambo, na primer). Na razvoj in sistematično skrb je pomembno vplivala tudi reforma lokalne samouprave in administrativne členitve. Nastale so številne samostojne nove občine, ki so na svojem ozemlju obsegale tudi romska naselja. Male občine sedaj praviloma nimajo niti kadrovskega niti finančnega potenciala za urejanje romskih naselij, zato je tam težje najti primere dobre prakse kljub prizadevanjem.

Ne modeli, temveč različne prakse so realnost pristopov k reševanju prostorske problematike romskih naselij. Sistematičen koncept in državna strategija ravnanja s temi okolji pa se ne izključujeta. Nasprotno: uvajata potrebno mero partnerstva, pretok pobud, idej in izkušenj ter ob vztrajanju k temeljnim ciljem prinašata potrebno mero korekcij in dopolnil (do katerih pač pridemo izkustveno na lokalnih ravneh). Dolgoročno tak način sodelovanja med državo (ali tudi pokrajino v prihodnosti, prinaša dovolj priložnosti za kritično razpravo in sprotno iskanje optimalnih rešitev. Po drugi strani je treba izhajati iz raznolikosti situacij v romskih naseljih. Zaradi njihovih posebnosti je za reševanje prostorske problematike potrebna celovita presoja in konsenz lokalnih dejavnikov. Pri tem so uspeli primeri (dobre prakse) vredni posnemanja. Skrb državnih institucij je zaradi slabosti na lokalnih ravneh še kako potrebna, predvsem v smisli dajanja strokovne pomoči, smernic in tudi materialne pomoči, na primer prek razpisov programov in projektov. Zavedati se je treba, da postopnost omogoča bistveno večjo udeležbo Romov in tudi drugih dejavnikov, kar pa je po dosedanjih izkušnjah bistvenega pomena za uspešnost in trajnost prostorskih rešitev.

Razvojne faze romskih naselij

Romska naselja po svojem videzu, gradbeni in socialni strukturi ter funkcijah opazno odstopajo od drugih enot slovenskega naselbinskega sistema. V prizadevanju po integraciji teh naselbin in njihovih prebivalcev ter obenem v skrbi za minimalizacijo konfliktnosti, ki pogosto spremlja Rome in druge prebivalce v bližnjem teritorialnem stiku, je nujno upoštevati kompleksnost prostorske problematike. Uspešnost različnih ureditvenih (sanacijskih) posegov ali v tem okviru celo prelokacija teh naselbinskih enot je močno odvisna prav od upoštevanja različnih elementov. Drugače povedano: veliko lažje bo sprejemati odločitve o rekonstrukcijah teh večinoma očitno strukturno degradiranih delov slovenskega naselbinskega sistema, če poznamo njihovo genezo in značilne razvojne faze. Marsikomu bi v naglici lahko ušla misel, češ da za razumevanje stihijskega, nenačrtnega razvoja sploh ne potrebujemo posebne razlage oziroma ima ta zgolj akademski značaj. Romska naselja bi se hitro lahko opredelila kot niz situacijskega prilagajanja njihovih stanovalcev. Sistematično proučevanje te tematike je v zadnjih letih vendarle prineslo nekaj spoznanj o določenih pravilnostih, značilnih potezah, lastnih skoraj večini romskih naselij v Sloveniji. Zato je premislek o sistematični nastanka in razvoja teh prostorskih enot smiseln in potreben, preden se podamo k novim, načrtnim in kolikor se le da sistematičnim ter preglednim

ukrepom urejanja romskih naselij. Poglejmo najprej, kateri dejavniki so bili merodajni za njihov nastanek in razvoj. To so bili predvsem naslednji:

- razpoložljivi prostor

Romi so naleteli na gosto naseljeno in lastniško razdeljeno pokrajino. Prostih območij je bilo malo, saj jih zaradi skromnih ekonomskih možnosti niso mogli kupiti. Naseljevali so se pretežno kapilarno, po posameznih (številčnih) družinah. Izbirali so lokacije, ki so jih iz predhodnih obiskov še v fazi delnega nomadizma dobro poznali in ki so jim zagotavljale na primer vodo, varnost, morda tudi nekatere ekonomske možnosti (začasno delo, nabiranje gob in zelišč in podobno). Mnogo začasnih šotorišč je tako postalo stalnih zaselkov. Pozneje, s širjenjem so marsikje prišli do roba, ko zaradi konfiguracije terena ali drugih razlogov širitev ni več mogoča.

- gospodarske zmožnosti

Nomadski način je ustrezal določenim gospodarskim aktivnostim, zlasti različnim oblikam sezonskega nabiralništva in zaposlitev, ali pa opravljanja določenih poklicev (na primer brusarji, prekupčevanje s konji). Pozneje je bilo teh možnosti manj in bi morali posegati predvsem po stalnih oblikah zaposlitve v proizvodnih dejavnostih, a so se zaradi izobrazbenega manjka in tudi predstave o kakovosti življenja v te procese skromno vključevali. Tudi še danes je brezposelnost in s tem povezan nizek življenjski standard stalen problem velike večine Romov. Gospodarske možnosti tega prebivalstva so bile skromne, kar je bistveno omejevalo tudi ureditev bivališč in pozneje (tudi še danes) vsaj minimalne infrastrukture. Ta segment ostaja tudi v prihodnosti resen omejitveni dejavnik.

- način življenja in bivalna kultura

Bivalna kultura je odraz in rezultat načina življenja v danih pogojih. Pomeni prilagoditev nanje in obenem tudi aktivno spreminjanje okolja v sebi kar najbolj ustrezno. Na tem mestu je treba opozoriti tudi na materialno kulturno dediščino, ki se je ob tem ustvarjala in je tako med Romi in še bolj med drugim prebivalstvom komaj znana in odločno podcenjena, mestoma celo pejorativizirana. Prav v fazi intenzivnih, še posebej hitrih sanacijskih ukrepov bi utegnili napraviti nepopravljivo škodo. Po drugi strani je način življenja tisti, ki ustvarja gospodarske možnosti in potem posega v prostor. Današnja zgradbena struktura je po uporabljenih materialih, tlorisni zasnovi in arhitekturni izoblikovanosti in urejenosti v bistvenem obsegu rezultat načina življenja.

- predstave o kakovosti bivanja

Nanašajo se predvsem na izoblikovanost in urejenost romskih naselij. Ker so mnoga ne le kaotično zastavljena in s tem ovirajoča modernizacijskim posegom, temveč predvsem vizualno – estetsko moteča za najbližje sosedstvo. Slednjim bližina ne ustreza in je zato ustvarjanje distance obojestransko zaželeno. To je tudi segment, na katerega bistveno vpliva izobrazba in splošna razgledanost, ki prinaša tudi nove norme in predstave o kakovosti bivanja. Prav na tem področju je v nekaterih primerih dosežen velik napredek in so nekateri objekti ali celo soseske vzorno urejene. Posebej je treba omeniti tudi tradicijo, ki jo mora vsakokratna generacija sprejeti in nadgrajevati.

- obstoj / pomanjkanje alternativnih možnosti

Ali so Romi imeli realne možnosti izoblikovati manj težavne bivalne razmere? Zdi se, da skoraj ne. Neprijetne izkušnje v preteklosti so jih – poleg nomadskega načina življenja – in ob pomanjkanju pro-

storskih in ekonomskih možnosti ter pogostem pomanjkanju sistematične pomoči kot šibki skupini prebivalstva večinoma silile v rešitve, katerih rezultate je mogoče opazovati še danes. Toda pozneje je bilo možnosti več, tudi povsem realnih. Kritično je treba ugotoviti, da so zamudili vrsto priložnosti, kar je utrdilo nekatere negativne vzorce bivalnega obnašanja pri Romih, pri okoliškem prebivalstvu pa utrdilo prepričanje o neprilagodljivosti Romov. Danes je ta dejavnik prav tako aktualen, saj opozarja na skromen obseg nepremičninskega trga, realno dostopnega za Rome. Težave so zelo pogoste že na obstoječih lokacijah, še posebej če so funkcionalno moteče za stanovalce in okolico. Prav tu so potrebe po ustvarjanju izbirnih možnosti zelo velike.

Poleg naštetih dejavnikov je treba upoštevati tudi socialne in prostorske procese v lokalnih okoljih obstoječih romskih naselij. Temu se doslej skoraj ni posvečalo pozornosti, delno tudi zaradi preveč parcialnih raziskovalnih pristopov. Vsi ti procesi vplivajo na prostorske situacije posredno. Zaradi pomanjkanja prostora naj na tem mestu omenimo predvsem tri:

- *povečana raba prostora in njegova multifunkcijska zasnova*

Gradnja infrastrukture, stanovanjske gradnje in proizvodno-poslovnih kapacitet (poslovne cone) krepko posegajo v omejene prostorske kapacitete. Razpoložljivega prostora je čedalje manj. Poleg tega je zaradi pričakovane večfunkcionalnosti nekaterih območij (na primer zaradi rekreativnih namenov) potrebno več dogovarjanja in omejitev. Romske naselebine smatra večina okoliškega prebivalstva kot neke vrste oviro. To je obenem priložnost zlasti za načrtovalce, da z ustreznimi posegi skušajo zadostiti vsem. Romom to nalaga obveznosti skrbnega odnosa do bivalnega okolja glede njegove urejenosti in ustreznosti različnim funkcijam.

- *povečevanje zahtev po izobraženih, delovno usposobljenih in prilagodljivih kadrih*

Že sedaj so Romi ekonomsko šibki prav zaradi skromne splošne in poklicne usposobljenosti. Povečanim zahtevam težko sledijo, deloma tudi zaradi izhodiščnih možnosti: bivalnih razmer. Po drugi strani jim nedoseganje omenjenih zahtev krni možnosti na spreminjajočem se trgu delovne sile ter jih ohranja v skromnih možnostih. V tem kontekstu je treba računati predvsem na možnosti njihovega zaposlovanja, izobraževanja in vzgoje na lokalnih in regionalnih ravneh.

- *povečevanje prostorske mobilnosti prebivalstva*

Zveni kot anahronizem: Romi, ki so bili v preteklosti zaradi nomadizma najmanj stalni del prebivalstva, so sedaj zaradi socialno pogojene vezanosti na zelo omejena območja tako stalne naselitve kakor tudi iskanja zaposlitvenih možnosti manj mobilni in zato dolgoročno prikrajšani in ovirani. Prostorska mobilnost se povečuje in s spreminjanjem delovnih zahtev in zaposlitvenih možnosti lahko sledimo čedalje širšemu akcijskemu radiju posameznika.

Ni potrebno obsežno razglabljanje o romskih naseljih in njihovih modernizacijskih možnostih, da bi ugotovili, da utegnejo našeti procesi modernizacijo romskih naselij prej ovirati kakor pa spodbujati. Zaradi teh potez Romi ostajajo v položaju šibkejšega. To pa pri planerskih posegih narekuje določeno previdnost in obenem senzibilnost, prav tako pa strukturno pomoč.

Razvoj romskih naselij poteka v nekaj značilnih fazah. Te je mogoče določiti na podlagi pravnoformalnih (vzpostavljena legalnih

9 Kleibencetl J., 2004, Del tuha – romski pozdrav, Murska Sobota, stran 59-61. Tak primer je romsko naselje Kamence pri Črenšovcih. Nastalo je na lokaciji opuščenega peskokopa takoj po drugi svetovni vojni. V njem deluje tudi danes edini romski muzej, ki zbira in razstavlja romsko materialno kulturno dediščino.

10 Glej o tem več v: Štrukelj P., 2004. Tisočletne podobe nemirnih nomadov, Družina, Ljubljana

stanj), gradbenotehničnih oziroma strukturnih (tlorisna zasnova, arhitekturne in gradbene prvine) in končno tudi funkcijskih značilnosti. Ker gre za prve tovrstne opredelitve, bodo zanesljivo še potrebne dodatne analize in sistematično preverjanje in dopolnjevanje. Vendar pa olajšuje preglednost nad romskimi naselji in tudi različne sanacijske postopke v njih. Na podlagi terenskih ogledov in sistematičnega statističnega pregleda je mogoče izločiti šest značilnih faz prostorskega in socialnega razvoja romskih naselij z naslednjimi značilnostmi:

a) polnomadska faza pred stalno naselitvijo

Skupine Romov, praviloma so to razširjene družine, periodično obiskujejo lokacije in na njih sezonsko prebivajo. Zgradbena struktura je skromna, saj obsega šotore in morebiti še lesene barake. Z okoliškim prebivalstvom nimajo trajnejših odnosov in tudi učinki na prostor so zaradi periodičnosti in skromne rabe prostora in drugih materialnih dobrin majhne.

b) faza stalne naselitve

Periodične lokacije, ki so zagotavljale varnost in vsaj minimalno oskrbo v bližini, postanejo območja stalne naselitve. V nekaterih primerih so jih predstavniki oblasti usmerili k naselitvi manj privlačnih lokacij, na katerih ni bilo večjega odpora lastnikov zemljišč.⁹ Šotore so zamenjale najprej lesene barake in ponekod (Prekmurje, Bela krajina) pletene in z ilovico ter lesom grajene »butanice«, ponekod pa tudi skromnejše zidane hiše.¹⁰ Ta faza je v Prekmurju vsaj za kako generacijo starejša kot na Dolenjskem, kar je mogoče povezovati s tamkaj zelo razširjenim sezonstvom, ki so se ga udeleževali tudi Romi. V tej fazi se vzpostavijo elementarni odnosi s soseditvom, saj je stalna naselitev posegala med drugim tudi v lastništvo posesti kmetijskih površin in gozdov. Naselja so nastala brez predhodnega načrta, večinoma na tujih zemljiščih, brez komunalne in druge tehnične infrastrukture.

c) faza prvih strukturnih sprememb v romskih naseljih

Po določenem času in krajevno zelo različno so se pričela romska naselja spreminjati navznoter. Doživljala so prvo gradbeno (ali širše gledano strukturno) in funkcijsko preobrazbo. Časovno to v marsičem sovpada s pričetkom motorizacije. Motorna vozila so bistveno povečala mobilnost in s tem način življenja in tudi gospodarske pogoje. Lažje so bili dosegljivi zaslužki, kot je nabiralništvo ter prodaja sekundarnih surovin. Toda s tem se pričenjajo tudi lokalno velike in nevarne okoljske obremenitve (nevarnost izliva nevarnih snovi, kurjenje plastike in gum, kopičenje kovin in podobno). Obenem so se pričele tudi socialne stratifikacije znotraj naselij, kar je povečevalo tudi nadaljnje prostorske aspiracije. Hiše pričenjajo spreminjati svoje oblike in z različnimi dozidavami ter nadzidavami spreminjajo zunanjo podobo. Nekateri so si sami ali s pomočjo občinskih ali drugih sredstev urejali tudi temeljno infrastrukturo (vodna, električna oskrba, cestni dovoz in prometne površine). Odpadne vode so skupaj z rastočimi kupi smeti povečevale obseg devastiranih površin. Vendar je raven infrastrukturne opremljenosti ostala na zelo skromni ravni, z veliko improvizacije in nestrokovnimi posegi. Lastništvo zasedenih zemljišč je bilo tuje, črne gradnje odločno prevladujejo.

d) faza intenzivnega infrastrukturnega opremljanja

Druga generacija stanovalcev v romskih naseljih je zaradi prostorskih stisk iskala nove možnosti na robovih naselbinskih enot in

znotraj njih, obenem pa je pričela, posnemajoč pri tem bivalni standard okoliškega prebivalstva, tudi intenzivno spreminjati gradbeno strukturo. Za to fazo so značilne opazne arhitekturne predelave ali celo že nadomestne gradnje (za prejšnjo fazo so karakteristične dozidave in nadzidave). Vendar so marsikje ostali tudi še izvorni leseni gradbeni elementi. Naselja se pričenjajo polniti in gostota zazidave povečevati, tako da je ponekod že preseгла kritično mejo (pregosta zazidava) in prihaja do sporov in posledično tudi do izseljevanja posameznikov in / ali družin. Druga značilnost te faze pa je pospešeno opremljanje s komunalno in tehnično infrastrukturo, čeprav v pogojih prevladujočih ilegalnih (črnih) gradenj in improvizacije. Zlasti urejanje električnega omrežja je zaradi nestrokovnih ukrepov in mestoma prevelike zazidalne gostote že lahko tudi tvegano in nevarno. Zaradi prevladujoče ilegalnosti marsikdaj postavljena infrastruktura ne deluje dobro. Ta kratka, intenzivna faza sproža veliko napetosti in konfrontacij ali celo odprtih konfliktov navznoter (medgeneracijsko in meddružinsko) in navzven (predvsem z lastniki uzurpiranih zemljišč in tistih, ki zaradi različnih motenj trpijo določeno škodo).

e) faza vzpostavljanja legalnosti in sanacije

Rastoči problemi navznoter in navzven so sprožali tudi različne ukrepe lokalnih oblasti in tudi samih stanovalcev. Stanovalci deloma ali v celoti pridobijo lastniške pravice (zemljišč), kar omogoča izvedbo naslednjih korakov vzpostavljanja legalnih stanj. Občinski organi sprejmejo zazidalne načrte in s tem omogočijo izgradnjo komunalne in tehnične infrastrukture skladno z normativi in standardi. Poleg vode in elektrike je pomemben zlasti odvoz smeti, načrtovanje kanalizacijskega omrežja, ureditev cestnega omrežja in vključitev na redno prometno mrežo, kabelska televizija in podobno. To je faza načrtne sanacije, ki je tem uspešnejša, čim večje je sodelovanje Romov v teh procesih. Bistvenega pomena je parcelacija in lastninjenje obstoječih in po možnosti tudi potencialnih zazidalnih površin ter ureditev drugih funkcij (na primer vrtec, morda kak lokal, ekonomske površine, ureditev zelenic in športnih površin ter končno tudi pričetek varovanja kulturne dediščine). Kljub bistvenim premikom pa so konfrontacije z lokalnim prebivalstvom lahko še razmeroma pogoste.

f) faza strukturne in funkcijske integracije

Ko so odpravljene pravnonormativne (vzpostavitev legalnosti: lokacijska in gradbena dovoljenja), gradbeno-tehnične (sanacija stavb in infrastrukturnih objektov in naprav) in funkcijske (delovanje ustanov in infrastrukture) slabosti romskih naselij, so le-ta po zunanem videzu, strukturi in funkcijah podobni drugim enotam siceršnjega slovenskega naselbinskega omrežja, lahko postanejo njegov tudi dejansko enakopraven del. Hiše so numerirane, urejeno je morebitno poimenovanje ulic ali pa pride celo do samostojnih (statističnih) naselij. Naselbinska enota zagotavlja izvrševanje več funkcij: poleg bivanja tudi oskrbo, zabavo, gospodarske dejavnosti, druženje in širjenje socialnih stikov, športno in kulturno udejstvovanje in organiziranost prebivalstva nasploh. Stanovalci so socialno razslojeni, s sosedstvom pa vzpostavljajo predvsem stike sodelovanja na različnih ravneh. Do konfrontacij prihaja redko. Značilen indikator so tudi mešani zakoni in doseljevanje neromskega prebivalstva. Romska naselja s tem pričenjajo do neke mere izgubljeni značilen romski karakter.

Pregled romskih naselij v Sloveniji nas hitro prepriča, da še nobeno od 105 naselij ni doseglo integracijske faze in da se glavnina nahaja

v tretji in četrti in nekatera le deloma že v peti fazi (vzpostavljanje legalnosti). Romskim naseljem je torej očitno lastno to, da zaradi specifičnih pojavov, opaznih v njihovi fiziognomiji, strukturi in funkcijah, realno (funkcijsko) urejanje prehitveva formalne korake, zato utegnejo biti sanacije in različni korektivni posegi dolgotrajnejši postopek, pravzaprav ponavljajoč se proces. Ni nujno, da bi vsaka sanacija privedla do strukturne in funkcijske integracije romskih naselij v slovensko naselbinsko mrežo, nedvomno pa lahko pretehtani ukrepi v bistveni meri razbremenijo lokalno konfliktnost in obenem prispevajo k uspešnejši družbeni integraciji Romov.

Zanimivi praksi: Pušča (občina Murska Sobota) in Kerinov grm (občina Krško)

Načrtovalci v občinah z romskim prebivalstvom se pri poizkusih urejanja romskih naselij srečajo z vrsto dilem. Dokaj prisotno pomanjkanje razpoložljivega prostora za sanacijo teh naselbinskih enot sili k racionalizaciji postopkov znotraj obstoječih (zasedenih) površin, čeprav bi bilo marsikdaj ustrezneje predlagati (vsaj za prenaseljene dele romskih naselij) nadomestne oziroma dodatne površine. Vendar je tudi na obstoječih površinah urejevanje vse prej kot enostavno opravilo. Od načrtovalcev in dejavnikov lokalne prostorske politike terja veliko uvidevnosti in taktnosti, še posebej ob dejstvu, da so sorodni projekti finančno podhranjeni. Občine morajo te probleme na nek način reševati »na zalogo«. V nadaljevanju na kratko predstavljamo dva uspela primera sanacijskih posegov: romsko naselje Pušča v občini Murska Sobota in Kerinov grm v občini Krško. Gre za dve praksi, ki lahko najdeta tudi morebitne posnemovalce v slovenskem prostoru.

Občina Murska Sobota je bila v socialistični dobi ena največjih v Sloveniji, saj je obsegala večji del Prekmurja. Tam je tedaj obstajalo prek 20 manjših romskih naselij, večinoma razmeščenih v bližini vasi. Tako naselje je bilo tudi Pušča na zahodnem robu mesta, poleg še nekaterih drugih v neposredni soseščini: v Černelavcih, Nemčavcih in na današnji Kranjčevi ulici. Občina se lahko pohvali, da je bila v Sloveniji prva, ki se je nekoliko bolj zavzeto in sistematično lotila urejanja romskih naselij. Vendar so bili teh ukrepov deležni predvsem stanovalci romskega naselja Pušča, medtem ko so odmaknjena naselja v perifernih legah še sedaj ohranila precej arhaično podobo in s tem tudi številne probleme. Pušča je bila po svoje testni primer, ki je uspel z veliko vztrajnosti in malih korakov. Na sicer kmetijskem zemljišču so na črno zgrajene stavbe tolerirali, kasneje pa omogočili postopno odkupovanje s strani Romov. Sistematična pomoč socialnih služb, vzgojno-izobraževalnih enot in tudi delovnega okolja (možnost zaposlitve v podjetjih) je v drugi generaciji že dala spodbudne rezultate. Območje naselja so opremili z osnovno komunalno infrastrukturo. Mesto se je širilo proti zahodu in se tako približalo romskemu naselju. Le-to se je prav tako povečevalo z doseljivanjem in z naravnim prirastkom. Temu razvoju bi lahko rekli nadzorovani stihijski razvoj z naraščajočo družbeno asistenco, ki je dosegla zgledno mero vključenosti Romov v različne sfere družbenega življenja. Ob tem se je postopoma povečevala tudi načrtnost in vzpostavljanje sprotne in retrogradne legitimnosti bivanja. V osemdesetih letih so to romsko naselje razglasili za samostojno krajevno skupnost, ne pa še tudi za samostojno naselje. Romi radi poudarjajo, da je to edina samostojna romska krajevna skupnost v Evropi. Del Romov se je odtod tudi odseljeval,

11 Nazadnje se je to zgodilo poleti 2007 (Varnostniki proti Romom, Demokracija, 2007, št. 33, 16. avgust, str. 65)

predvsem kapilarno v murskosoboška stanovanja. Danes je Pušča naselje z nekaj manj kot 600 prebivalci (največja v Sloveniji), zagotovljenimi izhodiščnimi možnostmi legalnega bivanja (opredeljeno kot zazidalno območje, urejeno s komunalno infrastrukturo) in solidno dostopnostjo njenih prebivalcev do dela, izobraževanja, oskrbe in zabave. Vendar se stanovalci zavedajo pomena krajevne tehnične in družbene infrastrukture, zato jo pospešeno gradijo, prenavljajo in urejajo. Čeprav je še opazno število črnih gradenj in je v starem delu očitno problem prevelike zgoščenosti, jo pogosto omenjajo kot primer dobre prakse. To tudi je, ne glede na to, da sta bila na primer v zadnjem letu vsaj dva resnejša incidenta z več deset udeleženi.¹¹ Naselje še vedno potrebuje vrsto korektivnih (sanacijskih) posegov, predvsem zaradi že zastarelega infrastrukturnega omrežja in očitno pregoste gradbene zasedenosti v starem delu. Je pa tudi romsko naselje z več funkcijami, saj poleg vrta premore tudi nekaj lokalov ter živahno športno in kulturno delovanje.

Kerinov grm v občini Krško je drugačen primer in tudi bistveno novejši. V sedemdesetih letih se je na dobri kmetijski zemlji, tako rekoč sredi rodovitnih polj, pojavil zametek romskega naselja, ki je pozneje stihijsko naraščal. Kopičili so se značilni problemi uzurpacije in motenja posesti in tudi občasni konflikti niso bili nobena izjema. V devetdesetih letih se je občina odločila opazneje poseči v romska naselja in jih postopoma urejati. Ker so v občini še tri romska naselja (Lokve, Rimš in Drnovo), so jih skušali združevati, a brez posebnega uspeha. Ker se nahaja na kmetijskem zemljišču prve kategorije, so morali najprej doseči spremembo namembnosti iz kmetijskih v zazidalna (stavbna) zemljišča. Občinski svet je leta 2002 sprejel odlok o spremembah in dopolnitvah dolgoročnega plana občine Krško 1986 – 1990 in družbenega plana občine Krško za isto obdobje. Na tej podlagi so lahko naslednje leto pričeli z izdelavo lokacijskega načrta za Kerinov grm. Določili so pogoje za postopno vzpostavljanje legalnih stanj za obstoječe objekte in gradnjo novih. Uredili so 34 obstoječih in dodali 18 novih parcel kot potencialne možnosti širitve. Odlok o lokacijskem načrtu je bil sprejet leta 2005. Naselje so omejili z obvozno cesto, ki razmejuje parcelirano območje naselja od kmetijskih zemljišč. Vse parcele in torej vse stanovanjske enote so vezane na vaško ulico, ki omogoča zadovoljivo prometno ureditev in solidno dostopnost posameznih hiš. Pričeli so tudi z ozelenjevanjem površin in ureditvijo zadostnega števila parkirišč, avtobusno postajališče in drugih večnamenskih površin. Naselje ima predvidene površine tudi za otroško in športno igrišče. Z lastniki zemljišč so se dogovorili o odkupu in ta zemljišča tudi dejansko odkupila. To je bilo razmeroma drago podjetje, ki je pozneje le deloma uspelo pridobiti nadomestna sredstva. Pozneje so izvedli potrebne geodetske izmere in ukrepe (parcelacijo). Pozneje je sledila organizirana prodaja parcel Romom po nižji ceni, kot je občina zemljišča kupila od lastnikov. Namen te poteze je, da bi čimveč Romov odkupilo gradbene parcele in pričelo pozneje z gradnjo oziroma sanacijo obstoječih bivalnih objektov. Ker je lastništvo parcele pogoj za legalno bivanje in nadaljnje postopke, je občina ponudila različne (ugodne) možnosti odkupa, ne nazadnje tudi v obliki obročnega odplačevanja. Za raven celotnega naselja je bil urejen promet (izgradnja dovozne ceste in vaške ulice, električno in vodovodno omrežje ter omogočen odvoz smeti).¹² Obenem je potekala tudi animacija vključevanja v šolo in vrtec ter

12 Romsko naselje Kerinov grm, občina Krško, elaborat, skrajšana različica

spodbujanje kulturne dejavnosti. Občina je za delo z Romi imenovala romskega zaupnika na ravni občine.

Urejanje romskih naselij je v obeh prikazanih primerih na vidnem mestu lokalnih prioritet. Le tako je mogoče postopoma urejati težavne razmere stihijsko nastalih romskih naselbin ter jih postopoma peljati v smer zelenega vzpostavljanja legalnih stanj kot izhodišča za uspešnejšo družbeno integracijo Romov.

Sklep

V zadnjih letih so bili v Sloveniji storjeni bistveni premiki v doslej razmeroma obrobni tematiki. Povečano financiranje na področju socialnih dejavnosti in šolstva, sprejeti krovni zakon o Romih, pospešeno delo Komisije za zaščito romske etnične skupnosti in ne nazadnje tudi delo Strokovne skupine za reševanje prostorske problematike romskih naselij v Sloveniji¹³ v okviru Ministrstva za okolje in prostor so zgovorna znamenja, da je vzpostavljen resen namen reševanja nelahkih situacij v romskih naseljih in njihovi bližnji

13 Ki jo vodi avtor teh vrstic.

Romsko naselje Brezje (Žabjek) pri Novem mestu. (Foto: M. Markelj)

soseščini. Državna raven se obrača v smeri iskanja celovitega pristopa in strateškega planiranja. Toda s tem se žogica ponovno seli nazaj na občinsko raven, kjer bo potrebno iskati konsenz lokalnih dejavnikov in uveljavljati tiste pristope, ki so se doslej dobro obnesli. Prav partnerstvo med institucionalno močjo državne ravni ter prilagodljivostjo lokalnih upravnih organov je pot, ki ob angažiranem sodelovanju Romov prinaša verjetnejše rezultate kot doslej v teh okoljih. Ob tem naj ne bo odveč poudariti, da je smiselno uveljavljati lokalne pobude in posegati v razvoj in sanacijo romskih naselij. V predstavljenih primerih Pušče in Kerinovega grma je to kljub nekaterim tveganjem lepo uspelo. Tudi drugod se že obrestujejo vloženi napor. Vendar je še več občin, kjer pa so ti premiki dokaj skromni. Konceptija urejanja prostorskih problemov v romskih naseljih ima tako pred seboj še veliko dela, vendar za sabo tudi že nekaj izkušenj, na katerih je mo-

goče graditi. Toda najbistvenejšo potezo učinkovito prikazujeta oba omenjena primera Pušče in Kerinovega grma: načelno pripravljenost rešiti problem in ga imeti vztrajno na prioritetni lestvici. Na kakšen način, pa je stvar vsakokratne čimbolj temeljite presoje okoliščin, dejavnikov in procesov, ki delujejo v konkretnem okolju. Zato ni mogoče zagovarjati »modelov«, temveč spodbujati avtentična iskanja. Smernice, ki jih v obliki partnerstva med državno in lokalno ravniyo ponuja prva, so le v orientacijo in pomoč. Če imamo seveda resen namen slediti vse do integracijske faze razvoja romskih naselij.

LITERATURA IN VIRI

Bivalne razmere Romov po občinah v Sloveniji, 2004-2005. Urad RS za narodnosti, interno gradivo

Kleibencetl J., 2004, Del tuha – romski pozdrav, Murska Sobota

Romska naselja Kerinov grm, občina Krško, elaborat, 2006, skrajšana različica

Romska naselja v Mestni občini Novo mesto, elaborat, Acer, september 2006, Novo mesto

Štrukelj P., 2004. Tisočletne podobe nemirnih nomadov, Družina, Ljubljana

Varnostniki proti Romom, Demokracija, 2007, št. 33, 16. avgust, str. 65

Zupančič J., 2003. Romska vprašanja v luči prostorskih odnosov, v: Evropa, Slovenija in Romi, INV, Ljubljana, 112-129

Zupančič J., 2004. Prostorski problemi romskih naselij na Dolenjskem in v Sloveniji, Rast, št. 5 / 2004, Novo mesto, 510-523

Zupančič J., 2006. Razmere kličejo po resni strokovni presoji. Problematika romskih naselij, Delo, Sobotna priloga, 4. november 2006, str. 17-18

Zupančič J., 2006. Funkcije in problemi romskih naselij v luči boljše družbene integracije Romov, Poklicno informiranje in svetovanje za Rome – PISR, zbornik, Črnomelj, 42-56

Zupančič J., 2006. Poti k reševanju prostorske problematike romskih naselij, Rast, 6 / 2006, (108), december 2006, Novo mesto, 616-627

Zupančič J., (ur), 2007, Prostorska problematika romskih naselij v Sloveniji, elaborat (delo Štrokevne skupine za reševanje prostorske problematike romskih naselij v Sloveniji)

Zupančič J., 2007, Romska naselja kot poseben del naselbinskega sistema v Sloveniji, Dela 28, Ljubljana (v tisku)

MLEČNA PROIZVODNJA – DOLENJSKA LETO KASNEJE

Uvod

V lanskem letu sem ob izteku kvotnega leta predstavil stanje mlečne proizvodnje za območje Dolenjske. S tem sem poizkusil spodbuditi stroko in proizvajalce mleka, da bi končno začeli iskati sistemske rešitve za to dejavnost, ki je še ena redkih, ki ob ustreznih okoliščinah prinaša dobiček v letno bilanco kmetijskega gospodarstva. Pobuda, da bi se lokalne skupnosti, predvsem župani, zavzeli za ustanovitev regijske razvojne in spodbujevalne institucije, ni naletela na primeren sprejem, saj je bila v celoti prezrta. To seveda lahko pomeni, da je bila pobuda slaba ali pa da ta revija ni tako brana, kot bi si njeni ustvarjalci želeli.

Leto 2006

V minulem letu smo bili priče burnemu prestrukturiranju mlečnega sektorja, če lahko tako imenujemo hitro zmanjševanje števila kmetijskih gospodarstev, ki so proizvajala mleko za oddajo v mlekarno ali prodajala mleko in mlečne proizvode. Na državni ravni pa je to leto zaznamoval prvi pregled izvajanja sistema s strani Evropskega računskega sodišča in pridobitev dodatne kvote, ki je bila skupaj z nacionalno rezervo razdeljena ob koncu kvotnega leta. Kriterije za razdelitev kvot je vlada objavila v Uredbi o spremembah in dopolnitvah Uredbe o uvedbi dajatve za mleko in mlečne proizvode (Uradni list RS, št. 132/2006). Pri uresničitvi naloge smo sledili sklepu vlade, da naredimo postopke čim bolj prijazne uporabnikom, zato ni bilo razpisa, na katerega bi se morali proizvajalci prijavljati z zapletenimi administrativnimi postopki. Agencija je izvedla razdelitev vsem, ki so izpolnjevali v uredbi predpisane pogoje. Tako so bili upravičenci vsi, ki so imeli v preteklem kvotnem letu večjo proizvodnjo, kot jim je bila dovoljena z odločbo, in vsi, ki so v tem letu kvoto kupili na trgu. Takih proizvajalcev je bilo okoli 6.500. Preostanek v višini dobrih 3 odstotkov nacionalne kvote pa je bil proporcionalno razdeljen vsem, ki so dosegli vsaj 75 odstotkov dovoljene količine proizvodnje. Takih proizvajalcev pa je bilo preko 8000. Ker je večina upravičencev uvrščena v obe kategoriji upravičenj, se je razdeljena količina seštelala. Iz razdelitve so bili izvzeti samo tisti proizvajalci, ki niso dosegli vsaj 70 odstotkov dodeljene kvote, in tisti, ki so svojo kvoto prodajali. Razdeljenih je bilo 33.000 ton kvote za oddajo in 6.000 ton kvote za neposredno prodajo. Namen te razdelitve je bil predvsem ta, da čim več proizvajalcem omogočimo participacijo pri zgodovinskih pravicah iz dosedanjega segmenta mlečnih premij in da z razdelitvijo sproti omogočamo kmetijam, ki vlagajo v razvoj, da so dodeljene kvote skladne z dejansko proizvodnjo. Tako država v nacionalni rezervi nima več prostih količin. Nadaljnjo rast proizvodnje bodo morali proizvajalci v večji meri zagotoviti z nakupi kvot na trgu. Sam sicer pričakujem, da bo pritisk na liberalizacijo tega trga v Evropski uniji povzročil, da bo Komisija državam članicam razdelila dodatne kvote. To pa bo povzročilo pritisk na zniževanje odkupnih cen in istočasno slabšalo ekonomske učinke te proizvodnje. Praktično to pomeni, da bo meja rentabilnosti bistveno višja, kot je to danes.

Cenovna razmerja pa lahko ostanejo v sedanjih okvirjih samo ob odpiranju novih trgov, ki so v razvoju in se na njih kupna moč prebivalstva večja.

V tem letu smo bili priče tudi intenzivnim prizadevanjem nekaterih držav, da bi ustvarile pogoje za večjo liberalizacijo trga z mlekom in mlečnimi proizvodi. Številna posvetovanja, predavanja ekspertov in agrarnih ekonomistov že nakazujejo, da bo v naslednjem desetletju prišlo do premikov v zaostritev ekonomskih pogojev proizvodnje. Na trgu bo preživel samo tisti, ki bo uspel znižati proizvodnje stroške, ne da bi s tem ogrozil kvaliteto. Ta proces bo zajel tako same proizvajalce kot predelovalne obrate. Če povem s preprostim besednjakom: preživeli bodo samo tisti, ki bodo v naslednjih petih letih intenzivno vlagali v to proizvodnjo, jo povečevali in tehnološko posodobili. Tudi na tem segmentu bo uspešen tisti, ki bo povečal dodano vrednost oziroma zmanjšal delež stroškov dela. Če v tem trenutku govorimo, da so na meji rentabilnosti proizvajalci s proizvodnjo nad 200 tonami na leto, bo ta meja po letu 2012 vsaj 500 ton. Na Dolenjskem je takih proizvajalcev danes le za vzorec. Stanje, kakršno je, pa postavlja pred proizvajalce in državo v ta kratek časovni pas izjemne izzive tako na zakonodajnem področju, ki bi moral pospeševati postopke združevanja in povečevanja kmetij, kot v organizacijskem delu, kjer pa vidim posebno vlogo regionalnih institucij, ki bi se morale takoj razviti na osnovi ustanovitve pokrajin. Povezava stroke na ravni regije skupaj s podporo politike in organizacijo finančnih virov za vlaganje v razvoj je nujen pogoj, če želimo, da ne bo proizvodnja mleka na Dolenjskem le še eksotičen primerik sem pa tja v kakšni vasi.

Dolenjska

Pripravil sem le nekaj statističnih primerjav, ki nazorno kažejo, v katero smer se odvijajo spremembe. Najprej si oglejmo, kakšno je stanje ob koncu kvotnega leta 2006/2007.

Tabela 1: STRUKTURA PROIZVODNJE PO OBČINAH (vir: ARSKTRP)

Legenda:

Št KMG - število kmetijskih gospodarstev

Nad 200 - število KMG, ki imajo pravico proizvajati nad 200 ton na leto

Nad 100 - število KMG, ki imajo pravico proizvajati nad 100 ton (do 199 ton)

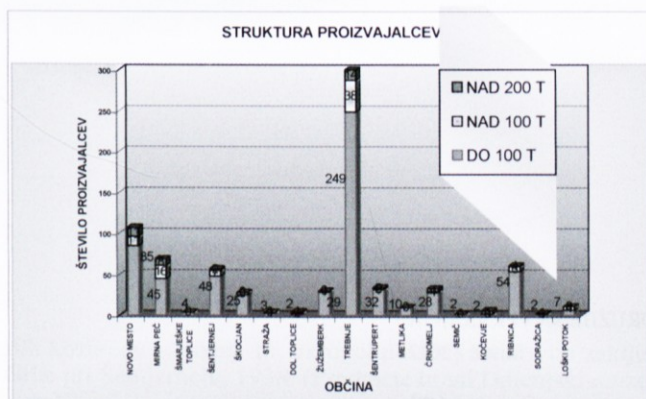
Do 100 - število KMG, ki imajo pravico proizvajati do 100 ton na leto

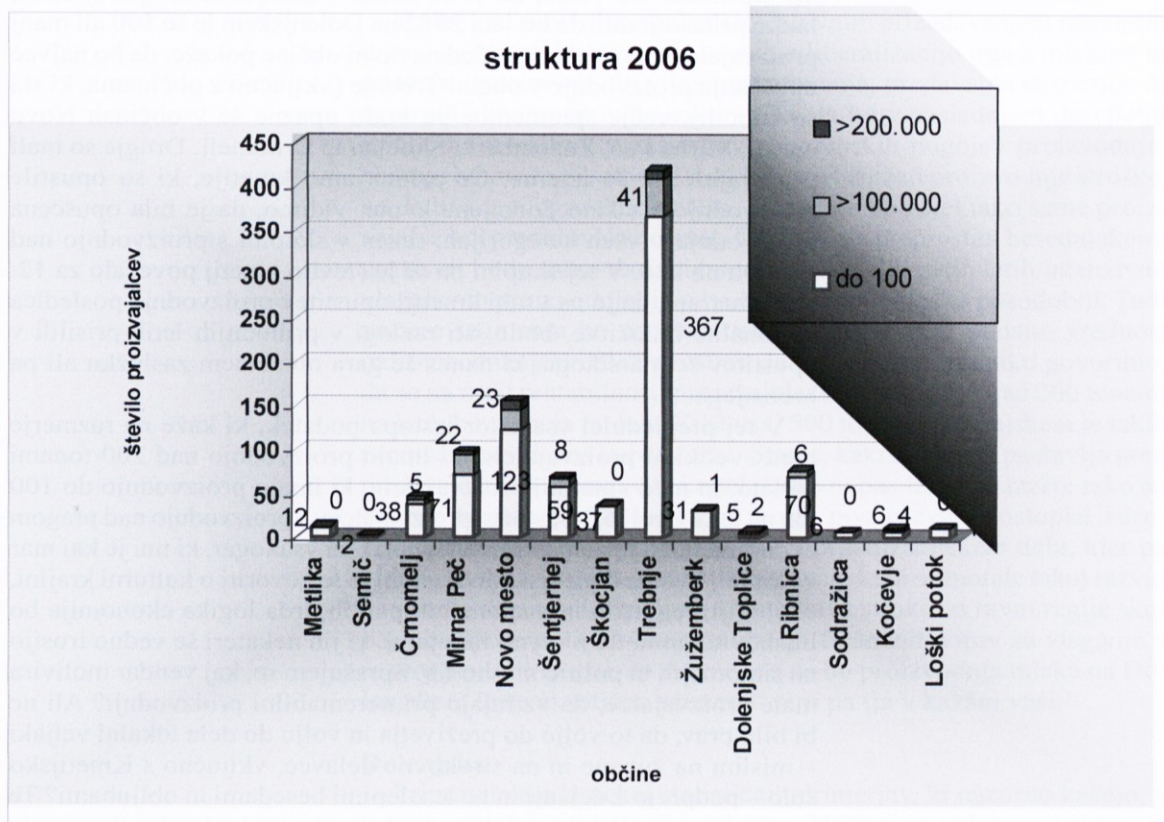
občina	ŠT KMG	NAD 200 T	NAD 100 T	DO 100 T
NOVO MESTO	107	11	11	85
MIRNA PEČ	69	8	16	45
ŠMARJEŠKE TOPLICE	4	0	0	4
ŠENTJERNEJ	57	2	7	48
ŠKOCJAN	28	0	3	25
STRAŽA	4	0	1	3
DOL TOPLICE	5	1	2	2
ŽUŽEMBERK	30	0	1	29
TREBNJE	301	14	38	249
ŠENTRUPERT	34	2	0	32
METLIKA	10	0	0	10
ČRNOMELJ	33	4	1	28
SEMIČ	2	0	0	2
KOČEVJE	6	4	0	2
RIBNICA	61	1	6	54
SODRAŽICA	3	1	0	2
LOŠKI POTOK	11	0	4	7
	765	48	90	627
%	100	6,3	11,8	82,0

Prva značilnost je upad števila proizvajalcev, saj se je na tem območju v enem letu odločilo prenehati s proizvodnjo 73 kmetij ali 8,7 odstotka. Če vemo, da je ta delež v zadnjih letih skoraj enak, lahko pričakujemo, da bo leta 2012 na Dolenjskem le še 500 ali manj proizvajalcev. Podroben pogled na ravni občine pokaže, da bo največ opuščanja proizvodnje v občini Trebnje (vključno z občinama, ki sta se izločili), večje spremembe pa bodo opazne še v občinah Novo mesto, Mirna Peč, Žužemberk, Škocjan in Črnomelj. Druge so mali proizvajalci le še izjeme. Če primerjamo kmetije, ki so opustile proizvodnjo z višino dodeljene kvote, vidimo, da je bila opuščena proizvodnja v vseh kategorijah, razen v skupini s proizvodnjo nad 200 ton na leto. V tej skupini pa se je število kmetij povečalo za 12. Ker smatram, da je na vsaki kmetiji opustitev proizvodnje posledica racionalne odločitve, bodo isti razlogi v prihodnjih letih prisilili v opustitev še marsikoga, ki danes še gara ob slabem zaslužku ali pa brez njega.

V tej preglednici vsekakor izstopa podatek, ki kaže na razmerje med »velikimi proizvajalci«, ki imajo proizvodnjo nad 200 tonami na leto, in med »malimi proizvajalci«, ki imajo proizvodnjo do 100 ton na leto. Zgolj 6,3 odstotka proizvajalcev s proizvodnjo nad pragom ekonomičnosti je zelo alarmanten znak za vsakogar, ki mu je kaj mar za kmetijstvo na Dolenjskem. Zastoj je le govoriti o kulturni krajini, ekologiji, regijskih in nacionalnih parkih, trda logika ekonomije bo bliskovito pometla z vsemi iluzijami, ki jih nekateri še vedno trosijo na simpozijih in političnih shodih. Sprašujem se, kaj vendar motivira male proizvajalce, da vztrajajo pri nerentabilni proizvodnji? Ali ne bi bilo prav, da to voljo do preživetja in voljo do dela lokalni veljaki – mislim na župane in na strokovne delavce, vključno s Kmetijsko šolo – podprejo z dejanji in ne le z lepimi besedami in obljubami? Te postajajo vse bolj neprepričljive, na koncu pa se bodo obrnile v svoje nasprotje. Z dobrimi nameni je tlakovana pot v pekel. Na drugi strani pa je v zadnjem desetletju dobilo kmetijstvo celo vrsto stanovskih organizacij, ki naj bi pripomogle k strokovnemu reševanju izzivov 21. stoletja. Namesto rešitev pa na televiziji gledam v glavnem samo razjarjene obraze sindikalistov, ki bi najraje problematiko reševali na cestnih zaporah. Vzvodi odločanja: zbornični sistem, združni sistem, politični lobiji, vladni organi, sindikati vlečejo voz vsak po svoje in vse preveč dragocenega časa se izgubi v nepovrat za prepire in prerivanje za stolčke. Da ne bo pomote: tudi na Dolenjskem.

Diagram strukture proizvajalcev za leto 2007: (vir: ARSKTRP)

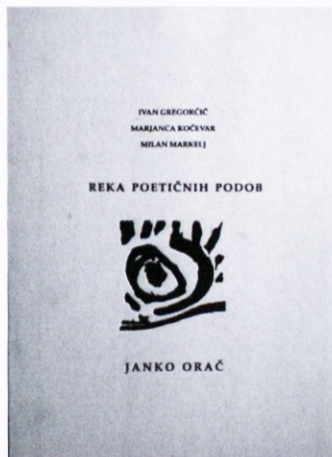

Pivski komplet: vrč za vino – čuk, pet malih kozarcev – čukov in okrogel pladenj z valovito zaključenimi robovi. Avtor: najverjetneje Jože Lešnjak, Grbe pri Šentjerneju, 1938. (Predmete hrani Dolenjski muzej Novo mesto in so trenutno na razstavi Na mnoga leta!)

Tatjana
Pregl Kobe

V REKI VERZOV REKA POETIČNIH PODOB

Reka poetičnih podob. Barvni lesorezi: Janko Orač. Poezija: Ivan Gregorčič, Marjanca Kočevar, Milan Markelj. Grafično pesniška zbirka Eon I. Založba Edina

Bibliofilska knjiga, v kateri poetične podobe Janka Orača spremljajo izbrane pesmi treh dolenskih pesnikov, je optimistični izziv nerazveseljivemu stanju na našem knjižnem trgu, ko je knjiga poezije privilegij in tveganje. Za ustvarjalce te skupne zbirke srečanje z javnostjo ni privilegij, tveganja pa se – prepričani, da bodo slovenski bralci z vso naklonjenostjo prisluhnili njihovim zanosnim zapisovanjem podobe sveta – očitno ne bojijo. Bibliofilska zbirka ponuja dovolj širok izbor pesmi, da nam bo še nekaj časa pljuskal v uho, očem pa Janko Orač ponuja valovanje sozvenečih podob z razpoznavnim, individualnim izrazom, ki povezuje formalno in slogovno raznorodnost pesmi v vsebinsko enovitost zbirke. S tem postane poezija enosmerno sporočilna tako z besedo kot s sliko, v knjigi na ta način prikazan svet pa skladen in lahko razpoznaven.

Slikarjeva že kar usodno čutna navezanost na sleherno sestavino v poeziji, ki jo spremlja s svojo likovno govorico, se je ob pesmih Josipa Ostija prvič izraziteje pokazala v grafični mapi in bibliofilski knjigi Večnost trenutka (Založba Edina, zbirka Svít, 2003). Znova se neprikrito kaže njegova sposobnost zraščenosti s pesniškimi temami, poleg vsebine pa svojo pozornost hkrati enakovredno posveča vsem pomembnim likovnim izraznim sredstvom – obliki, znakovni govorici, notranjemu izrazu, dinamiki, ritmu. V tej najnovejši bibliofilski knjigi se z izjemno pozornostjo posveča celo tipografiji, velikosti in obliki črk, zgradbi posamičnih listov ter knjigi kot celostni unikatni umetnini.

Če so Oračevi lesorezi poetični, jih lahko beremo tudi kot pesmi, s tem pa se zavezujejo k drugačni, ne le formalnostrokovni oceni. Mehko odtisnjene grafike s svojo simboliko sledijo tako pesmim, nastalim v risu zavesti o človekovi smrtnosti in podoživetim v zapisu nostalgicnih spominov na otroštvo, na prvo ljubezen ali na erotično kopnenje po ljubljeni osebi, kot tudi takim, ki na privilegirano mesto postavljajo opis pokrajine in najbolj intimna občutja v njej. "Postane so / poljane. // Polomljena so / stebila. // Mraz obližuje / hraste. // Obupno / krakajo vrane. // Poti / so izgubljene. // Ne celijo / se rane" (I. Gregorčič). Zaziranje v tisto, kar je minilo, vendarle ni upesnjeno niti upodobljeno na ravni izgube, saj, po drugi strani, lahko "kakor prgišče rosnih biserov / držimo v dlaneh / drobne kristale prozornega jutra" (M. Kočevar). Še več, nostalgija, ki preseva Oračevo poetično likovno podobo, kaže njegov ponovni stik z rojstnim krajem, kjer se slikar, zadržt v dolino pred seboj – tako kot pesnik – sam sprašuje: "Kaj sanjajo / kozolci, / naslonjeni / na molk / večera?" (I. Gregorčič). Nostalgija, o kateri govorijo tako verzi kot poetično mehki lesorezi, ni preprosto hrepenenje po nečem izgubljenem, temveč predvsem hrepenenje po zamujenem, spregledanem.

Ne prevelika pozornost do poezije vseh treh avtorjev ni le subjektivni vtis. Zaman bi iskali obsežnejše zapise o njihovem pesniškem delu, da o izčrpanejših kritičnih zapisih niti ne govorimo. In vendar – povejmo – so nekatere njihove pesmi, objavljene v samostojnih zbirkah, revijah ali v radijskih kulturnih oddajah med

opaznimi stvaritvami v slovenskem literarnem prostoru. Kljub temu imajo svoje občinstvo, tisto namreč, ki ne hlasta za zmeraj novimi jezikovnimi eksperimenti, a se vseeno zna poglobiti v pesem in ima potrpljenje za dešifriranje njenih pomen-skih vozlišč in za poglobljanje v njihovo simbolno govorico. Tako kot ob poeziji tudi ob likovnih prilogah ne moremo govoriti o poetiki prelomov in spopadov, temveč prej o poetiki premišljenega dograjevanja, ki (lahko) združuje ljubezen, hrepenenje in samoto s simbolično pokrajino, izslikano v modro-zeleni barvni kombinaciji, tako značilni za ves slikarjev opus: "... pojdi, greva / na kaskade / mesečine. //... dva samotna jezdeca noči. / ko se bo / srebrna pot / umaknila meglenim pajčevinam. / se bova utopila. // ti v modrem, / jaz v zelenem tolmunu." (M. Kočevar). V današnji dobi komunikacij nas vse bolj preveva strah, da se nismo več sposobni sporazumevati med seboj, celo med najbližjimi ne. "S peščin svojega brega / na sipinah samotnosti / tiho dolbem tvoje ime. // ... Sam stojim na svojem bregu, / tvojega nikoli ne dosežem..." (M. Markelj). Beseda pesnika je nekje vmes med upanjem, da je vez med ljudmi, in strahom, da to ne zmore biti. Ta razdvojenost, ki druga drugo pogojuje, je navzoča tudi v tej zbirki: pesnika in pesnica v njej, bolj različni kot sorodni med seboj, skupaj s slikarjem tkejo novo pripoved, ponu-

jajo svoj glas in sozvenečo podobo.

Za Janka Orača je mogoče reči, da se spoznavni in čustveni element njegovih lesorezov močno prežemata, zato moramo v njegovih vsebinsko poetičnih grafičnih listih odkrivati tudi razpoloženje literarnih soustvarjalcev, ki pa ga ne gre razumeti kot počutje, temveč kot intimni odnos do današnjega sveta. Pa naj bo to Gregorčičev cikel pesmi Predniki, prežet z vprašanji - "Kam so odšli, / kam so poniknili?", vsi tisti nam ljubi in dragoceni, ki "v zakristiji spomina / sedijo / za belo pogrnjenimi nede-ljami". Ali prva izmed izbranih pesmi Kočevarjeve, posvečena očetu - "za stenčasom je umrlo / ime mojega očeta / samo še vprašanje časa je / kaj bo onkraj vrat / ki jih odpira zlata roka". In seveda Markljeva zaključna pesem izbranega cikla: "Tako preprosto / je včasih vse // sonce zažiga večerno nebo / stari plot izginja v zelenih valovih kopriv / mačka odpira svetleče oči / oblaki neslišno nekam gredo // in vse to / in nič od tega / in si / in nisi / od tega sveta". Kot se avtorji pesmi zavedajo dilem današnje in jutrišnje civilizacije ter vse večje moči lastnega vedenja, se tega v svojih podobah zaveda tudi slikar, ki prav tako ne more živeti brez strahu pred nevarnostjo odtujenosti v svetu, ki ga obvladuje globalizacija, hkrati pa se oklepa slehernega dokaza človečnosti, ljubezni, tople besede, ki prinašata trdnost in s tem zaupanje v življenje.

Ivan Gregorčič, Milan Markelj, Marjanca Kočevar in Janko Orač po otvoritvi razstave in predstavitvi bibliofil-ske izdaje Reka poetičnih podob. (Foto: Rasto Božič)

Kadar ena vrsta umetnosti zazveni v sozvočju z drugo, je to lahko podvojen užitek za bralca/gledalca/poslušalca. Tako se lahko zgodi, ko je pesem uglasbena; z grafično-pesniško zbirko je način percepcije drugačen, učinek pa prav tak, če obe govoric, pesniška in likovna, korespondirata, se dopolnjujeta, ena ob drugi izmenjujeta ustvarjalne energije, evocirata druga drugo ...

Grafično-pesniška mapa Janka Orača (grafike), Ivana Gregorčiča, Marjanca Kočevar in Milana Marklja (pesmi), katere število bibliofilskih izvodov je 40, je v šatulji; v njej so štiri ovitki, oba pesnika in pesnica imajo po eno, v prvi je uvod.

Število pesmi ni pri vseh enako, zaokrožene so v pomenske celote, ki imajo nadnaslove: Ivan Gregorčič: Predniki; Marjanca Kočevar: Mesečina; Milan Markelj: Spominevanja. Ob pesmih vsakogar so po tri grafike. Naslovi pesniških map so posneti po nosilnih pesmih, grafike včasih bolj ali manj zvesto sledijo besedilnim zapisom. Ob teh treh ovitkih je še mapa z odličnim predgovorom Tatjane Pregl Kobe in podatki o ustvarjalcih, iz katerih izvemo osnovne bio- in bibliografske podatke.

Ko sem izvedela za predstavitev grafično-poetične zbirke, sem pomislila na Vavpotičevo podobo Novega mesta. Je edina pomembnejša upodobitev Novega mesta iz Vavpotičeve študijske dobe in časa še svežih spominov na Kettejeve pesmi. Olje prikazuje mesto s kandijske strani, nad njim žari večerna zarja, na nebu je en sam oblak, vijoličast mrak lega na mesto, luči v Narodnem domu, kjer je Vavpotič prvič razstavljal, so prižgane. Misel se mi je utrnila zato, ker je slikar mislil na Kettejev večer, ker je leta 1936 razstavljal v Novem mestu in morda tudi zato, ker me je slika spomnila na Gregorčičeva Zaprtá vrata

Seveda je grafično pesniška mapa iz drugih časov, drugače koncipirana, pa vendar so bile pesmi tiste, ki so obema slikarjema sprožile navdih in v biografiji obeh je Novo mesto pomemben dejavnik.

Poleg bele in črne – ena od njiju je na grafikah, lesorezih, vedno pri-

gotna – je Orač vsakemu izmed avtorjev skušal priličiti barvni register njegovega duktusa in ga nadgraditi z abstraktno, črtno in ploskovno figuraliko.

Pri Gregorčiču se je odločil za pretežno izbiro prsteno-zemeljskih barv (odtenki rjave, oker, zelene). Intenzivnost, trdnost, ki zajema iz korenin, in zavedanje o minevanju zazvenijo iz pesmi Predniki I, II, III, Pastirska, Portret, Paša, Zaprtá vrata, Jesenska, Kozolci. Pesnik z utišanimi, izvirnimi metaforami in ritmom ohranja človeka, ukoreninjenega na zemlji prednikov, kjer si lahko pogreješ noge. Mestoma v pesmih zaigra erotika (Paša), druge spet na nebu zasije sinja ostrina (Zaprtá vrata); zavejejo tudi disonančni toni v svetu izgubljenih poti (Jesenska). Pesnik se pred razglasji nove dobe upira s naravo, zateka se v „zakristijo spomina“ in zemlja prednikov je tista, ki ga pripenja na „belo pogrnjene nedelje.“

Grafike ob pesmih Marjanca Kočevar žarijo drugače: ob modri in odtenkih rjave so opečna, oker in nekatere vmesne. Tudi pesmi Kočevarjeve so življenjskoizkušensko polne in bivanjsko poglobljene: evocirajo ljubezen (Moj ljubi, Pojdi, greva), zajemajo iz pokrajine (Bela krajina, Jutro) ali lahne, nežne, praprotno-krhke presprašujejo lasten obstoj (Praprotna).

Grafični listi ob Markljevih Spominevanjih so zgrajeni iz oblikovnih in barvnih elementov grafik ob pesmih obeh predhodnih pesnikov (modra, rjava, opečna, podobne ali iste matrice, komponirane na novo). Jezikovni *praxis* Milana Marklja se manifestira skozi logiko tvorjenja spominskih podob (Drugi breg, Po pajčevinah spomina), odtujenosti in samotnosti v času „obledelega sonca“ (Jesenska, Zimska noč) in zavedanja o minevanju (Ljubimca), ki za se za hip ustavi (Vzplamenim zastrta luč). Včasih pesem tudi skozi jezikovne inovacije zazveni v zavedanju o povezanosti vsega z vsem in bivanja skozi vse in nič, včasih pa eno ali dvobesedni verzi ritmično in svojsko obče jezikovna znamenja spreminjajo v elemente umetniškega je-

zika (Spominevanje, Tako preprosto).

Funkcionalna korelacija dveh različnih znakovnih sistemov (jezikovnega in likovnega) daje vtis prizemljenosti, intenzivnosti in eteričnosti, grafike so hkrati acceptacija in propagacija pesmi treh vodilnih pesnikov s teh krajev.

Ob tovrstnih edicijah seveda obstaja vprašanje, komu so bibliofilske zbirke glede na cenovno dostopnost namenjene: resničnim ljubiteljem in častilcem poezije in slikarstva ali tistim, ki si jih lahko privoščijo in jih

kupijo le zato, ker so prestižne. Ampak to ni predmet tega zapisa, kot tudi ni predmet novička o predstavitvi zbirke, kakršno je omalovažujoče objavil Park; ta zapis lahko samo ugotavlja, da se je podoba izvrstno zlila z besedo, da sta se obe umetnosti harmonično ujeli, ne da bi druga drugi jemali kaj od njihovega pomena in namena. Mehkoba grafik, njihova odločna in hkrati zabrisana figuralika, za katero je čutiti ročno odtisnjene lesoreze, ne da bi njihov izomorfizem motil, so izvir dopolnilnih pomenov, slutenja ali sumiranja materije jezika, barv in oblik.

**Alenka
Černelič Krošelj**

ZBOROVSKA GLASBA V POSAVJU OD 19. DO 21. STOLETJA

**Mešani pevski zbor Viva Brežice, dediči preteklosti,
soustvarjalci sedanjosti in nosilci prihodnosti, Brežice 2007**

Mešani pevski zbor Viva Brežice je bil ustanovljen leta 1992. Ustanoviteljica, takrat sveža diplomantka glasbene pedagogike v Mariboru, Simona Rožman Strnad je zbrala mlade pevke in pevce iz Brežic in Posavja, skupaj pa so si zadali visoke cilje. V petnajstih letih so jih nekaj že uredničili, vedno pa oblikujejo nove. Leta 1994 so pripravili prvi letni koncert v Brežiškem gradu, koncert pa je postal in ostal osrednji letni dogodek Viva v Brežicah. Ob tem so petletnico obeležili z izdajo prve zgoščenke, desetletnico prav tako z izdajo zgoščenke, h kateri je bila dodana tudi brošura, petnajstletnica pa je bila razlog za pripravo strokovnega posveta o zborovski glasbi.

Po odmevnem in razprodanem jubilejnem koncertu v soboto, 13. oktobra 2007, v Viteški dvorani Posavskega muzeja Brežice so praznovanje 15-letnice nadaljevali in končali v soboto, 20. oktobra 2007, v obliki strokovnega posveta – srečanja različnih strokovnjakov in ljubiteljev – ustvarjalcev zborovske glasbe.

Petje v zborih je bila in je najbolj množična oblika družabnega življenja ljudi tudi v Posavju. Iz dokumentov izvemo, da je na primer pevski zbor Čitalnice v Brežicah že leta 1900 na vrtu Narodnega doma zabaval ljudi, v Dolenjskih novicah pa za leto 1886 zasledimo omembo pevskega društva iz Krškega.

Organizator MePZ Viva Brežice kot dedič preteklosti, soustvarjalec in nosilec prihodnosti zborovskega ustvarjanja že petnajst let družijo pevke in pevce z območja Brežic in ostalega Posavja, pri pripravi in izvedbi posveta, ki je bil namenjen strokovni in širši javnosti, pa so si v organizacijskem odboru zadali naslednje cilje:

- osvetliti, razkriti in posredovati zgodbe iz bogate dediščine zborovskega petja v Posavju,
- prikazati razvoj in delovanje nekaterih pevskih zborov v Posavju s poudarkom na zboru organizatorju,
- spodbuditi razmišljanje o pomenu zborovstva kot enega izmed temeljev ljubiteljske kulture, ki veli-

kokrat presega tako lokalne, regionalne in državne meje ter velikokrat presega tudi meje amaterizma,

- vzpostaviti strokovni dialog tudi o tem delu življenja v Posavju in širše.

Po uvodnem pozdravu **Sama Staniča**, člana predsedstva Zveze kulturnih društev Slovenije, tudi nekdanjega pevcu **Vive**, je vzgibe za posvet predstavila predsednica organizacijskega odbora **Alenka Černelič Krošelj**. Glede na razvejeno in bogato razvito zborovsko delovanje tako v občini Brežice kot v Posavju in na Dolenjskem je bil strokovni posvet logična izbira in pomemben del praznovanja, ki je omogočil tako strokovno predstavitev zbora organizatorja kot vpogled v bogato »zborovsko« preteklost in sedanost v Posavju in širše.

Prvi sklop posveta je bil naslovljen Posavski zbori, Mešani pevski zbor Viva in različne pevske poti. Uvodni prispevek Posavje – etnološko raziskovalno polje je pripravila **dr. Ivanka Počkar**, etnologinja, muzejska svetnica, raziskovalka različnih načinov življenja v Brežicah in v Posavju. Etnološko raziskovalno polje Posavja je široko in rodovitno. Ob Savi sega od Loke pri Zidanem Mostu do Jesenic na Dolenjskem, ob Krki od Podbočja do Brežic, na severu od Zabukovja nad Sevnico do Bizeljske vasi, na jugu od Broda pri Podbočju do Slovenske vasi. Med zelo številnimi temami etnološkega raziskovanja je v Posavju nekaj obdelanih temeljiteje, med njimi medsebojna pomoč, noša, življenje obrtnikov, godbeništvo na pihala, spominski predmeti, pomen in vloga cvička, pokopališča in mrliške šege, življenjepisi in še kaj, med manj raziskanimi pa ljudska glasba, plesi in petje. Skupine moških pevcev so v Posavju pele na obhodih za novo leto, svečnico, Svete tri kralje in jurjevo, ko so hodili pet od hiše do hiše, da bi voščili srečo in blagostanje. Zapise o skupnem petju sta s sodelovanjem Posavskega muzeja zbrala ter zvočno in filmsko arhivirala Inštitut za narodopisje in Glasbeno-narodopisni inštitut pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani. Sodelovali so pri ustvarjanju filmov Slivarji, Jurjevanje – Žejno pri Brežicah in Prvomajski mlaj v Pohanci. Vsi po-

sneti filmi vsebujejo za kraje značilno petje in igranje na glasbila. Poleg mnogih skupin ljudskih godcev, ki godejo v Posavju, danes delujejo tudi zelo številne skupine zborovskih pevcev. Skupno petje je bilo sicer stalni spremljevalec skupnih kmečkih del, dokler se niso uveljavili stroji, vendar brez prepevanja Posavci niso bili nikdar. Pevski zbori imajo pri nas bogato tradicijo, pevci ljudskih pesmi pa nosijo odgovornost ohranjanja in oživljanja slovenskih narečij ter prenašanja pesmi in njihovih besedil na bodoče rodove. Sodobni etnološki zapisi dokumentirajo ljudsko petje, godčevstvo in prepevanje v pevskih zborih kot tudi današnjo glasbeno tvornost prebivalcev Posavja. Počkarjeva je za konec poudarila, da ohranjanje majhnih, a pomembnih ljudskih stvaritev gradi mostove med preteklostjo in sedanostjo.

Posvet so nadaljevali prispevki o zboru organizatorju. **Lučka Černelič** je članica zbora od ustanovitve, službeno pa je tudi skrbnica domoznanske zbirke v Knjižnici Brežice. Pripravila je vpogled v petnajstletno delovanje zbora: mešani pevski zbor Viva od prvih korakov do 15-letnice zbora. Ideja o ustanovitvi mešanega pevskega zbora je zrasla v mladi diplomantki zborovskega dirigiranja, domačinki Simoni Rožman (sedaj Rožman Strnad). Tako je leta 1992 v okviru Kulturno-umetniškega društva bratov Milavcev začel delovati Mešani pevski zbor, ki se je leta 1994 oblikoval v samostojno Kulturno društvo Mešani pevski zbor Viva Brežice. Sožitje dirigentkininega znanja, talenta in vznesenosti na eni in želja mladih pevk in pevcev po tovrstnem izražanju na drugi strani sta zbor že po prvih mesecih delovanja uvrstila med perspektivne zborovske sestave. Upravičenost takega razmišljanja se je izkazala z rezultati na številnih tekmovanjih v Sloveniji (Naša pesem 1997, 1999, 2001, 2003, 2007 – srebrne plakete, vsakič večje število točk) in v tujini (Riva del Garda, Italija, 1996 – srebrna plaketa, 2001 zlata plaketa v kategoriji sakralne in ljudske glasbe ter posebna nagrada mladi, obetavni dirigentki), Novy Bor, Češka, 1999 – bronasto priznanje, Klaipeda, Litva, 2005 – zlata plaketa, Preveza, Grčija, 2007 – zlata plaketa).

Ob tem se je zbor redno udeleževal preglednih pevskih revij, festivalov, bil na turneji v Kanadi, Franciji, sodeloval je v projektih z drugimi zbori in orkestri in imel ogromno nastopov in koncertov. Leta 1997 je izdal prvo zgoščenko z naslovom *Vivat, crescat, floreat*, (sicer slogan *Vive*) in leta 2002 drugo, ki je naslovljena *Odkar vem zanjo*.

V Viteški dvorani Posavskega muzeja se *Viva* vsako leto predstavi brežiškemu poslušalstvu na letnem koncertu. Za okoli štirideset pevk in pevcev predstavlja članstvo v zboru tudi poseben način življenja.

Predsednica zбора je že šest let Irena Hribar, bila je tudi predsednica Akademskega pevskega zboru Tone Tomšič Univerze v Ljubljani. V prispevku *Biti predsednica – izziv in dolžnost ter »šiba«* v luči današnje zakonodaje je predstavila osnovne naloge predsednika društva v luči današnje zakonodaje. Posebej zanimiva pa je bila primerjava njenega dela v APZ Tone Tomšič in v *Vivi*. APZ je deloval pod okriljem ŠOU (od lanskega leta tudi pod okriljem Univerze v Ljubljani) in predsednik se s finančnim poslovanjem ni kaj dosti ukvarjal, predvsem ne s tem, ali so prihodki in odhodki zabeleženi v skladu z zakonom. Seveda so bili tudi časi drugačni. Predsednik je imel v APZ predvsem organizacijsko in komunikacijsko vlogo. Bil je posrednik informacij med upravnim odborom, umetniškim svetom in zborom in bil je organizacijski vodja. Hribarjeva (takrat Štefančič) je svojo

mandat nastopila v sezoni, ko je postal dirigent Stojan Kuret, in tisto leto so po dolgem času zopet organizirali daljšo, 17-dnevno turnejo po Avstriji, Italiji in Španiji. Poudarila je, da je za uspeh predsednika in celotnega zboru, pa naj bo to APZ ali *Viva*, najpomembnejše sodelovanje med predsednikom in dirigentom, kar se odraža tudi v enotnem delovanju upravnega odbora. Le zamisli, v katere verjame celotno organizacijsko telo, padejo na plodna tla in obrodijo obilne sadove.

Besede zborovodkinje **Simone Rožman Strnad** (Vloga zborovodje v *Vivi*) so opisale njeno delo, njen pogled na zborovsko poustvarjanje in razvoj zboru. Med drugim je povedala: »V vseh teh pogledih sem se z *Vivo* razvijala, spreminjala in zorela tudi jaz. Kot zborovodkinja Simona in kot osebnost Simona. Danje in sprejemanje je obojestransko in gre za energiji, ki si ju podajamo – več dajem, bolj pevci sprejemajo in bolj, ko sprejemajo, več dajejo meni. In ta energijski preplet je preprosto čudovit.«

Dopoldanski del posveta sta zaključila nekdanja pevca *Vive*, danes uspešna solista. **Mihaela Komočar**, zagrebška diplomantka, operna solistka, je v prispevku *Različne poti* – od *Vive* do solistične kariere izpostavila pomembnost poslušanja sopercev, ki ga solisti večkrat pozabijo oziroma namerno zanemarijo. **Janko Volčanšek**, diplomant Akademije za glasbo v Ljubljani, solist, profesor in član Slovenskega okteta, pa je v pri-

Mešani pevski zbor *Viva* na letnem koncertu v Viteški dvorani Brežiškega gradu. (Foto: M. Markelj)

spevku *Različne poti – povezovanja* ali *razpotja* solistične kariere in kariere z vokalno zasedbo govoril o razlikah med zborovskim in solističnim petjem ter o njuni povezavi.

Po odmoru so udeleženci posveta prisluhnili različnim soustvarjalcem zborovskega dogajanja v Posavju in na Slovenskem v drugem sklopu *Zborovska glasba v Posavju in v Sloveniji skozi prizmo preteklosti in sedanjosti*. **Janko Avsenak** dolgoletni vodja različnih zborov v občini Krško, že vrsto let vodi uspešen Moški zbor Kulturnega društva Svoboda Brestanica, je v prispevku *Zbori v Posavju* predstavil številne in raznolike zborovske sestave 20. stoletja. S pomočjo fotografij so udeleženci posveta »potovali« v petdeseta in sedemdeseta leta 20. stoletja, ko se je zborovstvo v Posavju strmo razvijalo in krepilo.

Franc Černelič je organist Župnije Sv. Križ – Podbočje že 46 let. Zadnja leta raziskuje razvoj cerkvenih – župnijskih zborov v dekaniji Leskovec pri Krškem, svoja dognanja pa je strnil v prispevku *Župnijski zbori v Posavju v zadnjem stoletju*.

Mlada skladateljica **Mojca Prus** je v prispevku *Skladateljski pogled – ustvarjanje za zборе na kratko* predstavila, kako v praksi poteka ustvarjanje del za zборе – od samega prejema naročila do nastanka dela in končne izvedbe. Pri tem se je osredotočila na samo fazo ustvarjanja in na kratko povzela, kaj mora skladatelj upoštevati: na primer sestavo zбора, obseg posameznih glasov (zmožnost obsega) ipd. Na koncu je omenila še stalno prakso v Sloveniji – to je naročanje skladb brez kakršnekoli avtor-

ske pogodbe ...

Mihaela Jagodic, samostojna svetovalka za vokalno glasbo na Javnem skladu RS za kulturne dejavnosti, je za prispevek *Današnja zborovska organiziranost in manifestiranost* pripravila izčrpno predstavitev mednarodnih zborovskih organizacij IFCM in Europa Cantat, mednarodnih pevskih prireditev ter izpostavila nekaj opažanj o trenutnem stanju zborovske dejavnosti v Sloveniji.

Zadnji referent je bil **Mitja Gobec**, strokovni spremljevalec območnih srečanj tudi v Posavju. Njegov prispevek je bil analiza in ocena *Pesmi Posavja* zadnjih dveh let – Posavski zbori v zadnjih dveh letih in kako naprej? (sezoni 2005/06 in 2006/07). Predstavil je statistiko udeležbe zborov, zborovodij in se osredotočil na dve stvari, ki sta najpomembnejši za napredek vsakega posameznega zбора in za napredek zborovstva v regiji: strokovna usposobljenost zborovodij in zborovska literatura. Na koncu je tako kot drugi referenti pozdravil tako obliko strokovnega posveta, zborovodki Simoni Rožman Strnad in Mešanemu pevskega zboru Viva pa čestital ob 15-letnici njihovega odličnega in plodnega dela.

Razprava je potrdila pomen tovrstnih druženj in potrdila tudi nameru, da v naslednjem letu oziroma še v jubilejni sezoni 2007/08 Mešani pevski zbor Viva Brežice poskrbi za izdajo zbornika prispevkov s posveta, tudi in predvsem zato, da ne bodo besede, ki so sicer dokumentarno posnete, prišle samo do udeležencev posveta, ampak jih bo moč uporabiti in uporabljati tudi v prihodnosti.

SLIKA NI ZGOLJ PODOBA, JE SLED PODOBE, PODOBA NJENE SLEDI

Razstava Podoba sledi, sled podobe avtorjev Lada Jakše, Roberta Lozarja in Borisa Tepine. Galerija Dolenjskega muzeja. 12. oktober – 18. november 2007.

Besedilo, ki ga je avtorica pripravila za otvoritev razstave Podoba sledi, sled podobe v Galeriji Dolenjskega muzeja, je za objavo v Rasti za polovico skrajšala.

Podoba sledi, sledi sledem podobe, "ker mi: Borko Tepina, Lado Jakša in Robert Lozar verjamemo vanje. Ker sebi in sliki (fotografiji) zaupamo. Ker nam slika (fotografija) – iskreno – še vedno predstavlja izziv, kljub trendom in nenaklonjenosti interne kulturne politike nekaterih državnih hegemonov moči! Če je za koga slikarstvo, fotografija ..., umetnost v krizi, potem naj ne diskriminira nas, ki v krizi nismo, niti onih, ki jim krizna situacija predstavlja izziv – kam in kako naprej. Naprej v slikarstvu, fotografiji, v mediju, za katerega nam ni vseeno, za katerega se čutimo 'poklicanega' in ga želimo razumeti še globlje." Zakaj bi slikarstvo moralo 'erkniti', se sprašujejo umetniki. Je res že vse naslikano? Spomnimo se izjave egipčanskega pisarja, ki je pred tisočletji dejal, da je vse že napisano ... a se za marsikoga, gledano iz današnjega časa, takrat še 'začelo' ni!

Četudi se zdi, da je danes v likovni umetnosti dovoljeno 'vse', je, resnici na ljubo, dopuščeno relativno malo. Tisti z akademsko izobrazbo, ki ne pristanejo na trende, na proklamiranje 'novega', so v skladu z družbeno in kulturno situacijo, v kateri živimo, nemalokrat odrinjeni na rob; večkrat tudi na tistega, ki se eksistence tiče – da jih ostrina osebne prepričanosti 'zmehča' in 'spametuje' hkrati. Spametuje zato, ker sledijo svoji lastni intenci, izkušnjam, iskrenosti, videnju in vedenju, zakaj delujejo tako in ne drugače, kot 'veleva' globalni diktat. Zamenjati medij, ker se to bolj izplača? "Ne, hvala!", pravijo Lado Jakša, Robert Lozar in Borko Tepina.

Da delujejo tako, imajo globlje osnove. Tuj jim je pragmatizem in času manjka prizemljitve, korenin. Dobra umetnost še vedno je in ostaja zanj edini pravi izziv, ne glede na prej omenjeno, na situacijo v slovenski

kulturi, na kar koli! O tem, kaj je 'in' in kaj to ni, odloča peščica ljudi, peščica kuratorjev, ki praviloma nimajo akademske likovne izobrazbe ... Dopušča se, da ti vsiljujejo okus, 'krojijo' tokove in trende v umetosti, usodo umetnic in umetnikov, njihovih del, jih odbirajo, v toku časa cenzurirajo in končno v 'izčiščenih' različicah ponudijo javnosti, poznavalcem in nepoznavalcem, kot v svetu primerljiv dosežek, tako rekoč edini ogleda vreden 'evet' slovenske sodobne umetnosti. Kako spolzek je ta teren, nas v nešteti različicah opominja in uči zgodovina. Da umetnost ubira svoja pota in da njen edini kompatibilni razsodnik še vedno ostaja čas, ki z distance ostri in odbira zrna od plev ...

Še so muzeji, likovni saloni in galerije, kot je galerija Dolenjskega muzeja, ki dopuščajo in podpirajo pluralnost. V profesionalno delo zunanjih sodelavcev, umetnic in umetnikov se ne vtikujejo, kot se tudi razstavljalci v njihovo ne. Dialog je konstruktiven in ne delajo se razlike glede 'barve kože', starosti, trenda in še česa. Zaupa in verjame se drug v drugega. Če so avtorji razstave prepričani, da s kontemplativno izkušnjo, ki jo omogoča in hkrati zahteva slika, ni nič narobe, prav, tudi sama se strinjam z njimi. Prav tako s tezo, da je sam proces ustvarjanja transformativna estetska izkušnja, ki ne nastopa zgolj na začetku oziroma pred ali celo na koncu procesa kot nekakšna samovznikla posledica, ampak se prav ta enkratna izkušnja nenehno vpisuje v materialno in simbolno telo slike, zaradi katerega je ta sploh vsebinsko polnokrvna. Dejstvo je, četudi morda zveni naivno in 'passe', da so ključni problemi, ki jih ima človek v svetu, še vedno tisti, ki se vrtijo okrog njegovega eksistencialnega jedra. Te vsebine pa so poleg drugih načinov (religije na pri-

Nuša Podgornik
SLIKA NI ZGOLJ PODOBA,
JE SLED PODOBE,
PODOBA NJENE SLEDI

mer) dosegljive tudi z estetsko izkušnjo. Prav zaradi tega Robert Lozar, Borko Tepina in Lado Jakša še vedno prisegajo na osebno avtonomijo in kritično svobodo, ki jo prinaša estetski ustvarjalni proces in slednjega postavljajo nad zahteve socialnega superega in instinktov ter zagovarjajo primat nenavadnega in nevsakdanjih izkušenj nad vsakdanjimi. Temeljno izhodišče, rdeča nit razstave, ostaja odnos med umetnikovo-slikarjevo/fotografovo konkretno manipulacijo z materijo in nematerialnostjo podobe. Zato avtorji še vedno iščejo stik s primarno ploskvijo, realnostjo slike same, ki je, ne le tukaj in zdaj, temveč tudi v izmuzljivosti podobe, ki ji sledi slikarjeva poteza: skozi labirinte optike, mehanike in elektronike ji je na sledi fotografova gesta, vse do končne odslikave na svetločutni površini filma ali digitalnega nosilca. Sledimo ji v primarnost ploskve Borka Tepine, v razprtost oblike, izpraznjenost znaka, da ga, če želimo, napolnimo s svojimi vsebinami ... Te daje slikam avtor preko imen, kajti v njih je spomin, v spominu forma, struktura, koncepti in potencialnost. Kot da so naslovi, inicialke (SV, MT, AA ...) telesa z lastno identiteto, pa vendar telesa niso, ploskve so! In med ploskvami so občutljivi stiki. Na njih gradi Robert Lozar; na materiji kot ikoni – svetlobi in senci, na fluidnosti, prosojnosti, prostoru – na čutnosti 'par exelance'. V njegove slike se vstopa kot v pokrajino in avtor je

zelo blizu nečemu, kar je še možno razvijati. Tako kot Lado Jakša in Borko Tepina tudi on lepi razbito zrcalo in vrača umetnikovo potezo tja, kamor sodi. Pri tem mu, žal, sodobni mediji ne morejo pomagati, ker na stikih res ne funkcionirajo dobro. Prav tako tudi pri številu barvnih odtenkov, kot jih ponuja spekter umetne svetlobe novejših medijev, ne. In kako pomembni so stiki v vsakdanjem življenju: z naravo, s kulturo, tradicijo, z umetnostjo, intuicijo, s seboj ... z razkošjem odtenkov! Kot je pogled skozi rožnata očala blagodejen takrat, ko 'pade mrak' in kraljestvu senc zavladava črnina ... in obratno, ko ob izobilju barvnih nians v ozadju zarveni ostrina nasprotnih si načel: črnega in belega, rojstva in smrti – materialnega in nematerialnega, dneva-noči – polnega in praznega, praznega in polnega, ženskega in moškega, lazurnega in pastoznega, materialnega-konceptualnega in obratno, svetlobe in sence ter znotraj njiju: sivin, belin, črnin, rjavin, modrin ... monokromnih odtenkov, ki jih je fotograf Lado Jakša izbral v podporo razprtosti materije, dekonstrukciji forme in njenemu stalnemu, nikoli zaključenemu pogonu ...

Strinjam se s slikarjem Tugom Šušnikom, ki pravi: "V enem milimetru materialnosti barvnega nanosa imamo kilometre prostora." In dodajam: "Kilometre sledi, kilometre ene same, ene in iste podobe sledi – življenja, umetnosti, matrice sveta."

Lado Jakša: SLEDI PODOBE, 2007,
orig. an. dig. 10/30

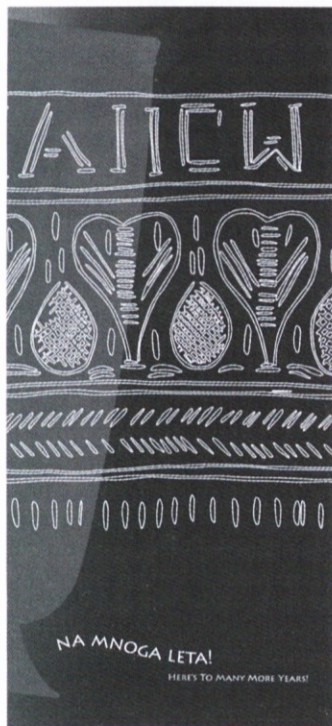

ODMEVI IN ODZIVI
Rast 6 / 2007

Petra Stipančič

NA MNOGA LETA!

Razstava pivskega posodja od starejše železne dobe do 20. stoletja, Dolenjski muzej Novo mesto

V Dolenjskem muzeju Novo mesto je v mali dvorani do 2. novembra 2008 na ogled razstava Na mnoga leta!, ki predstavlja izbor pivskega posodja od starejše železne dobe do 20. stoletja. Vodilni motiv in povezovalni člen razstavljenih predmetov je risba okrasa z vrezano napitnico na rimski čaši.

Razstava Na mnoga leta! s katalogom je rezultat medsebojnega sodelovanja vseh kustodiatov Dolenjskega muzeja in dislocirane enote Jakčev dom. Skupna je tematika, ki predstavlja pivsko posodje in uporabo posodja ob različnih priložnostih ter upodobitve le tega od prazgodovine do 20. stoletja.

Vsak predmet piše svojo zgodbo, a tokrat smo različne zgodbe združili v eno. To je zgodba o prestižnih predmetih, ki so vsebovali omamne in dišeče pijače, včasih celo pijače življenjskega pomena. Vsak predmet vsem nam sporoča še Na mnoga leta!

Izbor arheološkega gradiva predstavljajo prestižnejši in izjemnejši predmeti, kot so bronast trinožnik iz druge polovice 7. stoletja pred n. š., bronasto cedilo iz 7. stoletja pred n. š., grški posodici iz 5. oziroma 4. stoletja pred n. š., bronasta situla iz 4. stoletja pred n. š. in steklena čaša z vbrušeno napitnico Na mnoga leta iz 4. stoletja n. š.

Kustodiat za etnologijo se pred-

stavlja s tipičnim posodjem 19. in 20. stoletja, z izborom lepo okrašenih in posebnih posod, kot je neža z vrezano napitnico. Za ponazoritev gostilniškega ambianta je uporabljena originalna oprema iz Kasteličeve gostilne Pri spodnjem kovaču v Žabji vasi.

Na kustodiatu za kulturno zgodovino hranijo tudi umetnoobrtne izdelke. Za tokratno razstavo so izbrani unikatni izdelki, med katerimi sta dva izdelana v spomin na točno določen dogodek. Izjemen predmet, prvič predstavljen javnosti, je servis za bovlo, ki naj bi bil podarjen poveljniku avstro-ogrške armade na soški fronti, generalu Svetozarju Borrojeviću von Bojna.

Kustodiat za novejšo zgodovino se predstavlja z vojaškimi čutaricami in kovinsko čelado, ki je morda bila v uporabi kot posoda za pitje.

Upodobitve pivskih običajev, slavnostnih priložnosti in posodja je bila osnova za izbor gradiva kustodiatu za umetnostno zgodovino in dislocirane enote Jakčev dom. Kustodiat za umetnostno zgodovino se predstavlja s sliko Zadnja večerja neznanega slikarja in risbo Vladimirja Lamuta Portret Slavka Strajnarja.

Tri izbrane risbe Božidarja Jakca predstavljajo ambience v gostilnah po svetu, gostilniško vzdušje, pomen druženja in popotovanj.

Priprava razstave Na mnoga leta! v Dolenjskem muzeju. (Foto: M. Marčelj)

**Goran
Milovanović**

NEVENKA ARBANAS: GRAFIKE 2003 -2007

**Galerija Božidarja Jakca - Lamutov likovni salon,
Kostanjevica na Krki, 5. oktobra do 5. novembra 2007**

Nevenka Arbanas na razstavi v Kostanjevici. (Foto: M. Markelj)

V času, ko je v Ljubljani potekal 27. grafični bienale, smo v Lamutovem likovnem salonu Galerije Božidar Jakca postavili na ogled 39 grafičnih listov priznane zagrebške umetnice, izredne profesorice na Akademiji likovnih umetnosti v Zagrebu, Nevenke Arbanas. Ljubljanski grafični bienale omenjam zato, ker je Arbanasova kar dvakrat, v letih 1995 in 1997, sodelovala na bienalu, takrat že z podobnimi deli, kot smo jih lahko videli v Kostanjevici na Krki. Ob letošnjem, 27. grafičnem bienalu smo ob utrjevanju nove identitete bienala, ki vse bolj vključuje video, fotografijo, računalniško animacijo in podobno, v terminološki samorefleksiji, pogosto kot pojmovanje grafike naleteli na izraz »reproduktibilnost«, ki izhaja iz filozofije Walterja Benjamina. Sam se pri tem poimenovanju strinjam z polemичnim odgovorom Miklavža Komelja v katalogu bienala, kjer je zapisal, da Benjamin ne uporablja tega termina v smislu klasifikacije umetnostnih zvrsti, temveč kot označitev stanja umetnosti v reprodukcijskih pogojih kapitalizma. Vprašanje je, v kolikšni meri se novi umetniški prijemi lahko opredeljujejo kot evolucijski tok umetniške zvrsti, ki jo sedaj imenujemo klasična ali tradicionalna grafika.

Arbanasova kot vesten pedagog seveda ne beži pred sodobnimi oblikami reproduktibilnosti, vendar v svojem umetniškem izrazju temeljno izhaja iz mojstrskega obvladovanja metjeja s čimer išče sveže in nove pristope, širi in odpira polja, bodisi v barvnem spektru, drugič spet v formatu ali v kolažiranju, vse znotraj tradicionalnih grafičnih tehnik. Nevenka Arbanas je v iskanju svojega umetniškega creda v sebi združevala fascinacijo liričnosti prostora v katerem je odraščala z mojstrskim znanjem, ki ga je dolgo nadgrajevala. Zato moramo v razvojni osi njene umetniške poti omeniti nekaj izsekov. V prvi fazi, po končanem šolanju na zagrebški akademiji pri prof.

Albertu Kinertu, so njena dela izrazno asketska, viden je vpliv vzhodnjaških filozofij (zen budizma in od tod izhajajočega sumi-e slikarstva). Njen biograf Luka Paljetak takratna dela Nevenke Arbanas označuje kar kot haiku-grafiko, njen grafični izraz pa zaradi močnega profesorjevega vpliva kinertičen. Drugi pomemben prelom v njenem ustvarjanju je izpopolnjevanje v znamenitem pariškem »Atelier 17«, pri enem od pomembnejših grafikov 20. stoletja - Stanleyu Williamu Hayterju. Takrat v njen opus zelo izrazito vstopi barva. Po Hayterju se je izpopolnjevala v tehniki akvatinte in litografije še v Pragi pri prof. Ladislavu Capeláku, kjer nato, že kot zrela umetnica s povsem oblikovanim umetniškim credom, preide prek informela do lirične abstrakcije z izjemno nežnimi strukturami. Impulzivno močan umetniški refleks je iz Arbanasove izbruhnili tudi ob vojnih grozotah, ki so barbarsko uničevale lepoto kraja, kjer je odraščala in iz katerega je črpala umetniško energijo. Odzvala se je z grafikami izjemno velikih formatov, na katerih z vertikalnim ali horizontalnim zaporednim nizanem plošč po podlagi ustvarja nov duševno kozmičen dialog. Predvsem vertikalni formati z izbrano paletto barv dajejo občutek mogočnih sakralnih vitražev, ki se zoperstavljajo barbarizmu z močjo duha in asociirajo na Chagallova okna, saj so tudi Chagallovo delo označevali kot mistično pesništvo.

Na razstavi v Lamutovem likovnem salonu Galerije Božidarja Jakca, smo želeli v prvi vrsti izpostaviti avtoričina zadnja dela, kot referenčen okvir razvoja njenega likovnega izraza pa smo dodali nekaj starejših del. Kot zaključeno celoto smo tako na razstavi lahko videli pet listov z naslovom Ritem, kjer je moč zaznati avtoričino navezanost na glasbo, katero je likovno že poskušala izraziti ob fascinaciji dela prve hrvaške skladateljice Dore Pejačević. Rodbina Pejačević je imela mogočen dvorec

v Našicah od koder izvira tudi Nevenka Arbanas. Dora, ki je lastno umetniško pot razvijala pod vplivom intelektualnih svetov Wilda, Ibsna, Dostojevskega, Schopenhauerja, Kierkegaarda, Nietzschea in drugih, za sabo pa pustila 58 opusov s področja orkestralne, komorne in klavirske glasbe, je na Arbanasovo naredila tolikšen vtis, da ji je posvetila grafično mapo Dora (izdal: KUD Lisinski, Našice, 1997). Razstavljene liste iz cikla Ritem preveva sinestetičnost, kjer barva aludira na zvok. Barvne linije odkrito merijo na harmonijo, ritem ustvarja nek red, gradi sistem, ki je prisoten tako v glasbi kot v slikarstvu. Kot sem večkrat poudaril tudi v razstavnem katalogu, pričujoči cikel izvrstno kaže, kako Arbanasova umetnina študijsko gradi s temeljnimi kategorijami likovnega mišljenja: s svetlo-temno, z barvo, s točko, z linijo in obliko. Na delih Ritem I in Ritem IV po sredini potegnjeni vertikalni še dodatno utrdita centralno področje lista, pravi antagonizem med modro in rdečo je prisoten pri Ritmu I, kjer črti najprej spajata grafični plošči v celoto, obenem pa ohranjata osnovno nasprotje, ki ga lahko simbolno beremo tudi kot moško - ženski princip. Na modri strani je nekoliko temnejša tonaliteta in navidezno strožja kompozicija, na rdeči pa pisava kot intimna ženska komunikacija. Nekoliko drugačna je grafika Ritem II. Paru kontrastnih ploskev daje dinamiko sled rokopisa, čez njiju pa iz teme proti svetlobi Arbanasova dominantno, v tehniki linoreza, potegne vodoravno linijo, ki nam daje občutek spokojnosti. To podkrepi tudi izbira oranžne kot najbolj tople barve. Dodaten občutek močne in trdne strukture nam daje točka križanja linije stika svetlo-temne ploskve z oranžno vzporednico. Sled že omenjenih velikih vertikalnih formatov grafik, ki aludirajo na vitraže smo lahko videli pri grafikah Hommage Bartholdiju in Rdeča točka in Modra točka, ki tvorita Diptih I, kjer je v manjših vertikalah prav tako namensko prikazana bipolarnost likovnih prvin. Zasivljene površine že same po sebi s tonsko modelacijo gradijo prostor, ki ga avtorica dodatno modulira še z dvema barvnima točkama, rdečo, ki se gledalcu približuje in modro, ki se od njega odda-

ljuje, ter podkrepi še z nakazanimi oblikami konkavnosti in konveksnosti. Nagnjenje k eksperimentiranju in preučevanju likovne teorije, lahko nazorno opazimo tudi v paru Vznemirjenje in Sir in smetana ter v trojčku Belo vreteno, Rumena in Modra, zelena, rumena. Vsem je skupno to, da umetnica zavestno v grafični odtis dodaja, bodisi v tehniki kolaža ali linoreza, še okrogle ploskve v elementarnih barvah, ki dodajajo delom nekakšno psihološko nosilnost in ustvarjajo dinamiko med kromatskimi polji in intenzitetami barvnih tonov. V psihoanalizi Carla Gustava Junga ima krog pomen sebe, saj izraža totaliteto psihe z vseh zornih kotov. Krog se pojavlja tudi v zen filozofiji, ki je Arbanasovi skozi ves umetniški opus precej blizu, kjer pomeni razsvetljenje in simbolizira popolnost. Človeško samospoševanje v sodobnem svetu sicer krogu odvzema vnesplošen geocentričen pomen, zato ga, kot mnogi umetniki, v omenjenih delih tudi Arbanasova pogosto umakne iz dominantne pozicije in na njegovo mesto postavi ohlapno povezano skupino bolj nepravilnih krogov, ki večinoma težijo k elipsastim oblikam. Dominantno pozicijo pa krog ohranja v Grafiki III, zopet v nasprotujočem si paru z Grafiko IX. Pri teh dveh delih gre za nadgradnjo akvatinte z naslovom Sonce, ki jo je ustvarila 1999 leta. Nadgradnja del, ki delujejo kot celota in so bila mnogokrat tudi že razstavljena, je pri Arbanasovi pogost pojav, ki smo mu priča tudi pri grafikah Rumena in Modra, zelena, rumena.

Še en akcent, ki ga lahko zaznamo skoraj na vseh grafikah, razstavljenih v Lamutovem likovnem salonu Galerije Božidarja Jakca, je uporaba pisave. Način kako pisavo uporablja v svojih grafikah Nevenka Arbanas, najbolje ponazorim z verzom nigerijskega pesnika Niyija Osundareja v pesmi Zaklinjanje besede: V začetku ni bila Beseda/ v Besedi je bil začetek. Bodisi da gre za sled starodavnega rokopisa, ali pa za kolažiran list časopisnega papirja, ki jih Arbanasova doda na grafični list, prehaja s tem na polje simbolnega in s tem tudi v področje strukturalizma. Kot je v svojih delih poudarjal Emil Benveniste, znak nikoli ni zgolj znak, ampak je hkrati zastavek nekega

družbenega momenta, nekega družbenega boja. Torej je ideološki zastavek, kajti v dodatno, »parazitsko« plast jezika se vpiše vse, naj bo to mitologija, poezija ali družbeni boj. Arbanasova v svojih delih pisave ne izpostavlja, temveč jo postavlja v drugo polje, od koder deluje kot nezavedno. Kljub temu, da gre pri časopisnih izrezih za nekaj, kar je

kulturno posredovano z jezikovnimi mehanizmi, v nezavednem naletimo na nekaj »uhajajočega« iz logike artikulacije, ker skozi njo spregovori nek drug subjekt, kar je Lacan označil kot »ça parle« (ono govori). In to ono je v teh grafikah v enakovrednem dialogu z likovnimi prvimi. Vse to je Beseda Nevenke Arbanas.

Andrej Smrekar

KRŠKO SKOZI ČAS

Ob slovesnosti v čast 530. obletnice podelitve mestnih pravic in 30. obletnice izida zbornika Krško skozi čas

Prispevek je avtor pripravil za kolokvij v Krškem.

Pri nastajanju zbornika Krško skozi čas sem imel prste vmes ne samo kot avtor, ampak tudi v večini faz njegovega nastajanja. Kot upajoči pisec sem imel to neizmerno čast, da se je eden mojih prvih tekstov pojavil v javnosti v tako eminentni družbi, kot navaden zemljan pa, da sem vse te ljudi, navedene na najrazličnejših straneh in v kolofonu, pa še mnoge druge, tudi osebno spoznal. Poskušal se bom vzdržati, da me ne bi odnesli intimni spomini v svojo večerno zarjo, in se bom raje kar takoj vprašal, kako je videti zbornik Krško skozi čas po tridesetih letih. To priložnost sem izkoristil, da sem preveril nekaj, kar se mi sicer ni nikoli zdelo kaj posebej pomembno. Oče je namreč ob različnih priložnostih poudarjal, da so po naslovu krškega zbornika Krško skozi čas krajevne monografije z variacijami tega naslova rasle kot gobe po dežju, pred tem pa ni bilo nobene. "Vsi so se zgledovali po nas," je dejal. Vedno sem ga imel na sumu, da se rad malo pohvali in da zna tudi pretiravati, kajti njegovo geslo je bilo: "Treba je znat' plasirat'!" Mimogrede – zelo aktualen motto, in še danes me tepe trma, ker si ga nisem hotel zapisati za uho, zaradi kljubovanja očetovi avtoriteti, se razume. Pa sem se zavihтел za računalnik, odprl COBISS, se potopil v COBIB-Si vzajemno bibliografsko bazo podatkov, vtipkal sem ključni besedi

"skozi čas" in jih nastavljal na monografske publikacije. Dobil sem 439 zadetkov, med katerimi je res vse drvelo čez drn in strn skozi čas, ampak med prvimi 100 citati je bilo kar 26 krajevnih imen, ki naj jih naštejemo po abecednem redu:

Gornji Zemon skozi čas, 2004, Goče na Vipavskem skozi čas, 1997, Jelšane skozi čas, 1998, Jezersko skozi čas, 2000, Komenda skozi čas, 1995, Ljubčna skozi čas, 1986, pomislite, tudi Ljubljana je šla skozi čas – šele leta 1989, Logatec skozi čas, 1997, Loka skozi čas, 1999, Maribor je potoval skozi čas kar dvakrat – v prvem in drugem delu (Maribor skozi čas I., II., 2002 in 2003), Nazarje skozi čas, 1997, Negova skozi čas, 2006, Nova Gorica z okolico skozi čas, 2003, Novo mesto je šlo skozi čas, začuda, že naslednje leto (Novo mesto skozi čas, 1978), Oslavje in Podgora sta šla skozi čas v paru leta 2006, Pevma, Štmaver, Podgorje skozi čas v troje, Prvačina skozi čas, 2006, Rakitovec skozi čas, 2006, Ričmanje in Log skozi čas, 1994, Rojan skozi čas, 1978, Slavina skozi čas, 1998, Sovodnje skozi čas, 1999, Vodice skozi čas, 1994, Vojsko skozi čas, 1997, tudi Vrhnika, kraj nesrečnega imena, je šla skozi čas, 2001, in nesrečni Železniki so k sreči šli skozi čas, preden jih je zadela zadnja ujma leta 1995.

Med različnimi časovnimi stroji, zgodovinami različnih strok, običaji

itd. pa so šle skozi čas še osnovne šole (OŠ Mislinja skozi čas, 1994), cerkve (sv. Daniel v Celju), samostani (Frančiškanski v Ljubljani), muzeji, gozdovi, tudi mlinar se najde, potem pa cele krajevne skupnosti (KS Mozirje skozi čas, 1996), občine (Občina Števerjan skozi čas, 2001) Goriška brda skozi čas, 2005 in Revirji. Vsem naštetim je skupno to, da so bili natisnjeni v glavnem po letu 1980. *Krško skozi čas*, 1977, se je pojavilo na ekranu kar dvakrat, nisem raziskoval zakaj, na 115. in 150. mestu. **Leto poprej** je šel na *Sprehod skozi čas* koprski pokrajinski arhiv, **še pred njim** pa se je skozi čas sprehajal samo Edvard Kardelj. Tale kvazi znanstven preskus me je postavil na laž in mi dokazal, da sem trideset let živel v zmoti in sem očetu delal krivico. Res je, zbornik *Krško skozi čas* je za seboj potegnil plaz, in če bi se ta dejansko premikal, Slovenije ne bi bilo več tam, kjer je!

Vem, da samo to čakate, skozi katera vrata bom v razpravo pripeljal Kostanjevico. Prav v tem trenutku! Tole večkrat povem. Naš sijajni grboslovec prof. Božo Otorepec, pri njem sem delal izpit iz Latinske paleografije in sva kar dobro izdelala, je ob neki priložnosti zatrdil, da je bil kostanjeviški zbornik ob 700. obletnici prve omembe mestnega statusa **leta 1953 prvi** tak krajevni zbornik, ki se je z domoznanstveno gorečnostjo trudil povedati čimveč predvsem o krajevni zgodovini in njegovih pričevalcih. K projektu je urednik Jože Likar pritegnil enega največjih naših zgodovinarjev Milka Kosa, od umetnostnih zgodovinarjev Franceta Steleta, etnologov Nika Županiča itd. Seveda je zbornik imel samo borih 150 strani in na njih izpod peresa urednika veliko zgodovine v slogu leksikona Dravske banovine, za katerega je urednik prišpeval geslo Kostanjevica na Krki. Kajti kjer je zmanjkalo znanosti, je lokalni ponos lahko zapolnil vse vrzeli.

Globoko sem prepričan, da je neke čisto na dnu spominskih usedlin, ki nikoli več ne dosežejo območja zavednega, ta zbornik tlel kot žerjavnica pod pepelom in leta 1977 vžgal monografijo občine, ki ji še danes ni para. Sedemdeseta leta, **tudi že kakšno leto prej**, če ni preblizu gospodarski reformi in devalvaciji, so bila

v krški občini leta prosperitete. Tovarni celuloze so se pridružila uspešna podjetja, kot je bil SOP, Koviinarska, Imperial, Labod, za občino sâmo izjemno pomembne gramoznice in asfaltna baza, **seveda pa je gradnja jedrske elektrarne ime Krško vtisnila v sleherno jugoslovansko zavest**. Družbeni standard se je dvigal, gradili smo šole, zgradili novo mestno središče na Vidmu, plutizirali (Ciril Plut, predsednik IS) smo ceste tudi že v vinske gorice, iz Materade smo se selili v Nerezine, predvsem pa smo živeli s svojo kulturo in tradicijo, imenitnimi predniki, revolucionarnimi spomini in v letu 1973 s štiristoletnico kmečkih uporov. Ta prilžnost in uspešna praznovanja po vsem Spodnjem Posavju nas je navdala s ponosom in samozavestjo, da je bilo nujno poiskati naslednji ciljni datum, ki bi potrdil in okrepil to lokalno trdnost in zaupanje v lastno moč. Izbrana obletnica je bila še bolj okrogla, **petsto let od podelitve mestnih pravic** – privilegijev tistih meščanov, ki so slabih sto let kasneje ponudili zatočišče upornim tlačanom in to svoje sočutje tako krvavo plačali.

Prvo, kar *Krško skozi čas* ločuje od monografij njegove vrste, je širina vsebinskega okvira. Običajno se iz jubilejnega leta uredniki in avtorji ozrejo nazaj in v časovni perspektivi premerijo razdaljo z nostalgčno pripovedjo. V krškem zborniku pa so kraj in njegova zgodovina, **včeraj, danes, jutri**, cvet in sad, **zemlja in nebo** spleteni v izjemno podobo kraja in njegovega zaledja. Naslikajo nam podobo kraja z vsem tistimi običajnimi barvami, s katerimi raste ponos in nam krajevno identiteto vtirajo pod kožo. Hkrati pa se spušča tudi v kritično samovpraševanje o pravilnosti našega početja in v resno razmišljanje o prihodnosti, perspektivah razvoja in posledicah našega stremljenja k večjemu, boljšemu in lepšemu.

V petdesetčlanski avtorski skupini so se povezali najplemenitejši duhovi slovenskega intelektualnega življenja in cvet krajevniških izobražencev in strokovnjakov. Uredniški odbor je nagovoril znanstvenike, ki so bili nesporne avtoritete na svoji specialističnih področjih, kot Jože Kastelic, Jože Koropec, Alfonz Gspan, Anton Slodnjak, Branko

Reisp, Emilijan Cevc, Tone Ferenc, France Adamič, Rado Bordon pod egido predsednika Slovenske akademije znanosti in umetnosti Josipa Vidmarja. Ob njih so enakovredno stali mlajši, ki so bili sredi ustvarjanja svojega strokovnega slovesa – Jože Mlinarič, Matjaž Kmecl, Martina Orožen, Marija Makarovič in drugi. To smo skušali kdaj ponoviti, vendar ne poznam zbornika, ki bi mu v tolikšni meri uspelo vreči mrežo tako na široko **in tako globoko**. Vsakdo, ki se je kdaj poskusil z urednikovanjem takšnega knjižnega projekta ve, kako enkrat je vsakokratni nabor avtorjev. Seveda pa moramo vedeti tudi, da gre vsakokrat za povsem svojstven splet **snovi in duha**: brez arheološke dediščine in sijajnih odkritij v tistem času, brez izjemnih umetnostnih spomenikov, brez protestantov, puntarjev in Valvasorja se slovenski Olimp najbrž ne bi spustil na Krško polje.

Zbornik je bogato ilustriran in opremljen – **za čas pred tridesetimi leti**, seveda. Za njegovo podobo je skrbel oče slovenskega grafičnega oblikovanja Jože Brumen, ki je projekt podpisal z nezgredljivim kvadratnim formatom. Z zbornikom so povezane številne druge naloge, katerih uresničitve se nam obrestujejo še danes. V opremo so vstopile risbe Ivana Seljaka Čopiča, ki je opremljal nastajajoči Delavski dom, med sistematično zbranim dokumentacijskim gradivom iz najrazličnejših virov izstopajo barvne priloge s podobami spomenikov preteklosti in ponosa sodobnosti. Najpomembnejše je prispeval vrhunski slovenski fotograf Marijan Pfeiffer. Zraven pa so priložene številne preglednice, karte in načrti, ki jih je bilo treba poiskati, še večkrat pa posebej napraviti za objavo v zborniku.

Seveda je najvpadljivejši mestni grb, ki ga je po zgodovinski podobi poustvaril Savo Sovre, izhodišča in kritično spremljanje njegovega nastajanja pa je bilo v rokah sodelujočih strokovnjakov in predvsem ekspertize Boža Otorepca. Razumljivo je, da je nastajanje znaka neke skupnosti občutljiv proces, saj zadevne vsakogar, ker se mora član skupnosti v njem prepoznati ali kako drugače z njim identificirati. Njegovo

nastajanje so spremljali zapleti celo s sodnim epilogom, **ampak grb se je prijel**, je ostal in, še več, ni se prav nič postaral. Ko danes v avtomobilskih kolonah zremo registrske tablice, je med poustvaritvami ali na novo izumljenimi znaki občin še vedno prepoznaven in svež. Instinkt tistih, ki so o njem neposredno odločali, je bil pravilen: zavrnilo so revolucionarne izume in antikvarne rešitve ter poiskali takšno, ki je iz sedanjosti zgradila most do preteklosti.

Zbornik je bil natisnjen v štiri tisoč izvodih, kar je tudi za današnje razmere skoraj neverjetna številka za knjigo z nad tisoč stranmi, s strokovnimi besedili in nedekorativno opremo. Knjiga je s fanfarami vstopila ne le v slovenski intelektualni prostor, ampak je dosegla skoraj vsako gospodinjstvo v občini. Tovarne in podjetja so odkupila dobršen del naklade in jo razdelila med svoje delavce.

Uspešnost zbornika *Krško skozi čas* seveda moramo pripisati njegovim ustvarjalcem. Spoznati pa moramo tudi njihovo modrost. Zbornik ni priložnostna proslava neke obletnice. Obletnica je samo izgovor, povod, da se je v njem ovekovečil nek čas in njegov utrip, ki je ljudem prinesel boljše življenje, ki jih je navdajal z zavestjo, da so sami tvorca lastnega bivanja, da je prihodnost v njihovih rokah in so bili ponosni na to kar so ustvarili, in na vse, kar jim je zapustila zgodovina. To je bil čas vitalnega optimizma. Zbornik je utrdil lokalno identiteto, identiteto območja tedanje občine, umestil je Krško kot dinamično središče skupnosti in mu zagotovil izhodišče za danes aktualno uveljavitev mesta kot središča širše regije. Poleg geografskih okoliščin sta čas in moč, ki ju dokumentira zbornik, najmočnejša argumenta za to poslanstvo.

Spoštovani, dovolite mi še postscriptum: oče je za vsakega od družinskih članov spravil izvod zbornika. Tudi v moji bali je bil in stoji na knjižni polici še vedno odet v tisti ovoj iz rjave valovite lepenke, vendar skrit pred svetlobo in prahom. Skoraj kot nov je, le Čopičeva ilustracija na prednjem veznem listu je prelomljena vzdolž hrbta od pogostega odpiranja. Rad ga imam in nanj sem ponosen.

Ivan Gregorčič

OKUS PO NEKEM ČASU IN NEKI MLADOSTI

Barica Smole: *Reka slezenaste barve*. Založba Goga, Novo mesto 2007. Spremnna beseda: Marija Mercina.

* Bralec, ki ga bodo posamezne slike vabile k ponovnemu branju, bo v knjigi žal zaman iskal kazalo.

** Čeprav pripovedovalka mesto imenuje Zajelšje, pa je iz vseh opisov jasno prepoznano realno Trebnje, mesto pisateljčinega domovanja.

Čeprav Barica Smole piše tudi publicistiko in prevaja, pa jo vendarle poznamo predvsem kot pisateljico, in to kot pisateljico kratke proze. Doslej jo je izdala v treh knjigah: *Katarina*, *Igra za deset prstov* in *Kamendan*, jo objavljala v različnih revijah, sodelovala z njo na različnih natečajih in bila na njih tudi pogosto nagrajevana.

Pred nami pa je do sedaj njeno najboljše pripovedno delo – roman *Reka slezenaste barve*, ki pa tudi ne taji, da ga je napisala avtorica, ki se je mojstrila predvsem v kratki prozi, čeprav je pred leti dokončala tudi daljše Jurčičevo delo, zgodovinsko povest *Janez Gremčič*.

Barica Smole je namreč svoj roman zgradila iz 29 zaokroženih kratkih liriziranih proznih slik (naslavljajo jih z enobesednimi samostalnimi naslovi*, ki zaznamujejo ključno vsebino, na primer: *Jutro*, *Vonji*, *Klici*, *Potica*, *Film*), ki pa jih je spretno povezala v organsko zaokroženo romaneskno celoto.

Osnovna vezivna nit je pri tem prvoosebna pripovedovalka. To je deklica posebne občutljivosti, ki zaznava svet okoli sebe in v sebi ter ga pretaka v besedilo tudi z barvami oziroma odtenki vednosti odrasle osebe, ki je iz te deklice zrasla – to je seveda avtorica sama. Gre namreč za izrazito izkušensko pisanje oziroma slikanje delčkov sveta v točno določenih koordinatah časa in prostora, kot so ga posnele avtoričine mlade oči in kot se je izjedkalo na senzibilne plošče njene notranjosti.

Bralec skozi dekličino pripoved spremlja osebnostno zgodbo iz mikro sveta njenega otroštva v družini (z mamo, očetom in bratom Vladimirjem) in v šoli ter zgodbe oziroma podobe iz življenja bližnje okolice, preko vsega tega pa vstopajo v pripovedovalkino obzorje tudi prameni širše družbene stvarnosti oziroma iz makro sveta, ki opredeljujejo in obarvajo tudi življenje na mikro ravni, to pa so: bližina nedavno minule vojne, materialno pomanjkanje,

predvsem pa povojna izgradnja.

Dogajalni prostor je življenjski prostor pripovedujoče deklice: ob reki, med železnico z novograjeno železniško postajo na eni in novograjeno avtocesto na drugi strani. Ta prostor zaznamuje stara sončno rumeno obarvana hiša dekličinega domovanja, zelenje travnikov naokoli in gozda na hribu onkraj avtoceste, predvsem pa reka spreminjaste barve; vse ostalo je "... v stoterih odtenkih sive. Še črna oboda bližnje žage ni globoko črna, še svetlo rumene, skoraj bele, pravkar nažagane deske počasi posivijo."

Ta pretežno posiveli dogajalni prostor ni ne vas ne mesto, je nekaj vmesnega. Dekličino življenje je sicer povezano z bližnjim mestom Zajelšje** (tja na primer hodi v šolo, v kino), vendar je njen pravi pristni dom otočna, a sončno rumena hiša spreminjasto reko v bližini, ta svetlo sijoči otok sredi sivine.

Tudi deklica sama je otok, s svojo posebnostjo in drugačnostjo, z izostrenim nosom, za katerega po odraslo pravi, da je njeno prekletstvo. Najraje je sama s sabo in svojimi, s knjigo na štiri oči, v kakšnem skritem kotu narave, ki je njen drugi dom. V šoli, kjer je stalna tarča pesti sošolca Tineta, ne zmore običajne prilagodljive mimikrije: v zadržki je, ker ne zna pisati junaških zgodb iz vojne kot sošolci, ker ji oče partizan takih zgodb ne pripoveduje, ker je prepričan, da vojna ni zgodba, zanj je vojna le vojna z vso grozno strašnostjo. Potem ko je ob novozgrajeni avtocesti skupaj s sošolci vse šole z zastavico v rokah uro in več čakala, da se mimo pripelje maršal Tito s svojim gostom, etiopskim cesarjem H. Selassijem, v spisu prostodušno zapiše le gola dejstva: "koga smo čakali in kakšno vreme je bilo, da je naredilo vssssss, vssssssssss in da nas je zeblo in da nismo videli ničesar". (Učitelj spis obesi na oglasno desko, češ da ga morajo prebrati vsi učenci šole. Pisateljica zgodbo duhovito zaključi z mnenjem, da so ga

morda res, "saj je bil kratek, iz treh stavkov. Prvi je bil uvod, drugi jedro, tretji pa zaključek.") Novozgrajena avtocesta deklici sicer zameji njen življenjski prostor v smeri vzpenjajočega se gozda na hribu, vendarle pa zna to zamejenost v veliko začudenje vedno budnega policaja premagati, saj gre na drugo stran po odvodnem jašku. (Nam avtorica s tem sugerira misel, da je, kdor je hotel in iskal, tudi v tistih časih našel svojo pot?)

Sicer deklica živi v varnem naročju praktične in skrbne mame, ki hodi trdno po tleh, in na eni strani tudi trezno stvarnega, obenem pa manj praktičnega, a moralno občutljivega očeta, zanesenjaka, verujočega v nek boljši prihodnji svet, ki ga gradi. Pripovedovalkin moški antipod je lik brata Vladimirja. Ta je aktiven, igriv, tudi izzivalen, a obenem proustušen. Ko v zadnjem poglavju opazi zamišljeno žalost sestre, ji reče: "Zmeraj je kaj novega. Tako enostavno je to." Pa ni. – si odgovarja sestra in nadaljuje svoje sanjavo razmišljanje.

Zdi se, kot da je brat druga polovica ene celote. In tej drugi polovici – svojemu literarnemu bratu – pisateljica pomenljivo posveča svoje delo.

V pripoved vstopa še cela galerija književnih likov, bližnjih stanovalcev, pa tudi meščanov iz bližnjega Zajelšja, kakor in kolikor jih pač zajame horizont pripovedovalkinega pogleda. Kakor se zanje zdi, kot da bi se v pripoved zakotalili iz stvarnega življenja, pa se za eno od njih, skrivnostno Čuvarko, zdi, kot da si jo je pisateljica omislila, da bi z zgodbami iz prihodnosti, ki jih le-ta pripoveduje deklici, podala svoj komentar o današnjem času: to je čas izgube prvinske povezanosti z naravo in čas izgube družinske zaokroženosti, skratka čas izgube človekove enovitosti in celovitosti, ki jo je deklica še živela in uživala, vsaj do trenutka, ko se levi (lupi) in zapušča svet "goljušive mesečine mladosti", ko preko mostu prečka reko; ko zapušča en njen breg z zavestjo, da ji njegov prostor ne pripada (več). Ko bo enkrat šla čez ta most, je ne bo več nazaj. Daleč bo ostala reka spreminjasto neulovljive slezenaste

barve, take barve, kakršne je bilo blago za obleko, ki ga je oče podaril mami.

Ali je dekličino slovo težko tudi zato, ker gre na pot, ki drži v smeri časa in sveta, ki ga slikajo zgodbe Čuvarke, nesrečne mnogoglasne hrome plesalke, ki jo "vznemirja samo še hrup prihodnjih dni" in zato pripoveduje zgodbe iz prihodnjega časa, ki je v resnici že naš sedanji, razsuti čas? Je njeno slovo težko zato, ker se napotuje v smer svarilnih klicev iz svojih prividnih sanj: "Reka (življenje?) bo izgubila svoje vonje in barve." "Naužij se tišine, v novem svetu bo hreščalo." itd. (Klici)?

Dejstvo je, da se deklica na koncu romana seli v nek drug kraj, v nek drug čas. Preden prečka reko po (simbolnem) mostu, na svojem starem bregu boleče pušča svojo otroškost, svojo reko slezenaste barve (nekaj trenutkov pred tem celo sanjari, da bi odtekla z njo): "Moje roke so roke drugega človeka (...) Otipavam svoj obraz, nepoznan, daljen, ne več moj, s tujo kožo, z očmi, ki so na pol slepe, ker ne bodo več gledale reke." (Most)

Bralec pa ve, da kamor koli bo deklica šla, bo nosila s sabo te kraje, ta čas in v tem, edinem svojem času preživeto svoje otroštvo. Kamor koli bo šla, jo bo v bistvu čakala ista reka, "reka, ki ne ve, kam teče, in ji za to tudi ni mar". (Perilnik)

Pripoved v Reki slezenaste barve Barice Smole prinaša bralcu množico detajlnih podob, ki mu omogočajo zaznati okus nekega časa in neke mladosti. Tiste mladosti, ki je srkala sokove življenja pretežno še iz "prve roke", iz primarnega, in ne drugotnega, virtualnega sveta.

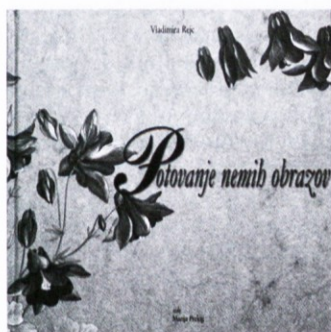
Pripoved teče v izbranem jeziku in ritmu, ponekod je obarvana z lirizmom, drugod s humorjem, z ironijo, s cinizmom, z jezo in grotesknostjo.

Pisanje Barice Smole je gosto, je preproga iz mnogo vozlov; veliko je mest, kjer besedilo v bralcu sproža metaforične asociacije; mnogo je finih podob, detajlnih opisov, ki zaposlujejo bralčev vid, sluh in vonj. Pripoved v Reki slezenaste barve teče kot Temenica, na površini in globoko pod njo. In tudi ko ponikne, se še sliši odmev njenega glasu.

Tatjana
Pregl Kobe

IZBRANE BESEDE, SKRČEN ZAPIS

Vladimira Rejc: *Potovanje nemih obrazov, pesmi; založili Mavrica (Celje) in Garbo Unique (Ljubljana), 2007.*

Ne enem izmed svojih mnogih nastopov (poleti je bila tudi gostja novomeške Goge) je pesnica in literarna publicistka Vladimira Rejc v Jakličevem domu na Vidmu v čarni svet poezije popeljala številno občinstvo z verzi iz nove pesniške zbirke: Svetleča razmočena tla. / Lebdenje tihe glasbe. / Zbujajoči odtisi nekih sanj. / Tiho potovanje nemih obrazov.

Pred dvajsetimi leti se je Rejčeva (pri osemnajstih letih) prvič predstavila javnosti na Radiu Slovenija v literarnih nočnih. Vzporedno se je ukvarjala tudi s publicističnim delom, katerega rezultat je bilo leta 1996 tudi soavtorstvo zbornika Pogovori o drogah. Kmalu je sledil pesniški prvenec Žepno ogledalce. Pesniška zbirka, ki je leta 1997 izšla pri Založbi Urbar Agart, je bila na slovenskem knjižnem sejmu nominirana za nagrado knjižni prvenec. Študentska založba je leta 2005 izdala knjigo Čarovnija pisanja, ki je letos že doživela ponatis. Pri Mladinski knjigi je v knjižni zbirki Nova slovenska knjiga leta 2006 izšla njena druga pesniška zbirka Razgaljena bližina, ki jo je odlično oblikoval Radovan Jenko. Z naslovom zbirke Razgaljena bližina je imela Rejčeva po Sloveniji precej večplastnih literarnoumetniških dogodkov. Njena tretja pesniška zbirka – Potovanje nemih obrazov – razkriva že izoblikovano poezijo. Iz izbora je mogoče ugotoviti, da se Rejčeva, ki še sodi v mlajšo slovensko generacijo, pridružuje tisti smeri sodobne slovenske poezije, ki si prizadeva pesnjenje obuditi v izvirnem, pravem pomenu. To pomeni, da pesem mora nekaj povedati in da naj bo zato pesniška govorica z vsemi svojimi lastnostmi za bralca logična in razumljiva. Nosilec njene poezije je v skladu s tem klasično pesniško sporočilo v posodobljenem izrazu. To pa je po formalni obliki, ki vključuje izčiščeno izrazje in bogato metaforiko, vsekakor nekaj samosvojega, posebnega. Temu občutju primerno je knjigo s svojimi

cvetnimi risbami oblikovala akademska slikarka Marija Prelog.

Naslov knjige Potovanje nemih obrazov je, kakor velja za precejšen del dobre poezije, varljiv, kot je pravzaprav varljiva in običajnemu pomenu izmaknjena tudi 'mističnost' te poezije. Poezijo Rejčeve označuje vitalizem, kakršnega sicer v sodobni slovenski poeziji nismo vajeni, poleg tega pa so njeni fotografsko zamrznjeni trenutki opisani z živimi, stvarnimi besedami – ki jih, če bi sledili samo naslovu, ne bi pričakovali. V začetku te knjige v celoti ponatisnjene pesmi prve zbirke Žepno ogledalce so nekakšen libreto v zaključeno zbirko pesmi, ki nosi naslov njene tretje knjige poezije. So uvod v glasbo besed, stkano iz utrinkov, položenih v hipni zapis, v zven črno-belih tipk in valujočega glasu, milejšega od najnežnejše glasbe: "Svetleča razmočena tla. / Lebdenje tihe glasbe. / Zbujajoči odtisi nekih sanj. / Tiho potovanje nemih obrazov."

Za zanesljivo oceno pesnika je potrebno troje: vrednost pesmi same po sebi, mnenje kritike in odziv bralcev. Nedvomno je največji pomen zbirke Potovanje nemih obrazov v spretno naniznem izboru pesmi, ki – vsaj na videz – vzporedno pišejo tudi biografijo pesnice. "Božajoči dolgi prsti. / Objemajoči valovi domišljije. / Porumenela razglednica / lega na vlažno noč." Ob branju pred očmi vznikajo številni dogodki, ki jih avtorica posredno in neposredno, iskreno in odkrito beleži v svojih pesniških utrinkih. Od samote do neskončne in brezpogojne ljubezni, od poželenja do delcev padajoče žalosti, od nemega tiktakanja korakov do neskončnega migotanja razgrnjenih besed. V skrčen zapis, v izbrane besede zajete misli in čustva govorijo o tem, da je Rejčeva prostovoljna ujetnica poezije, ki ji možnost lirične pripovedi nudi smisel, življenjsko energijo. Zato je zanjo vsak trenutek vreden, da ga ohrani v pesmi – "Šepet nemirnih borovcev. Polizano modro nebo. Odsev skrivnostne le-

Tatjana Pregl Kobe
IZBRANE BESEDE,
SKRČEN ZAPIS

pote. Energija zgoščenega dne."

Živimo v času, za katerega radi pravimo, da poeziji ni naklonjen. Ampak ali ni bilo vedno tako? Nekateri pesniki se vse preradi poigravajo s svojo tragičnostjo: najprej se kot občutljivi ustvarjalci predajajo opisovanju lastnih tragičnih doživetij, nato pa je zanje tragično tudi spoznanje, da s tako svojo lirično izpovedjo niso razumljeni, da jih revnije in založbe ne pričakujejo z odprtimi rokami. Za pesniški svet in izraz Vladimire Reje, ki je v naši novejši poeziji res nekaj svežega in svojsko

drugačnega, to zagotovo ne velja. Svojo čustveno nabito, a minimalistično prečiščeno poezijo bere po vsej Sloveniji, z žarom in tolikšno življenjsko energijo, da jo z očitno naklonjenostjo poslušajo celo tisti, ki jim pesniška beseda ni bila nikoli blizu. Navadno je težko dobiti nekaj poslušalcev za pesnika, še manj za pesnico, dvajset je že velik uspeh, Rejčeva pa bere v polnih dvoranah, naklonjenih njeni odprtosti do življenja, njeni vsakodnevni veri v dobroto, lepoto in v moč čustva ter hkrati tudi veri v poezijo.

Golfivček ali bilikum, vrč za vino, zadnje desetletje 19. stoletja ali prvo desetletje 20. stoletja. (Predmet hrani Dolenjski muzej Novo mesto in je trenutno na razstavi Na mnoga leta!)

**Marinka
Dražumerič**

ZGODOVINA IN RAZVOJ KONSERVATORSTVA (5)

Na Dolenjskem in v Beli krajini od njegovih začetkov do leta 1945

Stavbna dediščina

Delo Spomeniškega urada seveda ni bilo usmerjeno samo v raziskovanje in restavriranje stenskega slikarstva in cerkvenih umetnin, ampak tudi v nadzorovanje gradbenih in vzdrževalnih posegov na spomenikih. Konservator Stele se je ukvarjal predvsem s sakralnimi spomeniki, tako cerkvami kot tudi velikimi samostanskimi kompleksi, ob koncu tridesetih let 20. stoletja pa se je konservatorsko delovanje širilo tudi na gradove.

Urbana stavbna dediščina

Ker imata Dolenjska in Bela krajina le nekaj mest, v primerjavi na primer z Ljubljano pa je prihajalo v njih tudi do precej manjših gradbenih posegov, se Spomeniški urad ni dosti ukvarjal z njihovo dediščino. Ni je pa popolnoma spregledal. Tako je Stele že takoj na začetku delovanja opozoril na edini še ohranjeni stolp mestnega obzidja v Višnji Gori, ki je vse od smrti lastnika leta 1908 propadal, udrla pa se je tudi streha. Konservator se je zavzel za njegovo ohranitev, saj je bil ta del obzidja viden tudi na Valvasorjevi upodobitvi Višnje Gore.¹

Grajska stavbna dediščina

Čeprav so gradovi ena od pomembnih krajinskih prepoznavnosti Dolenjske in izredno pomembna spomeniškovarstvena dediščina, se je spomeniška služba pred drugo svetovno vojno z njihovo arhitekturo ukvarjala presenetljivo malo. Črnologar je pregledoval in tudi objavljaval izvlečke iz listin arhiva gradu Prapreče pri Grosupljem, a njegovo konservatorsko delo je bilo usmerjeno predvsem v popisovanje sakralne dediščine. To je bilo pač v skladu s tem, da je bilo delovanje Centralne komisije usmerjeno na stavbe v lasti države in Cerkve, ne pa tudi na tiste v zasebni lasti. To je očitno veljalo tudi za delovanje Spomeniškega urada, saj je Stele raziskoval predvsem dolenjsko sakralno dediščino.

Kljub temu pa se je Stele že leta 1922 srečal z gradom Mokrice. Domnevam, da je bilo njegovo terensko potovanje povezano z delno prodajo grajskega posestva.² Ob tej priložnosti je baron Nikolaj Gagern (verjetno na konservatorjev predlog) podaril Narodnemu muzeju v Ljubljani kip Amorja. Izdelan je bil v delavnici »Dombau-mesitra« F. Schmidta na Dunaju, kot material pa je bil uporabljen kamen iz bližine Mokric, iz katerega je bilo pozidanih tudi več pomembnih modernih stavb na Dunaju.³ Stele ni mogel spregledati

niti baročnih kipov štirih letnih časov, ki so stali na robu grajskega parka v zanje prirejenem drevesnem nasadu.⁴ Tri kipe so ob koncu prve svetovne vojne nepridipravi podrli in obtolkli.⁵ Ker so stali kipi v bližini ceste in je pretela nevarnost, da bodo sčasoma še bolj poškodovani, je konservator predlagal, naj jih premestijo bliže gradu in znova postavijo. Lastnik gradu je to s pomočjo državnega oskrbništv graščinskih posestev tudi storil.⁶

Leto kasneje je Stele kot konservator ukrepal tudi zaradi angleškega grajskega parka. Obveščen je bil, da je bil park pri komisijskem ogledu julija 1923 na podlagi nepravilnega vpisa v zemljiško knjigo⁷ proglašen za navaden gozd, zato se je v njem lahko neovirano sekalo. Konservator je o tem zaprosil za pojasnilo na »merodajno mesto«, kjer je izvedel, da je bilo res posekanih več deset smrek, a da se je to zgodilo le zaradi tega, ker jih je napadel lubadar, torej se je posek zgodil samo zaradi »gozdno-policajnih« vidikov in je bil parku le v korist.⁸

Omenila sem že, da so na gradu Hmeljnik okoli leta 1930 potekala velika obnovitvena dela, povezana z obletnico poroke Huga barona Wamboldta. Po njegovi iniciativi in vodstvom je bil grad v kratkem času zgledno restavriran. Takrat so bile na dvoriščnih fasadah odkrite renesančne balustrade. Po Steletovem mnenju je bilo takó dvorišče gradu eno najlepših renesančnih arkadnih dvorišč v Sloveniji. V glavnem traktu je bila obnovljena tudi sobana, obokana z gotskim križnim obokom, o poslikavi v drugi sobani pa smo že govorili.⁹

Zanimanje konservatorjev za grajsko stavbno dediščino se je povečalo v drugi polovici tridesetih let. Že leta 1936 je Stele opozoril na vrtni paviljon (glorietto) nekdanjega parka gradu Ribnica. To je bilo pritlično poslopje pravokotnega tlorisa, poslikano v klasicističnem duhu, za katerega je menil, da je ohranitve vreden spomenik iz druge polovice 18. stoletja.¹⁰

O raziskovanju stenskih poslikav v nekaterih grajskih stavbah sem že govorila. Tu pa naj omenim samo še grad Prežek pod Gorjanci in enega najstarejših gradov na Dolenjskem, Stari grad nad Otočcem. Oba gradova je v začetku štiridesetih let obiskal konservator France Mesesnel in o tem tudi zapustil kratki poročili. Grad Prežek je bil po njegovem mnenju kot kulturno-zgodovinski spomenik vreden vse pazljivosti.¹¹ Toda njegova notranjščina je bila zapuščena, brez prvotnih peči in opreme, v drugem nadstropju so bila tla razdrta in stropi razbiti, lastnik pa ni kazal nobenega razumevanja za vzdrževanje gradu.¹²

Stari grad je leta 1936 prešel v last konventa usmiljenih bratov, ki so v Kandiji pri Novem mestu vodili bolnišnico.¹³ Usmiljeni bratje so začeli poslopje preurejati za svoje potrebe, s tem pa na grajskih arhitekturi naredili nekaj velikih napak. Odstranili so nekaj manjših streh¹⁴ in jih nadomestili s cementnimi braniki, ki so bili popolnoma tuj element tako zaradi svoje oblike kot tudi gradbenega materiala. Ker je pretilo, da bo enako nerazumno preoblikovanje doletelo tudi streho na osrednjem stolpu, je na to konservator opozoril stavbno instanco prve stopnje. S tem je bil grad zaenkrat obvarovan pred hujšimi spremembami, nadaljevanje njegove obnove pa bo moralo potekati po strokovnem načrtu.

Druga svetovna vojna je kruto zarezala v grajsko spomeniško dediščino. Večina gradov je bila požganih, njihova oprema pa razgubljena. Zato ne preseneča, da je bila ena od prioritet spomeniške službe po

drugi svetovni vojni popisovanje in dokumentiranje tistega, kar je sploh še ostalo.

Sakralna stavbna dediščina

Spomeniškovarstveni urad je pri sakralni stavbni dediščini spremljal in tudi financiral obnovo nekaterih pomembnih cerkvenih fasad, spodbujal obnovo oziroma rekonstrukcijo baročnih streh zvonikov, pomagal pri reševanju statičnih problemov, raziskoval ter nadzoroval obnovo pomembnih gotskih cerkva, na primer kapiteljske v Novem mestu in cerkve v Šentrupertu ter velikih samostanskih kompleksov v Stični in Kostanjevici.

Omenili smo že, da sta Stele in Max Dvořák na konservatorskem potovanju po Kranjski leta 1913 obiskala tudi Novo mesto in visoko ocenila novogotsko fasado frančiškanske cerkve. Fasada je bila okoli leta 1920 potrebno popravila, saj je odpadala iz ometa izdelana reliefna ornamentika.¹⁵ Ker je njena sanacija oziroma restavracija podražila obnovo fasade, je Spomeniški urad ta dela podprl z zneskom 20.000 kron.¹⁶ Pri tem so bili manjkajoči deli dekorativne ornamentike nadomeščeni z novimi, izdelanimi iz »fine malte«, delo pa je uspešno izvršil štukater Frančišek Vonier.¹⁷

Poškodbe so bile ugotovljene tudi na kamnitih strešicah in okrasju gotskih opornikov ob prezbiteriju cerkve sv. Ruperta v Šentrupertu, v fugah med kamni pa se je nabrala prst, iz katere je poganjalo rastlinje, zato je bilo nujno njihovo čiščenje in zavarovanje načetih kamnitih delov.¹⁸ Spomeniški urad je leta 1929 zaprosil arhitekta Huga Schella, da pregleda stanje in napravi načrt za restavriranje tega dela stavbe. Schell je ugotovil, da so 15 metrov visoki oporniki, zidani iz klesanega apnenca, v spodnjem delu dobro ohranjeni, njihovi gotsko oblikovani »vrhovi«, ki so izdelani iz sivozelenkastega peščenca, pa razpadajo in so nujno potrebni popravila. Na zidnih skokih so bile na vsakem oporniku filiale. Od višje ležečih jih je manjkalo pet, druge pa so bile pozidane provizorično in nestrokovno. Vzroki razpadanja so bili po Shellovem mnenju, da na treh zaključnih stranicah prezbiterija ni bilo strešnega žleba za odtok meteorne vode, da so bile kovinske spojke filial izpostavljene rji in da se je za njimi nabirala vlaga, sneg in led, kar je povzročalo preperevanje kamenine. Program restavriranja opornikov je zajemal natančno čiščenje prahu in rastlinja, zamenjavo dotrajanih spojk, fino zapolnitev razpoklin in stikov, rahlo prebrusenje kamnov, dopolnitev manjkajočih delov, ki se podbetonirajo z dolomitnim peskom, pri tem pa se oblikuje samo glavna oblika filial, ki ostanejo gladke in brez okraja. Zaključki opornikov se pokrijejo z betonskimi ploščami, votline za filialami pa se zadelajo. Poskrbeti pa je potrebno tudi za reden in neoviran odtok meteornih vod, predvsem na jugovzhodnem delu prezbiterija.¹⁹

Zaradi potresa so bili močno razpokani zidovi cerkve sv. Marije Magdalene v Božakovem pri Metliki. Razpokana je bila tudi kupola, ki jo je v baročni tradiciji v sredini 19. stoletja poslikal Jurij Tavčar Idrijski, kvaliteta poslikave pa je karakteristična za takratno podeželsko umetnost. Leta 1923 je bilo odločeno, da se gradbeno popravilo cerkve izvede po navodilih državnega inženirja, Spomeniški urad pa bo poskrbel za ureditev razpokane poslikave.²⁰ To se je zgodilo leta 1925, ko je Matej Sternen očistil slikarijo, zazidal večje in zakital manjše razpoke, nato pa poškodovana mesta doslikal oziroma retuširal in obnovil slike nad korom, ki so bile zaradi vlage deloma uničene.²¹

V Beli krajini je skoraj dve desetletji kasneje konservator Mesesnel opozoril na problem vlage in škodo, ki jo dela ta na zidovih in opremi cerkve sv. Miklavža na Stražnjem Vrhu. Vlaga se je v ladjo širila iz lope, v katero je tekla izpod visokega zaščitnega zidu pred cerkvijo, po nalivih pa se je poleg blatne usedline v lopi nabrala tudi za pedenj visoka luža.²² Mesesnel je predlagal tehničnemu oddelku banske uprave, da uredi primerno kanalizacijo ter s tem razreši problem cestne vode in blata v lopi, lopa in baročni poslikan kasetiran strop v ladji pa bosta popravljena po neposrednih konservatorskih navodilih.²³ Toda konservatorjevi predlogi in navodila niso mogli biti upoštevani, saj se je aprila 1941 začela druga svetovna vojna, problemi s cestno vodo in blatom v lopi so bili na intervencijo spomeniške službe odpravljeni šele v drugi polovici osemdesetih let 20. stoletja.

Zanimivo je, koliko pozornosti je Stele kot konservator posvetil obnovi oziroma rekonstrukciji baročnih čebulastih streh²⁴ na cerkvenih zvonikih, saj te niso vezane le na stilno prepoznavnost spomenikov, ampak oblikujejo tudi značilno podobo krajine. Tako je že leta 1921 soglašal z zahtevo vladnega nadzornika inženirja Kobala, da se na župnijski cerkvi sv. Andreja v Kočevskih Poljanah ohrani stara »lepa« oblika zvonikove strehe. Svoje stališče je podprl tudi finančno, in sicer z obljubo, da bo Spomeniški urad pokrtil polovico stroškov razlike v ceni med načrtovano novo koničasto in rekonstrukcijo stare čebulaste oblike strehe.²⁵ Streha je bila »obnovljena v stari obliki, ki je izredno lepa«, Spomeniški urad pa je zanj po končanih delih izplačal 1500 dinarjev podpore.²⁶

V začetku dvajsetih let 20. stoletja je bila v slabem stanju tudi streha zvonika cerkve sv. Katarine na Brezovi Rebri pri Semiču. Stele se je zavzel za rekonstrukcijo njene baročne oblike, saj je bila po njegovi oceni streha tega zvonika »ena najoriginalnejših pri nas (nad zvončastim spodnjim delom se nahaja več druga na drugo položenih čebulic, ki se vedno ožijo proti vrhu)«. Ker so pri obnovi nameravali novo streho napraviti v šilasti obliki, češ da za rekonstrukcijo stare oblike ni denarja, je konservator za rekonstrukcijo baročne oblike obljubil državno pomoč.²⁷ Toda kljub njegovi ponudbi so se na Brezovi Rebri odločili za šilasto, novogotsko obliko zvonikove strehe.

Več uspeha je Stele imel pri zvoniku župnijske cerkve Marije Vnebovzete na Radovici. Na konkurenčni obravnavi, sklicani leta 1929 zaradi utrjevanja slabih temeljev in obnove cerkvenih streh, se je zavzel za ohranitev baročne strehe zvonika, kar je bilo sprejeto in tudi izvedeno.²⁸

Navodila konservatorja so bila upoštevana tudi pri obnovi streh dveh romarskih cerkva, uničenih v požaru. Leta 1923 je udarila strela v Marijino cerkev na Kureščku in upepelila streho ladje, pri njeni obnovi pa so ohranili staro obliko.²⁹ Podobno se je zgodilo pri romarski cerkvi Marijinega vnebovzetja v Novi Štifti pri Ribnici, kjer je leta 1925 požar uničil streho nad kupolo, ki je bila obnovljena s pločevinasto kritino, a v približno enaki obliki, kot je bila stara.³⁰

Pločevinasto kritino je konservator Mesesnel celo priporočil pri obnovi strehe zvonika župnijske cerkve Marijinega vnebovzetja v Trebnjem tik pred drugo svetovno vojno. Pri terenskem ogledu je namreč ugotovil, da je bila streha zvonika na začetku 20. stoletja pokrita s pocinkano pločevino, ki pa je bila okrog leta 1940 že preperela. Če se ohrani novogotska oblika strehe, je konservator priporočil njeno ponovno kritje s pločevino. Dela so bila izvedena po

programu, le namesto pocinkane so uporabili bakreno pločevino.³¹

Konservator Stele je včasih moral pristati tudi na kakšen kompromis. Tako se je leta 1926 pri obnovi ostrejšja zvonika cerkve Sv. Trojice na Veliki Ilovi Gori strinjal s tem, da se je zaradi pomanjkanja finančnih sredstev reducirala bogata baročna oblika strehe na preprostejšo, ki pa je morala ohraniti zvončasti spodnji del.³²

Predstavila sem manjše posege na sakralnih spomenikih, ki jih je vzpodbujal, nadzoroval, tudi delno financiral Spomeniški urad, strokovna beseda konservatorja pa je bila pri tem ponekod bolj in drugje manj upoštevana. V tridesetih letih 20. stoletja pa so na Dolenjskem izvajali tudi večletna konservatorska dela na dveh velikih spomeniških objektih, kapiteljski cerkvi v Novem mestu in nekdanjem cistercijanskem samostanu v Kostanjevici. Večletna raziskovalna in obnovitvena dela je prekinila druga svetovna vojna, med katero sta bila oba spomenika poškodovana. V Beli krajini je bil v času delovanja Spomeniškega urada večji poseg izveden le na Martinovi cerkvi v Metliki, ki so jo preurejali za zbirke bodočega muzeja. Toda tudi njihove načrte je prekinila druga svetovna vojna.

Novo mesto, kapiteljska cerkev

Kapiteljska cerkev v Novem mestu predstavlja enega najpomembnejših spomenikov slovenske gotske arhitekture, s svojo lego in obliko pa oblikuje tudi značilno in nezamenljivo veduto mesta.

Spomeniška služba je cerkvi vedno namenjala določeno strokovno pozornost in se bolj ali manj intenzivno ukvarjala tudi z njenim stavbnim fondom in opremo. Tako je bila pred prvo svetovno vojno na Dunaju restavrirana Tintoretova slika sv. Miklavža, leta 1912 pa je Josip Mantuani kot član spomeniškovarstvenega sveta pri Centralni komisiji izdal smernice za obnovo cerkvene stavbe.³³

V času delovanja Spomeniškega urada so se leta 1937 na kapiteljski cerkvi pričela velika in pomembna konservatorska raziskovalna dela,³⁴ ki so bila povezana z načrtovano obnovo cerkve ob petstoti obletnici ustanovitve novomeškega kapitlja.³⁵ Iz njih so sproti pa tudi še kasneje izhajale umetnostnozgodovinske študije in interpretacije stavbnega razvoja cerkve, bile pa so tudi osnova za večje gradbene posege, ki so trajali vse do leta 1943.

Na cerkveni arhitekturi je prve konservatorske raziskave z dovoljenjem prošta Karla Čerina³⁶ vodil domačin Jože Gregorič,³⁷ izredno perspektiven študent umetnostne zgodovine, ki ga je za konservatorsko delo pooblastil konservator France Stele. Leta 1940, ko so začeli z gradbenimi in očiščevalnimi deli v kripti, je dela v sporazumu s konservatorjem Francetom Mesesnelom vodil arhitekt Marjan Mušič,³⁸ ki je izdelal tehnične projekte za njeno sanacijo in program njene ureditve. Nad vsemi posegi na kapiteljski cerkvi je torej bdela Spomeniški urad, ki je tudi prevzel del stroškov.

Poleti 1937 so bila v zidovih ladje odkrita in od zunaj odprta gotska okna. To pa je bil dokaz, da je ladja starejša od prezbiterija, ki je bil po Gregoričevem mnenju pozidan in posvečen leta 1429.³⁹ Najdeni so bili tudi ostanki gotskega okenskega krogovičja, ki so jih sestavili »kolikor se je dalo in jih vzdali nazaj«, pa tudi del služnika, za katerega je Gregorič menil, da izhaja še iz starega prezbiterija, iz katerega naj bi bili ostanki reber in sklepnikov, vzdani na podstrešju cerkve. Pri raziskovalnih delih se je Gregorič srečal z javnim mnenjem, ki je pri spomeniškovarstvenih raziskovanjih pogosto še danes. Tako so

nekateri gledalci »razkopavanje« zidu spremljali z zanimanjem in se veselili uspeha, drugi pa so menili, da je to delo nesmiselno in da se na ta način zapravlja denar, ki bi prišel bolj prav drugje.⁴⁰

Naslednje leto je postalo aktualno vprašanje kripte, ki je bila zelo zanemarjena, saj ni nihče skrbel zanjo, bila pa je tudi temeljito predelana. Njena notranjost je bila ometana in prebeljena, omet je zaradi vlage odpadal, zidovi so pokali. Spomladi, ko se je topil sneg, se je ob stenah kripte nabralo tudi do pet centimetrov vode, predprostor pa so uporabljali kot shrambo za vso nerabno ropotijo. Kripta ni več služila svojemu bogoslužnemu namenu,⁴¹ njeno propadanje pa je bilo »izredno obžalovati« tudi iz umetnostnozgodovinskih pogledov, saj je kapiteljski prezbiterij s kripto »eden najvažnejših arhitektonskih spomenikov srednjega veka«.

Za reševanje in ureditev kripte je Gregorič napravil program del, razdeljenih v dva sklopa. V prvi je uvrstil tehnična dela, ki so bila nujna zato, da bi z njimi ustavili nadaljnje propadanje stavbe. To sta bili predvsem osušitev zidov in izvedba drenaže. Da bi razrešili ta problem, bi morali najprej odstraniti zemljo ob zidovih, ki je bila na nekaterih mestih nasuta tako visoko, da je skrila talni zidec. Na streho prezbiterija bi bilo potrebno namestiti tudi žlebove za odvajanje meteorne vode, ki je ob deževju razmakala zidove, zaradi česar je začel razpadati tudi eden od gotskih zunanjih opornikov. Za tem naj bi sledila vrsta del za »obnovitev lepote strani stavbe, a so tesno povezana z deli za njen obstoj«. Tako naj bi odstranili ves z vlago prepojen omet v notranjosti kripte. Nato naj bi nanесли nov omet, neometani pa bi ostali kamniti okvirji portalov in oken, pa tudi stebri, ki nosijo oboke. Izdelali naj bi tudi novo okensko stavbno pohištvo, okna pa se morajo odpirati, saj bo tako omogočeno v poletnih mesecih zračenje prostora. V kripto naj postavijo tudi rekonstruiran marmorni oltar sv. Križa.⁴² Tako bi kripti vrnili bogoslužno namembnost, kar bi bilo praktično predvsem pozimi, ko je cerkev zelo mrzla, v zemljo vkopana kripta pa precej toplejša.

Uredili naj bi tudi predprostor oziroma vhodno vežo kripte, ki naj bi postala bodoči kapiteljski lapidarij, nekak »opera dell' Duomo«, v katerem bodo zbrani arhitekturni elementi prvotnega prezbiterija. V lapidarij pa bi bili vključeni tudi nagrobniki proštov, ki so bili po opustitvi pokopališča shranjeni na dvorišču proštije. Vsi ti predmeti bi z ureditvijo lapidarija bili rešeni propada in dostopni znanstvenemu študiju, cerkev pa bi pridobila novo zanimivost, saj bi hranila v sebi dokumente svojega petstoletnega razvoja.⁴³

Po prvem navdušenju so dela zastala za nekaj let in reševanje kripte se je pričelo šele leta 1940. Do decembra je bil odstranjen ves od vlage propadli omet, očiščeni so bili stebri, portali in okvirji oken, tako da je kamen zaživel svoje prirodno življenje, prostor kripte pa je znova postal enotna dvorana. S tem je kapiteljska cerkev pridobila izredno lep, bogoslužju zelo ustrezen prostor, obenem pa tudi kulturnozgodovinsko zanimivost prve vrste.⁴⁴

Decembra istega leta je Marjan Mušič, ki je takrat vodil tudi pre-novo mariborske stolnice, pripravil tehnično poročilo o restavracijskih delih, ki jih je razdelil v dva sklopa. Prvi je obsegal dela, ki so bila nujna za obstanek stavbe, drugi pa je zajemal estetska dela, s katerimi bi bila vrnjena cerkvi njena prvotna lepota. Pri tem je upošteval tudi finančne možnosti, zato je izvajanje del razdelil v etape, ki bi

jih bilo mogoče izvesti povsem samostojno in po potrebi tudi z večjimi presledki. Čeprav je bil prepričan, da skriva arhitektura kapiteljske cerkve še mnogo neizvedenih gradbenih zamisli, ki bi lahko ponudile sodobnemu arhitektu hvaležno polje udejstvovanja, pa se je sam izognil vsem problematičnim oblikovnim posegom.⁴⁵ V svojem programu je Mušič predvidel popravilo ostrejšja, osušitev kripte z drenažo, restavriranje prezbiterija in cerkvene ladje ter Tintorettovi sliki primerno preureditev glavnega oltarja.

Mušič je svetoval, da je potrebno pred začetkom restavratorskih del temeljito pregledati in obnoviti ostrejšje in kritino ter na streho montirati žlebove. Priporočal je tudi odstranitev stolpiča na strehi prezbiterija, ker po njegovem ni bil estetsko zadovoljiv, če pa je res nujen, na ga nadomestijo z novim, »sočnejšim«.

Za kripto je določil, da je nujno osuševanje njenih zidov. Reševal ga je z urejanjem drenažnega jarka, ki bi omogočil prezračevanje vlažnih zidov, in za njegovo izvedbo izdelal tudi projekt. Šele potem bi lahko pričeli z urejanjem notranjosti kripte, kjer morajo najprej odstraniti omet s stebrov in obokov. Sledila naj bi odstranitev vlažnega ometa s sten in njegova zamenjava z novim, razen na stebrih in oboku, ki naj bo poslikan v enotnem barvnem tonu. Dopolniti morajo tudi tlak. Mušič je določil tudi novo opremo kripte, in sicer enostavno menzo z božjim grobom, lepim ekspresivnim kipom Križanega in kovanimi svečniki. Tako bi kapiteljska cerkev obogatena s krasnim prostorom, ki bi bil istočasno tudi konstruktivno ozdravljen.

Tako kot v kripti je tudi v gotskem prezbiteriju predvidel čiščenje ometov in opleskov na vseh konstruktivnih elementih (obočna rebra, služniki, konzoli) in sediliji. Njihovo popravilo pa verjetno ne bo potrebno, saj je gradivo izredno dobro ohranjeno. Stene prezbiterija naj se pobelijo v enotnem svetlem barvnem tonu, pred tem pa je potrebno rešiti problem električne razsvetljave. Predlagal je tudi, da je potrebno poiskati »ugodno rešitev ob stremenu pohabljenega slavoloka, da je tudi pogled iz prezbiterija v cerkveno ladjo ubrano zaključen«.⁴⁶ Predvidel je tudi restavriranje in konserviranje lesenih kornih klopi. Tako restavriran prezbiterij bi prepričevalno razkazoval napeto igro sil, ki so zajete v fino obliko gotskih reber, ki se zaganjajo kvišku, da se na svodu umirijo v ubranem geometričnem ozvezdju.

Največjo dragocenost predstavlja Tintorettova oltarna slika. Po Mušičevem mnenju je bil novogotski oltar po svoji obrtniški zasnovi kaj malo v sozvočju z visokim umetniškim nivojem slike. Tintorettova slika, ki jo je v spodnjem delu zakrival novogotski tabernakelj iz belega kararskega marmorja, je bila v zgornjem delu celo dopolnjena tako, da je dobila polkrožno obliko, ustrezno oltarni niši. Mušič je bil prepričan, da je lesen oltarni nastavek nemogoče zadovoljivo preurediti, saj je v detajlih zgrešen. Zato je treba misliti na novega, ki naj bo bogato umetniško delo: nova marmorna menza, nova oltarna stena z bogato, baročno navdihnjeno arhitekturo in plastiko, da bo sliki ustvaril »polnokrven« okvir. Pri tem je izhajal iz namestitve Tintorettovih slik na oltarjih beneških cerkva, a opozarjal, da bi bilo narobe, če bi hlapčevsko kopirali beneške vzore, ampak bi iz njih samo povzeli mogočno občutje velikih, polnih oblik in igre senc. Opozarjal je, da bo načrt za novi oltar zahteval mnogo študija in drobnega dela.

Cerkvena ladja po Mušičevem mnenju ni imela niti po svojem prostoru niti po opremi posebne umetniške vrednosti, zato jo je potrebno nevtralizirati, to je: slikarsko čim bolj poenostaviti. S tem bi poudarili

»lepo, pristno arhitekturo notranjosti prezbitერიja« z novim oltarjem, novim proštovim prestolom, restavrirano sedilijo in kornimi klopmi. To je utemeljil s tem, da se bo mogel »pogled uživaje zaustaviti v cerkveni ladji le na nekaterih oltarnih slikah (Metzinger), a se bo toliko izdatneje povzpел v prezbitერიj s poudarkom na glavni oltar, kjer zadobi vsa notranja vrednost odgovarjajoč lepotni izraz«. V ladji je predvidel restavriranje pevskega kora in čiščenje njegovih preple-skanih kamniti stebrov, pa tudi restavriranje baročne orgelske omare.

Marjan Mušič je v svojem programu obravnaval kapiteljsko cerkev kot celoto in načrtoval njeno celovito prenovu. Vendar se ni ustavil samo na njeni arhitekturi in opremi, ampak je opozarjal tudi na urejanje njenega okolja. To pa bi bilo potrebno reševati z novo študijo in s pretehtanimi načrti ter detajli.⁴⁷

Mušič je predstavljeni program izdelal v sodelovanju s Spomeniškim uradom, osnovne smernice za njegovo delo pa je podal konservator France Mesesnel, ki je bil v začetku novembra 1940 na službeni poti po Dolenjskem. Ogleдал si je tudi že opravljena dela, ki so po njegovem mnenju dala lepe rezultate. Mesesnel je podal tudi navodila za ohranitev novoodkrite freske na vzhodni steni kripte, ki je bila ostanek nekdanjega slikanega oltarja. Ohranjena je bila le fragmentarno, za njenega domnevnega avtorja pa je Mesesnel določil baročnega slikarja Franca Jelovška. Ker je bil omet s fresko zelo preperel, je dvomil, da jo bo mogoče sneti ali kako drugače ohraniti. Po njegovem mnenju je bil pomembnejši fragment freske na zahodni steni kripte, ki jo bo potrebno z vso previdnostjo odkriti do konca in ohraniti, kar pa bo lahko opravil le šolani restavrator.⁴⁸ Iz Mesesnelovega konservatorskega poročila, objavljenega v Zborniku za umetnostno zgodovino, pa izvemo še, da je bilo po restavratorskem programu predvideno tudi restavriranje Tinorettove slike, čiščenje vseh Metzingerjevih slik na stranskih oltarjih in ureditev stopnic v kripti.⁴⁹

Že začeta obnovitvena in prezentacijska dela na kapiteljski cerkvi je leta 1941 zavrila druga svetovna vojna, ustavila pa jih ni. Junija 1941 si je kapiteljsko cerkev in obnovitvena dela v kripti ogledal celo visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli in ob tej priložnosti tudi obljubil finančno pomoč za njeno restavriranje. Njeno obnovo je seveda podpirala tudi stroka. Tako je France Mesesnel v skupnem predlogu za razdelitev [finančnih] podpor cerkvam Ljubljanske pokrajine Visokemu komisariatu predlagal za kapiteljsko cerkev 20.000 lir podpore, in sicer za dokončanje drenaže ob kripti. Kredit⁵⁰ naj bi bil na razpolago Tehničnemu oddelku Visokega komisariata, ki bo delo s svojimi organi nadzoroval in tudi prevzel odgovornost, da bo izvedeno po Mušičevem načrtu.⁵¹

Obnovitvena in konservatorska dela na kapiteljski cerkvi so bila za Novomeščane tako pomembna, da je julija 1942 z njimi novomeški prošt Čerin utemeljeval svojo prošnjo pri italijanskih okupacijskih oblasteh za izpustitev Jožeta Gregoriča. V njej je navedel, da je nadaljevanje osuševalnih del pri kripti nujno in da restavratorska dela resda vodi Marjan Mušič iz Ljubljane, v sporazumu z njim pa jih na terenu nadzoruje Gregorič, zato brez njegovega nadzora dela niso možna.⁵² Proštova prošnja je bila uspešna, dela so se nadaljevala, septembra istega leta pa je bilo zanje nakazana še enkratna pavšalna podpora v višini 30.000 lir.

Toda pri obnovi kapiteljske cerkve so se pojavile različne želje in nasveti, ki so pričale bolj o zanimanju za cerkev kot pa za razumevanje

konservatorskih nalog in dela. Zato je konservator kot splošno spomeniškovarstveno vodilo pri vseh delih določil skrb za vzdrževalna, očiščevalna in rekonstrukcijska dela. Skrb za razne dodatke in novosti je prepustil zasebni volji, seveda pa le v toliki meri, kolikor je združljiva z zgodovinskim okoljem, estetsko celovitostjo in urbanistično enovitostjo cerkve.

Tako je bila leta 1942 kot prvo in najpomembnejše vzdrževalno delo izvedena drenaža ob severni steni prezbiterijskega dela. S tem je bila kripta obvarovana pred vlago, kar je bilo zelo pomembno tudi za ohranjanje cele stavbe. Pri nižanju terena so bili ob severni steni prezbiterijskega dela najdeni temelji porušenega zunanjšega opornika. Ta po mnenju konservatorjev ni bil konstruktiven, zato je to veljalo tudi za vse druge opornike. Na prezbiteriju so bili nameščeni novi žlebovi. Pri tem je bila korigirana linija tistega na zahodni steni, tako da je postal viden prej zakrit dvojni grb.⁵³ Dela (drenaža, žlebovi, nižanje terena v vogalu med prezbiterijem in ladjo ter istočasno polaganje kanalizacije, popravilo zidov prezbiterijskega dela) so znašala 38.355 lir. Od tega je Visoki komisariat prispeval 34.500 lir, neimenovani meščani⁵⁴ 1.800 lir, 2.055 lir pa je ostalo iz leta 1941. Ob kolavdaciji del, ki sta se je udeležila tudi konservator Mesesnel in arhitekt Mušič, je bil pripravljen program za nadaljevanje del, po katerem bi bila kripta znova urejena za bogoslužje.⁵⁵

Da pa bi lahko z deli nadaljevali in izdelali tudi »arheološki načrt« vseh obnovitvenih del, je bilo potrebno izdelati posnetek Kapitljskega griča in natančen arhitekturni posnetek cerkve same. Čeprav je bila kapitljska cerkev večkrat posneta, načrti niso bili točni in tudi ne uporabni.⁵⁶ Zato je na pobudo konservatorskega urada Tehnični oddelek Visokega komisariata naročil svojemu pododdelku v Novem mestu izdelavo meritev Kapitljskega griča in cerkve.⁵⁷ Načrte je izdelal inženir Božidar Röthel in pri tem odkril, da je stanje kamnitega opornega zidu za prezbiterijem cerkve zelo slabo in njegovo popravilo nujno. Toda zaradi administrativnih ovir sanacija zidu ni bila izvedena.

Dela so potekala tudi v kripti. Po programu so bili odstranjeni mokri ometi, konservatorjeva odločitev pa je bila, da ostanejo stene brez ometov toliko časa, dokler se ne bodo popolnoma osušile.⁵⁸ Marjan Mušič je napravil projekt za postavitve oltarja sv. Križa, vendar se ga mojster, ki je oltar postavljajal, ni držal v polni meri. Pod vodstvom konservatorskega zaupnika Jožeta Gregoriča je bilo odprto stopnišče prvotnega zahodnega vhoda v kripto, pri tem pa je bilo v nasutem materialu najdenih precej obdelanih kosov kamna. Pod njegovim vodstvom je bil odprt tudi drug direkten vhod v kripto, kjer je bil v nasutem materialu najden kamnit fragment moške sohe, svetniško glavo s pokrivalom. Najdbo so razstavili v predprostoru kripte, kjer se je pridružila kamnitemu relikviariju v obliki bradate svetniške glave, ki je bil najden v severnem traktu proštije.⁵⁹ Obe plastiki⁶⁰ sta skupaj s kamnitim fragmentom Križanja in Marijinim kipom iz cerkve na Trški gori predstavljali zametek že omenjenega stavbnega muzeja kapitljske cerkve. Mesesnel je načrtoval, da bi jim pridružili še nagrobnik Marije Egk roj. Gall von Gallenstein in nagrobnik proštov Nikolaja in Franca Mrava, ki sta vzdana v ladji cerkve, vendar do tega ni prišlo.

Najdbam pa je bila pridružena sneta freska z motivom Pieta. Naslikana je bila na ometu, ki je pokrival zazidano vzhodno okno

kripte in je bila po Mesesnelovi oceni delo slikarja Franca Jelovška. Freska je bila sneta pod vodstvom Mateja Sternena, okno pa nato odprto.⁶¹ Sternena je na zahodni steni kripte očistil tudi fragment freske iz prve polovice 18. stoletja.⁶²

Na kapiteljski cerkvi so konservatorska raziskovalna in obnovitvena dela tekla vse do kapitulaciji Italije, ko so bila prekinjena in so se nadaljevala šele dosti, dosti kasneje. V začetku oktobra 1943 je Novo mesto doživelo nemški bombardiranj.⁶³ Kapiteljska cerkev ni utrpela večjih poškodb, popokale so le okenska stekla.

Metlika, cerkev sv. Martina

Cerkev sv. Martina, v osnovi srednjeveška, barokizirana stavba, stoji nad Špitalsko drago⁶⁴ pred severnim vstopom v historično mestno jedro iz novomeške smeri. V Metliki sta poleg te še dve katoliški cerkvi (župnijska, pokopališka), v prvih letih 20. stoletja pa je bila pozidana tudi grškokatoliška cerkev. V tridesetih letih 20. stoletja je bila Martinova cerkev v slabem stanju in ni več služila svojemu namenu. Zato je muzejski odsek Tujsko prometnega društva v Metliki, ki je bil ustanovljen 21. decembra 1933, že nekaj dni po svoji ustanovitvi zaprosil župni urad, da razpadajočo cerkev pokloni Tujsko prometnemu društvu, ki bi jo preuredilo za potrebe načrtovanega Belokranjskega muzeja. Svojo prošnjo so utemeljili tudi s tem, da je ves prostor okoli cerkve last mesta in da bi morali zaradi slabega stanja cerkev, tudi če se ne preuredi v muzej, že zaradi estetskih in verskih čustev podreti.⁶⁵

Cerkev si je že februarja meseca leta 1934 ogledal konservator Stele in predsedniku odbora za ustanovitev lokalnega muzeja tudi poslal konservatorsko mnenje o spremembi namembnosti in osnovne konservatorske smernice za obnovo oziroma preureditev cerkve sv. Martina. Ugotovil je, da je cerkev gradbeno zelo zanemarjena, a da je primerna za preureditev v muzej. Predlagal je, da se ohranijo stenske slike v stranski kapeli, pokriti s kupolo, druge stene pa »enostavno tonirajo«, in sicer po navodilih arhitekta Omahna, ki je sodeloval z odborom. Stelč je odločil, da se v kapeli ohrani tudi oltar in vanj prenese slika sv. Martina z glavnega oltarja, ki je dobro ohranjena in verjetno Potočnikovo delo. Predlagal je tudi, da bi kapelo lahko rezervirali za cerkvene spomenike. Odsvetoval je povečanje oken, ker so obstoječa dajala dovolj svetlobe. Menil je tudi, da je lopa pred cerkvijo slikovita, in svetoval, da jo zaenkrat pustijo odprto. Če pa bi kasneje v muzeju manjkalo prostora, jo lahko zaprejo. Pozanimal se je tudi glede finančne podpore, ki je bila v teku, in omenjal 1000 dinarjev še na račun starega proračuna.⁶⁶

Z muzejsko namembnostjo Martinove cerkve se je strinjal tudi metliški prošt, ki mu je Tujsko prometno društvo obljubilo, da se bo držalo navodil konservatorja Steleta, z največjo skrbjo bo čuvalo tudi ostanke cerkvene oprave in nabožne slike, muzej pa uredilo tako, da bo z njim zadovoljen darovalec⁶⁷ stavbe.⁶⁸ Leta 1934 je bil izdelan tudi projekt za statično sanacijo cerkve: za popravilo ostrešja in izvedbo železobetonske vezi z napuščem ter utrditev temeljev.⁶⁹

O tem, kdaj so se dela izvajala, zaenkrat ni podatkov, iz poročila konservatorja Mesesnela pa izvemo, da so bili do štiridesetih let 20. stoletja po navodilih arhitektke Gizele Šuklje⁷⁰ in s [finančno] pomočjo banske uprave utrjeni cerkveni temelji, kar je bilo potrebno napraviti zaradi drsečega terena, na novo pozidan strešni venec in

prekrita streha, ki je ohranila prvotno obliko. S tem pa obnovitvena dela še niso bila dokončana. V notranjosti cerkve so bili načrtovani še odstranitev obeh oltarnih menz, ureditev opečnega tlaka, odstranitev ometov, zalivanje razpok v zidovih in ometanje sten z novim ometom v prvotni obliki ter pleskanje v dveh barvnih tonih, pri tem pa se bo ohranila poslikava v laterni kupole nad kapelo. Odstranitev starih in nanos novih ometov po njihovem vzoru je bila predvidena tudi na zunanosti cerkve, okoli katere bi bilo potrebno urediti okolico. Napraviti je bilo potrebno tudi novo stavbno pohištvo in nov lesen strop v lopi, ki bi služil kot lapidarij, na strehe pa namestiti žlebove. Izdelati je bilo potrebno tudi notranjo opremo muzeja,⁷¹ ki bi bila prilagojena obnovljeni arhitekturi.⁷²

Aprila 1941 se je pričela druga svetovna vojna, obnovitvena dela na cerkvi sv. Martina pa se niso ustavila. Konservator je ob medvojnem obisku ugotovil, da je restavriranje stavbe, delo so opravili domači obrtniki pod vodstvom tehnika Košnika, kljub časovnim oviram dobro napredovalo, le barva novega ometa ni bila ustrezna. Notranjščina je bila tako pripravljena za sprejem muzejskih zbirk. Na restaviranju v Ljubljani so bili tudi sliki in kipi iz oltarjev, ki naj bi bili vključeni v muzejsko zbirko. Manjkalo pa je stavbno pohištvo, za katerega niso dobili kredita.

Ker so bila dela na cerkveni arhitekturi bolj ali manj zaključena, je konservator svojo strokovno skrb in pozornost posvetil neposredni okolici stavbe. Odločil je, da je griček s cerkvico in znamenjem o njej »taka celota, da ne kaže ničesar spreminjati«, zato je dovolil le nasad pritličnega zelenja. Zavrnil je tudi načrt cestnega tehnika, po katerem je bila pri reguliranju cestnega terena ob vznožju griča pod cerkvijo predvidena stopničasta kamnita škarpa. Menil je, da je grič geološko homogen in skalnat, zato škarpa, ki bi grdo zarezala v naravno gmoto, iz tehniških razlogov nepotrebna oziroma je lahko visoka največ pol metra. Za vsa druga predvidena dela⁷³ pa je potrebno pripraviti celoten načrt.⁷⁴ Pri postavitvi škarpe je bilo konservatorjevo mnenje upoštevano, tega, ali je bil izdelan ureditveni načrt, pa zaenkrat ne vemo. Predvidevam, da ne, saj je vojna poleti leta 1942 kruto zarezala v življenje mesta in njegovih prebivalcev.

Naj zaključim zgodbo o obnovi Martinove cerkve in njenih muzejskih zbirkah. Muzejsko društvo v Metliki⁷⁵ je cerkev do konca obnovilo leta 1952 in v njej odprlo arheološki oddelek Belokranjskega muzeja.⁷⁶ Čeprav je bil ta kasneje prestavljen v Metliški grad, v katerem je leta 1954 dobil prostore muzej, so v lopi cerkve ostali vzdani nagrobniki iz kapele gradu Krupa, ki so jih sem pripeljali leta 1950, ko so grajsko kapelo porušili.⁷⁷ Ko je muzej zapustil Martinovo cerkev, jo je dolga leta kot skladišče uporabljala Komunala, cerkev pa je propadala. Konservatorsko sanacijska dela so ponovno potekala v letih 1999–2001, pri njih pa so se konservatorji srečevali s podobnimi problemi utrjevanja temeljev, statično sanacijo zidov in obnovo strehe kot njihovi predhodniki pred šestdesetimi leti.

DELOVANJE SPOMENIŠKEGA URADA MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Aprila 1941 je druga svetovna vojna zajela tudi Jugoslavijo. Ozemlje Slovenije je bilo razkosano, njegovi posamezni deli pa priključeni Italiji (osrednja Slovenija z Ljubljano, Dolenjska, Bela krajina), Nemčiji (Gorenjska, Štajerska) in Madžarski (Prekmurje).

Na italijanskem zasedbenem ozemlju je nastala provinca Ljubljanska pokrajina (»Provinza di Lubiana«), ki je imela svoje državne urade, med njimi tudi spomeniško službo, Konservatorski urad Visokega komisariata za Ljubljansko pokrajino (»Ufficio soprintendenza ai monumenti presso Alto Commissariato per la Provincia di Lubiana«), katerega vodja je bil dr. France Mesesnel. Čeprav se je delovanje urada zožilo na Ljubljansko pokrajino, pa formalno in dejansko ni prenehalo.

Mesesnel je vodil spomeniško službo v Ljubljani do oktobra 1944, ko je bila zaradi pripadnosti osvobodilnemu gibanju ogrožena njegova varnost. Zato ga je dr. Walter Frodl, vodja Deželnega urada v Celovcu, pritegnil k sebi na Koroško, vodenje urada v Ljubljani pa je začasno prevzel dr. France Stele. Toda Mesesnel je med »pregnanstvom« ves čas spremljal delo ljubljanskega urada, pa tudi njegov začasni upravitelj Stele je o vseh spomeniškovarstvenih zadevah obveščal legalnega konservatorja in sprejemal odločitve z njegovim pristankom. Omeniti moramo še, da je med drugo svetovno vojno kot pomočnik vodje urada do aretacije deloval tudi dr. Stane Mikuž, uradniški pripravnik.

Januarja 1945 je izšel Odlok Predsedstva SNOS o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov.⁷⁸ Z njim so prišle vse knjižnice, arhivi, umetniški in kulturni spomeniki, pa tudi znanstvene zbirke in prirodne znamenitosti, ki so bile v lasti kogarkoli, pod posebno zaščito slovenske narodne oblasti. Za nadzor nad njegovim izvajanjem pa je bil, ob sodelovanju Znanstvenega inštituta, pristojen Odsek za prosveto pri Predsedstvu SNOS.⁷⁹

Ob koncu druge svetovne vojne je bila kadrovska zasedba spomeniškovarstvene službe sila neugodna. Vodja urada dr. France Mesesnel je padel kot ena od žrtev prve dni maja 1945, pomočnik konservatorja dr. Stane Mikuž pa je bil v taborišču Dachau. Zato je dr. France Stele vodil spomeniški urad še nekaj mesecev po osvoboditvi, ko je 26. oktobra 1945 njegovo vodenje izročil ravnatelju dr. Franu Šijancu.⁸⁰

Delovanje Urada na Dolenjskem in v Beli krajini

Kljub vojni delovanje Spomeniškega urada na Dolenjskem in v Beli krajini do leta 1943 ni prenehalo, bilo pa je močno skrčeno in omejeno. Pri tem je šlo za nadaljevanje večjih konservatorskih del na spomenikih, začetih že pred vojno, na primer na kapiteljski cerkvi v Novem mestu in na Martinovi cerkvi v Metliki, o čemer sem že govorila, pa tudi za odkrivanje stenskih poslikav in restavratorske posege, konservator pa je odločal tudi o premični in arhivski dediščini.⁸¹ Po kapitulaciji Italije so posegi na spomenikih prenehali, marca 1945 pa je Stele opravil konservatorsko potovanje po Dolenjski in pregledal stanje nekaterih najpomembnejših spomenikov.

Nepremična dediščina

Sakralna dediščina

Zanimivo je, da kljub vojni ni prenehalo raziskovanje in odkrivanje stenskih poslikav v dolenjskih cerkvah. Sledovi fresk so se pokazali v cerkvi Sv. Duha v Gumnišču, in sicer v notranjosti na stenah gotskega prezbiterija⁸² in na zunanosti na zahodni steni ladje. Konservatorski urad je načrtoval, da bo dal freske, ki so bile po Mesesnelovi oceni ljudsko delo iz začetka 16. stoletja, v celoti odkriti.⁸³

Po zaslugi Staneta Mikuža so bili odkriti fragmenti stenske poslikave v prezbiteriju in ladji v cerkvi sv. Urha v Maršičih, na njeni južni steni pa je bila precej obledela podoba sv. Krištofa.⁸⁴ Restavriranje poslikave, ki sodi v »hrvaško« skupino iz začetka 16. stoletja, je v prvih letih vojne prevzel Matej Sternenc. Freske je očistil ter punktiral, delo pa naj bi nadaljeval,⁸⁵ ko bo čas za to bolj ugoden.⁸⁶

Leta 1942 so potekala slikarska dela v župnijski cerkvi sv. Kancijana v Mirni Peči,⁸⁷ ki jih je prevzel Peter Železnik iz Ljubljane in poslikal stene ter obok ladje.⁸⁸ Pri pripravah na delo pa je na stropu starega gotskega prezbiterija⁸⁹ odkril fragmente stare slikarije. Ko je bil s finančno podporo Visokega komisariata stari omet odstranjen, se je odkril po Mesesnelovi oceni »pri nas doslej malo znan sistem kasnogotske stropne dekoracije«. Železnik je tudi očistil rebra in konzole gotskega oboka, ki so bili »oblečeni« v sadrene okraske, odpril zazidana gotska okna in na severni steni odkril zakramentarij.⁹⁰

Med italijansko okupacijo so pričeli tudi z odkrivanjem stenske poslikave v cerkvi Sv. Duha na Vihru, na katero je opozoril Stele leta 1929. Pri tem so bile na slavoločni steni pod drugo plastjo beleža najdene dobro ohranjene figuralne freske, njihovi fragmenti pa so bili najdeni tudi na drugih stenah ladje.⁹¹

Urbana dediščina

Čeprav je bilo delo konservatorjev na Dolenjskem in v Beli krajini bolj ali manj usmerjeno v raziskovanje sakralne dediščine, se je Mesesnel v Novem mestu srečal tudi s prenovo ene od meščanskih hiš. Na Ogrizkovi hiši na Glavnem trgu so namreč spomladi 1943 začeli prezidavati fasado, da bi pridobili sodobnejši trgovski lokal. Pri podiranju zidu pa so prišli na dan segmentni loki in kamnit steber s širokimi, a plitvimi polžastimi kanelurami. Konservator je bil o delih in najdbi obveščen prepozno, zato ni mogel ukrepati in vplivati na to, da bi staro pročelje ohranili. Steber je lastnik poklonil kapiteljski cerkvi, ob katero so ga po zamisli Jožeta Gregoriča in načrtih Marjana Mušiča postavili kot večno luč.⁹²

Mesesnelovo konservatorsko delovanje na področju urbane dediščine je bilo neuspešno tudi v Metliki, kjer je ugovarjal pozidavi kamnitih teras, ureditvi prometnega otoka s stebrom za zastavo ter glasbenemu paviljonu. Svoje nasprotovanje je utemeljil s tem, da mesto še nima potrebnega pravilnika za varstvo starin, načrtovana dela pa bi bistveno spremenila podobo historičnega mestnega jedra. Toda poleti 1943 so kljub temu pričeli z deli,⁹³ sredstva zanje pa je odobril Visoki komisariat.⁹⁴

Premična dediščina

Kot konservator je Mesesnel izdajal tudi dovoljenja za izvoz umetnostnih predmetov. Zanimivo je, da se je s to nalogo srečal ob selitvi Kočevskih Nemcev v Posavje. Ti so v Kočevju ob praznovanju 600. obletnice naselitve na Kočevskem uredili zasebni muzej (Heimattmuseum) in v njem zbrali lokalne znamenitosti in etnografsko gradivo. Umetnostnih predmetov je bilo malo, nekaj ljudskih oltarnih slik, baročnih kipov in vezen mašni plašč s konca 17. stoletja, večina pa je bila iz novejšje dobe. Ob izselitvi v Nemčijo (Posavje) so zaprosili za dovoljenje za izvoz muzeja. Ogled v Kočevju je opravil italijanski nadzornik, v Ljubljani pa si je predmete ogledala še

tričlanska komisija⁹⁵ in tudi izdala dovoljenje za izvoz, saj predmeti za domače zbirke niso bili pomembni.⁹⁶

Kot konservator pa je Mesesnel bedel tudi nad najpomembnejšimi slikami, tudi nad Metzingerjevo oltarno podobo iz kapele gradu Otočec,⁹⁷ ki jo omenja v enem od dopisov novomeškemu proštu.⁹⁸ V njem pravi, da je »spravljena deloma v župnišču v Št. Petru deloma pri odvetniku dr. Josipu Troštu v Novem mestu«. Po odločbi Visokega komisarja, ki se je dogovoril z nemškim zastopnikom v Ljubljani, na bi slika ostala last dosedanjega posestnika. Prenesena naj bi bila v Narodni muzej, kjer bo spravljena in konservirana do konca vojne, obravnava pa se naj kot umetnina javnega interesa. Mesesnel je tudi poprosil prošta Čerina, da podpre akcijo reševanja znamenite slike.⁹⁹

Na pobudo spomeniške službe je bila iz Novega mesta julija 1944 v zaklonišče Narodnega muzeja odpeljana Tintorettova slika sv. Miklavža. Priprave za njen prevoz je vodil in nadzoroval konservator Mesesnel, ki je sliko tudi odpeljal z vlakom v Ljubljano.¹⁰⁰

Steletovo konservatorsko potovanje

Omenila sem že, da je jeseni 1943 začasno vodenje konservatorskega urada znova prevzel France Stele. Ta je zadnje dni marca 1945 opravil konservatorsko potovanje po Dolenjski in pregledal stanje nekaterih spomenikov ter njihove med vojno nastale poškodbe.¹⁰¹ Steleta je konservatorsko potovanje, ki je trajalo od 23. do 28. marca, vodilo iz Ljubljane skozi Šentvid, Šmarje in Stično v Novo mesto ter od tu do Kostanjevica in samostana Pleterje.

V Šentvidu je ugotovil, da so zaradi bombe, ki je padla na pokopališče, popokala mnoga okenska stekla na župnijski cerkvi sv. Vida, posebno na oknih prezbiterija, kjer so na stenah vidni tudi sledovi izstrelkov in eksplozij.¹⁰²

Dosti večjo škodo je utrpela župnijska cerkev Marijinega rojstva v Šmarju.¹⁰³ Bila je razkrita, prezbiterij pa je bil zelo poškodovan, saj je bil zadet ob bombnem napadu. Na dveh njegovih stranicah je bil porušen venec, obe viseči kupoli pa sta se udrli, vzhodna stena prezbiterija pa je bila počena. Razpoke so se pokazale tudi na slopih in na oboku ladje. Kljub škodi pa so se razkrile tudi zanimivosti gradnje. Pokazalo se je, da sta bili kupoli v prezbiteriju zidani iz lehnjaka, na njegovih stenah so se pokazale tudi konture treh velikih zazidanih gotskih oken, zaradi razkrite strehe pa so nad oboki ladje razkrila tri bazilikalna okna. Ob svojem terenskem obisku in nadzoru je Stelč izdal navodilo, da je potrebno zavarovati oltarne slike.

Stelč je obiskal tudi samostan Stična, ki je med drugo svetovno vojno doživel poškodbe. Zvonik je imel razpoke, pa tudi streha nad prezbiterijem je bila obupno razkrita.¹⁰⁴

V Novem mestu se je Stele ustavil na gradu Grm¹⁰⁵ in si ogledal dvorano s štukaturami. Ugotovil je, da je bilo restavratorsko delo odlično in učinkovito izvršeno in da ne kaže sumljivih sprememb.¹⁰⁶ Drugače je bilo pri frančiškanskem samostanu. Arhiv in dragocenosti knjižnice so bili sicer varno spravljani v pritličju samostana, a zaradi bombardiranja mesta je bila deloma poškodovana redovna cerkev, predvsem šipe na oknih.¹⁰⁷ Te so popokale tudi na kapiteljski cerkvi, zaradi zračnega pritiska ob bombardiranju pa so bila uničena znamenita slikana okna v prezbiteriju. Stavba ni utrpela večjih poškodb, poškodovana je bila le zunanost, predvsem žlebovi, ki pa so bili ob Steletovem obisku že popravljeni.¹⁰⁸

Dosti huje je bilo v Kostanjevici. Tu so bili v samostanski cerkvi¹⁰⁹ porušeni oboki v glavni ter južni stranski ladji in delno tudi oboki v južnem delu prečne ladje. Nepoškodovani so ostali zvonik in prezbitერიj, pa tudi severna stranska in prečna ladja. Na porušenih delih se je, podobno kot v Šmarju, razkrilo marsikaj zanimivega, kar je odkrivalo pogled v delavniško kamnoseško prakso.¹¹⁰

V Kostanjevici je med drugo svetovno vojno trpela tudi župnijska cerkev sv. Jakoba. Zaradi mnogih izstrelkov strojnic ali pušk je bil odkrušen zunanji omet, v ladjo je skozi streho in strop padla granata, ki na srečo ni eksplodirala. Okrušene so bile stene zvonika, saj se je na njem razletela bomba, pločevinasta streha pa je bila vsa prestreljena. Glavni portal ni bil poškodovan, le na poslikavi v timpanonu je bil odbit del Marijinega plašča. Poškodovan je bil Mosconov viteški nagrobnik na južni fasadi ladje, ki je bila močno preluknjana od krogel.¹¹¹ Toda tudi tu se Stele ni zaustavil samo pri popisovanju škode, ampak je vso pozornost namenil tudi vsemu tistemu, kar se je zaradi poškodb pokazalo na arhitekturi cerkve. Tako se je ob zahodnem baročnem oknu na južni steni fasade pokazal vrh zazidanega romanskega polkrožno zaključenega okna in nakljuvan omet z obledelimi sledovi ogromne freske sv. Krištofa. Fragmenti fresk so se pokazali tudi v timpanonu stranskega portala.¹¹² Poškodovana je bila tudi cerkev sv. Miklavža. V njenih fasadah je bilo več lukenj od krogel, na zvoniku je bil odbit eden od vogalov, poškodovan pa je bil tudi glavni portal. Toda vse te poškodbe stavbi niso prizadejale večje škode.¹¹³

Vojna ni prizanesla niti cerkvi Matere Božje dobrega sveta na Slinovcah pri Kostanjevici. Stavba je hudo trpela, največ zaradi streljanja italijanskih vojakov iz Kostanjevice proti Slinovcam, kjer so se večkrat zadrževali partizani. V septembru 1943 je bila v cerkvi kratka, a ostra bitka med partizani in belogardisti. Partizani so požgali stopnice v zvonik, v zakristiji je ročna bomba ubila nekega vojaka. Ob bombardiranju istega leta je v bližino cerkve padlo 14 bomb, ena tudi na njeno streho, prebila strop in padla v cerkev, a ni eksplodirala.¹¹⁴ Zaenkrat ni podatka o tem, ali je Stele pri svojem obhodu lahko obiskal tudi to cerkev, je pa zabeležil, da se Potočnikove slike iz stranskih oltarjev hranijo v Fonovi lekarni v Kostanjevici.¹¹⁵

Na svojem konservatorskem potovanju po Dolenjski Stele ni mogel zaobiti kartuzije Pleterje. Ta se je kljub svoji odmaknenosti in samoti znašla med dvema nasprotnima taboroma; v letih 1942 in 1943 pa celo v oboroženem spopadu med njima. Partizani so februarja 1943 izvedli napad na samostan,¹¹⁶ v katerem je bila tačas legistična postojanka. Marca 1945 je Stele lahko samo zabeležil stanje, ki je ostalo po napadu, v katerem je zgorelo in bilo porušenih kar 18 meniških hišic (celic) ob velikem križnem hodniku. V stari gotski cerkvi so v oknih popokale šipe, eno od njih pa je imelo poškodovan tudi gotski kamnit okvir.¹¹⁷

SPOMENIŠKOVARSTVENA GLASILA

Dunajska Centralna komisija in njena strokovna glasila

Že pri sami ustanovitvi je bila iz poimenovanja Centralne komisije razvidna zavest o dveh pomembnih vidikih spomeniškega varstva, znanstvenoraziskovalnem in praktičnem. Ne glede na vse organizacijske spremembe je Centralna komisija vsa leta svojega delovanja redno izdajala svoje strokovno glasilo, ki je prinašalo teoretične spo-

meniškovarstvene prispevke pa tudi redna poročila o spomenikih in konservatorskih posegih. V strokovnem glasilu Centralne komisije so objavljali tudi konservatorji in korespondenti iz naših dežel.

Izvestja Centralne komisije (»Mittheilungen der K. K. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale«) so pričela izhajati leta 1856, ob reorganizacijah Centralne komisije pa so bila preimenovana v skladu z novim poimenovanjem Centralne komisije. Poleg vsakomesečnih Izvestij je v letih 1856–1861 izhajal tudi Letopis »Jahrbuch der K. K. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale« v letih 1907–1918 pa »Kunstgeschichtliches Jahrbuch der K. K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale«. Centralna komisija je izdajala tudi posebne zvezke Poročil (»Berichte ...«), katerih poimenovanje se je spreminjalo v skladu z njenim reorganiziranim nazivom.

Strokovna glasila Centralne komisije so prinašala krajše ali daljše arheološke in umetnostnozgodovinske študije, predstavitve posameznih arheoloških nahajališč, umetnostnih spomenikov in kulturnozgodovinskih predmetov pa tudi krajša poročila o njihovem restavriranju. Pri arheoloških spomenikih je bil poudarek na antiki, pri umetnostnih pa na srednjem veku, kar je izhajalo iz splošnih romantičnih in historicističnih tendenc 19. stoletja.¹¹⁸ Te so poudarjale gotiko, baroku pa niso priznavale posebne veljave.

Pomen strokovnih glasil je v tem, da je bila to prva periodika, ki je omogočala kritično spomeniškovarstveno pa tudi umetnostnozgodovinsko pisanje in ga celo spodbujala. Pri tem moramo poudariti, da so avtorji v strokovnih glasilih pisali o naših, dotlej še neznanih spomenikih. Poročali so o posegih na posameznih spomenikih in s tem povezanimi novimi odkritji, na primer srednjeveških fresk, strokovno javnost pa so obveščali tudi o stavbah in umetninah, ki niso bile ogrožene. Čeprav danes marsikatero časovne, slogovne in avtorske opredelitve ne veljajo več, pa objave pričajo o znanju in prizadevanjih takratnih konservatorjev in korespondentov, ki niso imeli strokovne spomeniškovarstvene izobrazbe. Dragoceno dokumentarno vrednost imajo predvsem opisi tistih spomenikov, katerih podoba se je ob kasnejših predelavah spremenila ali pa so bili celo uničeni.

Pri strokovnih glasilih Centralne komisije moram opozoriti, da so bila pisana v nemškem jeziku in zato dostopna le relativno ozkemu krogu izobražencev. Zato niso mogla širiti poznavanje spomenikov in spomeniškovarstveno zavest v širšem krogu ljudi, kar je bila ena od nalog konservatorjev in korespondentov. To pomanjkljivost so delno odpravila Izvestja Društva za krščansko umetnost v Ljubljani, ki so izhajala v slovenščini in so v letih 1896–1913 objavila več poročil in tehtnih umetnostnozgodovinskih študij.¹¹⁹

Strokovno glasilo Spomeniškega urada v Ljubljani

Spomeniški urad v Ljubljani ni imel lastnega strokovnega glasila. Poročila konservatorjev so v letih 1921–1944 izhajala v Zborniku za umetnostno zgodovino, ki jim je namenil samostojno rubriko z naslovom Varstvo spomenikov. Poročila so izhajala redno, v njih pa sta konservatorja obveščala strokovno javnost o praktičnem delu na spomenikih pa tudi o umetnostnozgodovinskih novostih, ki jih je to prinašalo. Toda prispevki spomeniškovarstvenega področja niso ostali omejeni le v okviru Zbornika za umetnostno zgodovino, ampak so

jih prinašala tudi druga strokovna glasila, na primer Kronika slovenskih mest, Časopis za zgodovino in narodopisje, Etnolog, časopisi, na primer Slovenec, in celo literarni mesečnik Dom in svet. Konservatorji so v njih širili spomeniškovarstveno zavest ter predstavljali v sliki in besedi uspešne in tudi manj uspešne posege na spomenikih. Po drugi svetovni vojni je spomeniška služba za popularizacijo svoje dejavnosti in objavo konservatorskih poročil ustanovila lastno glasilo Varstvo spomenikov, ki je začelo izhajati leta 1948.

SKLEP

V prispevku sem na hitro preletela stopetdesetletno zgodovino organiziranega varstva spomenikov s posebnim poudarkom na Dolenjski in Beli krajini, torej na pokrajinah, ki sta v Sloveniji zadnji dobili svojo lastno spomeniškovarstveno organizacijo.¹²⁰ Toda njuna spomeniška dediščina je bila v spomeniški službi prisotna že vse od njenega začetka.

Konservatorji in korespondenti Centralne komisije so predvsem popisovali in opozarjali na arheološke in umetnostne spomenike. Svoja umetnostnozgodovinska spoznanja, ki jih je objavljajal v samostojnih študijah, pa je tudi iz dolenjskega terenskega spomeniškega gradiva gradil konservator France Stelč, eden naših prvih šolanov umetnostnih zgodovinarjev. Ena od njegovih prvih pomembnejših študij je Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih iz leta 1924,¹²¹ v kateri je prvi odkril umetnostni razvoj na naših tleh in zavnil trditev, da Slovenci nimamo umetnosti. V svoj Oris je vključil tudi pomembnejše spomenike Dolenjske, tudi baročne. Mimo dolenjskih spomenikov ni mogel niti pri raziskovanju srednjeveškega stenskega slikarstva. Iz Steletovega konservatorskega raziskovalnega dela je izšla razprava Umetnost Dolenjske,¹²² v kateri je predstavil umetnostno izročilo ene od slovenskih pokrajin.

Iz praktičnega konservatorskega raziskovanja na terenu je svoja umetnostnozgodovinska spoznanja gradil tudi Jože Gregorič, ki je ob koncu tridesetih let 20. stoletja ravno s pomočjo konservatorskih odkritij začel odstirati stavbno zgodovino kapiteljske cerkve v Novem mestu in prepoznavati zakonitosti njenega stavbnega razvoja. Konservatorjem in restavradorjem gre zasluga, da so se ohranili in bili prezentirani tudi drugi spomeniki, na katerih gradi stroka, tudi umetnostnozgodovinska, svoja teoretična spoznanja. Pri tem pa se moramo zavedati, da je njihovo današnje stanje dostikrat rezultat in posledica konservatorskih metod dela.

Konservatorstvo se je ob koordinaciji estetskih, znanstvenih in tehničnih metod skozi čas razvilo v interdisciplinarno stroko, ki vedno bolj prerašča v samostojno znanstveno disciplino z različnimi specialisti humanističnih in naravoslovnih strok, svoj delokrog pa širi tudi na območje varovanja prostora.

- 1 France STELE, Višnja Gora, Varstvo spomenikov, ZUZ, I, Ljubljana 1921, p. 88.
- 2 Brata Nikolaj in Janez Gagern sta julija 1922 prodala svoj polovični delež nekemu industrialcu iz Beograda.
- 3 France STELE, Mokrice, grad, kamenit steber s kipom Amorja, Varstvo spomenikov od I. III. do I. X. 1922, ZUZ, II, Ljubljana 1922, p. 153.
- 4 Prvotna provinienca kipov je bil dvorec Boštanj, Auerspergi so jih odkupili in prestavili v Mokrice v prvi polovici 19. stoletja.
- 5 Kipi so bili restavrirani leta 1988, ko so bili narejene tudi njihove kopije. Te stojijo v parku, originali pa so bili prestavljeni pod arkade na grajskem dvorišču.
- 6 France STELE, Mokrice, grajski park, kipi 4 letnih časov, Varstvo spomenikov od I. III. do I. X. 1922, ZUZ, II, Ljubljana 1922, pp. 153-154.
- 7 Vpisan je bil kot gozd, tako je tudi ostalo. Zato je zaradi parka oz. nedovoljenega sekanja v njem je prišlo tudi do konflikta med spomeniškovarstveno in gozdarsko službo tudi ob koncu 20. stoletja.
- 8 France STELE, Mokrice, grajski park, ohranitev, Varstvo spomenikov od I. IV. do I. X. 1923, ZUZ, III, Ljubljana 1923, pp. 144.
- 9 France STELČ, Hmeljnik, grad pri Novem mestu, Varstvo spomenikov od I. VII. 1930 do 31. XII. 1931, ZUZ, XII, Ljubljana 1933, p. 89; Ilustrirani Slovenec, VII, 10. 10. 1931, pp. 336-337.
- 10 France STELČ, Ribnica, bivši grajski vrt, gloriotta, Varstvo spomenikov od I. I. 1932 do 31. XII. 1934, ZUZ, XIV, Ljubljana 1937, p. 64. Po drugi svetovni vojni je bila gloriotta porušena.
- 11 Njegov lastnik je bil nekaj let tudi Andrej Smole, ki sta ga na Prežku rada obiskovala pesnika France Prešeren in Anastazij Grün, ki je bil z gradu Šrajbarski turn pri Leskovcu.
- 12 France MESESNEL, Prežek, Varstvo spomenikov, Poročilo za čas od 1. januarja 1940 do 31. marca 1941, ZUZ, XVIII, Ljubljana 1942, p. 127.
- 13 Grad je usmiljenim bratom zapustila kontesa Alba Margheri z gradu Otočec, da bi v njem uredili ubožnico.
- 14 Med njimi tudi nad vhodnim portalom v stavbo in nad pomolom.
- 15 France STELE, Novo mesto, frančiškanska cerkev, fasada, Varstvo spomenikov, ZUZ, I, Ljubljana 1921, p. 83.
- 16 France STELE, Novo mesto, fasada frančiškanske cerkve, Varstvo spomenikov od I. XI. 1921 do I. III. 1922, ZUZ, II, Ljubljana 1922, p. 58.
- 17 France STELE, Novo mesto, frančiškanska cerkev, fasada, Varstvo spomenikov od I. III. do I. X. 1922, ZUZ, II, Ljubljana 1922, p. 154.
- 18 France STELE, Št. Rupert (Dol.), župna cerkev, Varstvo spomenikov od I. IX. do 31. XII. 1926, ZUZ, VI, Ljubljana 1926, p. 241.
- 19 France STELE, Št. Rupert na Dol., župna cerkev, Varstvo spomenikov od I. I. do 31. IV. 1929, ZUZ, IX, Ljubljana 1929, p. 141.
- 20 France STELE, Božjakovo v Beli krajini, cerkev, Varstvo spomenikov od I. IV. do I. X. 1923, ZUZ, III, Ljubljana 1923, p. 137.
- 21 France STELE, Božjakovo, podružna cerkev, Varstvo spomenikov od I. III. do I. VII. 1925, ZUZ, V, Ljubljana 1925, p. 108.
- 22 Stara cesta, ki je med vinogradi vodila iz Črnomlja proti Kočevju, je po zelo strmem klancu pripeljala do majhnega platoja, se spustila do cerkve in nato znova vzpela v dolg klanc. Leta 1914 so spust in vzpon ceste ob cerkvi ublažili tako, da so cesto dvignili in podprli z visoko kamnito škarpo. S tem je prišlo sleme cerkvene lope v skoraj isti nivo s cesto, s katere je nato vsa voda odtekala v lopo.
- 23 France MESESNEL, Stražni vrh pri Črnomlju, Varstvo spomenikov, Poročilo za čas od 1. januarja 1940 do 31. marca 1941, ZUZ, XVIII, Ljubljana 1942, pp. 131-132.
- 24 Verjetno so bile še pokrite s škodlami.
- 25 France STELE, Poljane pri Toplicah, župna cerkev, zvonik, Varstvo spomenikov od I. jun. do 31. okt. 1921, ZUZ, I, Ljubljana 1921, p. 188.
- 26 France STELE, Poljane pri Toplicah, župna cerkev, zvonikova streha, Varstvo spomenikov od I. IV. do I. X. 1922, ZUZ, III, Ljubljana 1923, p. 144.
- 27 France STELE, Sv. Katarina pri Semiču, podružnica, zvonik, Varstvo spomenikov od I. III. do I. X. 1922, ZUZ, II, Ljubljana 1922, p. 151.

- 28 France STELE, Rádovica v Beli krajini, župna cerkev, Varstvo spomenikov od I. I. do 31. VI. 1929, ZUZ, IX, Ljubljana 1929, pp. 140-141.
- 29 France STELE, Kurešček, cerkev, Varstvo spomenikov od I. IV. do I. X. 1923, ZUZ, III, Ljubljana 1923, p. 140.
- 30 France STELE, Nova Štifta pri Ribnici, cerkev, Varstvo spomenikov d I. III. do I. VII. 1925, ZUZ, V, Ljubljana 1925, p. 112.
- 31 France MESESNEL, Trebnje, Varstvo spomenikov, Poročilo za čas od I. januarja 1940 do 31. marca 1941, ZUZ, XVIII, Ljubljana 1942, p. 133.
- 32 France STELE, Ilova Gora, podružnica pri Kopanju, Varstvo spomenikov od 1. maja do 31. avgusta 1926, ZUZ, VI, Ljubljana 1926, p. 173.
- 33 Dopis z dne 12. maj 1912, KANM, 93. škatla, fasc. 6, 25.
- 34 O njihovem poteku je Jože Gregorič sproti obveščal v Križu, verskem listu novomeške, prečenske in šmihelske župnije, ki je izhajal vsak mesec.
- 35 Kolegiatni kapitelj v Novem mestu je 27. aprila 1493 pravnoformalno ustanovil cesar Friderik III., med njegovimi glavnimi pobudniki pa je bil šentruperški župnik Jakob Auesperger, ki je tudi postal prvi novomeški prošt. S Friderikovo ustanovno listino so bile novomeškemu kapitlju pridružene dolenski župniji Šentrupert in Mirna Peč ter štajerska župnija Ponikva.
- 36 Karel Čerin (1877-1949), novomeški prošt v letih 1924-1949, med drugim je elektrificiral kapiteljsko cerkev in leta 1940 pričel z kripti z velikimi osuševalnimi in obnovitvenimi deli.
- 37 Jože Gregorič (1912-1943), umetnostni zgodovinar, študiral je tudi slavistiko. Med njegovimi poglavitnimi razpravami so temeljna študija o Tinorettovi sliki Sv. Nikolaj (ZUZ, 1938), tipološka predstavitev kranjskih mest in trgov (Kronika, 1940) in prva analiza naših najpomembnejših srednjeveških arhitektur (ZUZ, 1951), Emilijan ČEVC, s. v. Gregorič, Jože, ES, III, Ljubljana 1989, p. 384.
- 38 Marjan Mušič (1904-1984), arhitekt in publicist, Novomeščan. Njegovo delo je zelo raznovrstno in obsega projektantske naloge, pretežno spomeniškega značaja, in konservatorske posege ter publicistiko o starejši in sodobni arhitekturi in splošni kulturnozgodovinski problematiki, Peter KREČIČ, s. v. Mušič, Marjan, ES, VII, Ljubljana 1993, p. 249.
- 39 Jože GREGORIČ, Stavbna zgodovina kapiteljske cerkve v Novem mestu, Kronika, IV, Ljubljana 1937, pp. 22-24.
- 40 Jože GREGORIČ, Novoodkrita okna v ladji kapiteljske cerkve, Križ, VIII, Novo mesto 1938, p. 10.
- 41 Uporabljali so jo le za veliki petek.
- 42 Oltar sv. Križa je stal v kripti že za časa Valvasorjeve Slave. Po letu 1856 je bil prenesen v takrat sezidano pokopališko kapelo, ki so jo porušili v začetku dvajsetih let 20. stoletja, ko so staro pokopališče opustili, oltar pa v kosih shranili v predprostoru kripe.
- 43 Jože GREGORIČ, Kripta novomeške kapiteljske cerkve, Slovenec, LXVI, 21. 4. 1938, št. 90, p. 5.
- 44 Jože GREGORIČ, Obnovitev kapiteljske cerkve v Novem mestu, Slovenec, LXVIII, 7. 12. 1940, št. 282, p. 5.
- 45 Stavbni razvoj kapiteljske cerkve, ki ga je Mušič slutil že vsaj leta 1940, je kasneje domislil in svoje izsledke objavil leta 1969 v razpravi Podoba novomeške kapiteljske cerkve skozi čas.
- 46 Kapiteljska cerkev ima zalomljeno os, zato iz prezbiterja ni možen direkten pogled v ladjo in obratno.
- 47 Marjan MUŠIČ, Tehnično poročilo k restavracijskim delom novomeške kapiteljske cerkve, Dopis z dne 20. 12. 1940, KANM, 94. škatla, fasc. 6, 46.
- 48 Dopis z dne 7. 11. 1940, KANM, 94. škatla, fasc. 6, 46.
- 49 France MESESNEL, Novo mesto, kapiteljska cerkev, Varstvo spomenikov, Poročilo za čas od I. januarja 1940 do 31. marca 1941, ZUZ, XVIII, Ljubljana 1942, p. 124.
- 50 Januarja 1942 je bilo nakazanih 4500 lir.
- 51 Dopis Konservatorskega urada, brez datuma, podpis dr. F. Mesesnel, KANM, 94. škatla, fasc. 6, 46. Domnevam, da je bilo to avgusta 1941.
- 52 Dopis z dne 27. julija 1942, KANM, 94. škatla, fasc. 6, 46.
- 53 France MESESNEL, Novo mesto, kapiteljska cerkev, Varstvo spomenikov, Uradno poročilo konservatorskega urada v Ljubljani za čas od 1. aprila 1941 do 30. avgusta 1943, ZUZ, XIX, Ljubljana 1943, pp. 87- 89.
- 54 Novomeško okrajno glavarstvo je dovolilo, da se sme v času od 12. novembra 1942 do 12. februarja 1943 nabirati prostovoljne prispevke v denarju in naturalijah; Križ, XII, Novo

mesto 1942, p. 88.

55 Jože GREGORIČ, Obnovitev kapiteljske cerkve, Križ, XIII, Novo mesto 1943, p. 4.

56 Še najbolj uporaben je bil načrt Franceta Avsca, pa še ta ni imel izrisane podrobnosti.

57 Ti načrti zaenkrat še niso bili najdeni. Leta 1990 pa je bila izdelana fotogrametrična dokumentacija, ki obsega tloris, vzdolžni in dva stranska prereza ter sedem zunanjih fasad cerkve.

58 Stene so brez ometov še danes.

59 Jože GREGORIČ, Novoodkriti gotski relikviarij, Križ, XIII, Novo mesto 1943, p. 2-3.

60 Emilijan Cevc uvršča obe plastiki v pozna 60. ali kar v 70. leta 15. stoletja.

61 Zazidano je bilo, ko je vzhodna, oltarna stena kripte dobila slikan oltar.

62 France MESESNEL, Novo mesto, kapiteljska cerkev, Varstvo spomenikov, Uradno poročilo konservatorskega urada v Ljubljani za čas od 1. aprila 1941 do 30. avgusta 1943, ZUZ, XIX, Ljubljana 1943, pp. 87-89.

63 Zaklonišče za bolnice in porodnice iz bližnje ženske bolnice so na Gregoričevo pobudo uredili v kripi kapiteljske cerkve, Gregorič pa je bil ena od žrtev drugega bombnega napada.

64 V Špitalski dragi je starejše železnodobno arheološko najdišče.

65 Dopis z dne 28. 12. 1933, hrani arhiv Belokranjskega muzeja v Metliki.

66 Dopis št. 26 ex 1934/konservator z dne 26. februarja 34, hrani arhiv Belokranjskega muzeja v Metliki.

67 Zanimivo je, da sprememba lastništva ni bila vpisana v zemljiško knjigo, tako da je Martinova cerkev še danes v lasti Rimskokatoliškega župnijstva Metlika.

68 Dopis Tujsko prometnega društva gospodu Gregorju Cerarju, proštu nemškega viteškega reda v Metliki, brez datuma, hrani arhiv Belokranjskega muzeja v Metliki.

69 Hrani arhiv Belokranjskega muzeja v Metliki, projekt je datiran 9. maj 1934, podpis pa je nečitljiv.

70 Gizela Šuklje (1909-1994), arhitektka, profesorica in ravnateljica na Šoli za oblikovanje v Ljubljani, leta 1932 je diplomirala kot učenka Jožeta Plečnika. Njeno delo je navezano predvsem na Metliko, kjer so po njenem načrtu preuredili grajski vrt in postavili spominsko ploščo padlim v NOB, izdelala je tudi več načrtov za spomenike in spominske plošče belokranjskim kulturnim delavcem, Karel BAČER, Gradivo za dolenski biografski leksikon (52), Rast, IX, Novo mesto 1998, p. 325.

71 V njem naj bi bile razstavljene prazgodovinske, antične in narodopisne zbirke.

72 France MESESNEL, Metlika, Varstvo spomenikov, Poročilo za čas od 1. januarja 1940 do 31. marca 1941, ZUZ, XVIII, Ljubljana 1942, p. 120.

73 Društvo je nameravalo odkupiti hišo ob zahodni strani cerkve, jo podreti in s tem razširiti vhodni plato pred cerkvijo.

74 France MESESNEL, Metlika, bivša cerkev sv. Martina, Varstvo spomenikov, ZUZ, XX, Ljubljana 1942, p. 83.

75 Ustanovljeno je bilo leta 1949, njegov predsednik pa je bil Jože Dular, od leta 1951 tudi ravnatelj Belokranjskega muzeja.

76 Andreja BRANCELJ BEDNARŠEK, Belokranjski muzej v Metliki, Rast, XI, Novo mesto 2000, p. 313.

77 Jože DULAR, Metlika skozi stoletja, Metlika 1978, p. 128.

78 Njegov ponatis s komentarjem je bil objavljen prve dni po osvoboditvi Ljubljane v Slovenskem poročevalcu.

79 Ivan KOMELJ, Leto 1945 in varstvo kulturnih spomenikov na Slovenskem, VS, XX, 1975 (1976), p. 6.

80 Emilijan CEVC, »Vse življenje sem bil konservator ...«, VS, XX, Ljubljana 1975 (1976), p. 68.

81 Čeprav presega okvir naloge, naj vseeno omenim, da je bila ena pomembnejših Mesesnelovih »arhivskih akcij« reševanje gornjegrajskega (škofjiskega) arhiva v zaklonišče, leta 1943 pa zaradi neprimernih pogojev hranjenja reševanje pred propadom zaradi vlage in zajedalcev.

82 Prikazovala naj bi Adama in Evo ob drevesu spoznanja, o katerem danes ni več sledi.

83 France MESESNEL, Gumnišče, Varstvo spomenikov, Uradno poročilo konservatorskega urada v Ljubljani za čas od 1. aprila 1941 do 30. avgusta 1943, ZUZ, XIX, Ljubljana 1943, p. 80.

84 Danes ni več ohranjena.

85 Restavriranje se je izvedlo v letih 1965-1967, dela pa je vodil Viktor Snoj, Milan

ŽELEZNIK, Maršiči, Konservatorska poročila, VS, XI, Ljubljana 1967, p. 152.

86 France MESESNEL, Maršiče, podružnica sv. Urha, Varstvo spomenikov, Uradno poročilo konservatorskega urada v Ljubljani za čas od 1. aprila 1941 do 30. avgusta 1943, ZUZ, XIX, Ljubljana 1943., pp. 81-84.

87 Pozidana je bila po načrtih arhitekta Vancaša med prvo svetovno vojno.

88 Mesesnel se je o njegovem delu izrazil zelo pohvalno.

89 Danes je to stranska kapela, saj je nova cerkev orientirana proti jugu.

90 France MESESNEL, Maršiče, podružnica Sv. Urha, Varstvo spomenikov, Uradno poročilo konservatorskega urada v Ljubljani za čas od 1. aprila 1941 do 30. avgusta 1943, ZUZ, XIX, Ljubljana 1943., pp. 81-84.

91 France MESESNEL, Viher, podružnica sv. Duha, Varstvo spomenikov, Uradno poročilo konservatorskega urada v Ljubljani za čas od 1. aprila 1941 do 30. avgusta 1943, ZUZ, XIX, Ljubljana 1943., p. 91.

92 France MESESNEL, Novo mesto, Ogrizkova hiša, Varstvo spomenikov, Uradno poročilo konservatorskega urada v Ljubljani za čas od 1. aprila 1941 do 30. avgusta 1943, ZUZ, XIX, Ljubljana 1943, p. 89.

93 S podporo okrajnega komisarja v Črnomlju je projekte napravil cestni tehnik.

94 France MESESNEL, Metlika, bivša cerkev sv. Martina, Varstvo spomenikov, Uradno poročilo konservatorskega urada v Ljubljani za čas od 1. aprila 1941. do 30. avgusta 1943., ZUZ, XIX, Ljubljana 1943, p. 85.

95 Poleg konservatorja Mesesnela še prof. Sticotti in prof. Rota.

96 France MESESNEL, Kočevje, Heimatmuseum, Varstvo spomenikov, Uradno poročilo konservatorskega urada v Ljubljani za čas od 1. aprila 1941. do 30. avgusta 1943., ZUZ, XIX, Ljubljana 1943, p. 85

97 Grad je bil požgan leta 1942.

98 Dopis ni datiran, v njem pa so navodila za obnovo kripe, verjetno je bil odposlan spomladi 1943.

99 Vse tri Metzingerjeve slike iz otoške grajske kapele so po drugi svetovni vojni veljale za izgubljene. Danes so v zasebni lasti in so bile prvič po vojni razstavljene na razstavi Valentin Metzinger, življenje in delo baročnega slikarja, ki je bila od decembra 2000 do aprila 2001 v Narodni galeriji v Ljubljani.

100 Marinka DRAŽUMERIČ, Slike imajo svojo usodo, Vita artis perennis, Ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca (ed. Alenka Klemenc), Ljubljana 2000, pp. 299-306.

101 Njegove ugotovitve so zavedene v terenskih zapiskih, ki jih hrani Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU v Ljubljani. Na tem mestu se zahvaljujem kolegom, ki so mi omogočili pogled vanje in njihovo uporabo.

102 Steletovi terenski zapiski, 24. 3. 1945, CXVI, pp. 55-58, Umetnostnozgodovinski inštitut pri ZRC SAZU v Ljubljani.

103 Marca 1945 so Šmarje napadla letala.

104 Steletovi terenski zapiski, cit. n. 401, pp. 58-60.

105 Grad je bil bombardiran v enem od partizanskih letalskih napadov na Novo mesto spomladi 1945.

106 Steletovi terenski zapiski, cit. n. 401.

107 Steletovi terenski zapiski, cit. n. 401, p. 62.

108 Steletovi terenski zapiski, cit. n. 406.

109 Samostan je leta 1942 zajel požar, ki je uničil večino ostrešij, kar je posledično povzročilo propadanje obokov in delno tudi ostenij.

110 Steletovi terenski zapiski, cit. n. 401, pp. 68-71.

111 Marinka DRAŽUMERIČ, Kostanjevica, župnijska cerkev sv. Jakoba, Gradivo za umetnostno topografijo župnije Kostanjevica na Krki, Vekov tek, Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omenbe mesta (ed. Andrej Smrekar), Kostanjevica 2003, p. 406.

112 Steletovi terenski zapiski, cit. n. 401, p. 67.

113 Steletovi terenski zapiski, cit. n. 401, pp. 66, 71.

114 DRAŽUMERIČ 2003, cit. n. 410, p. 427.

115 Steletovi terenski zapiski, cit. n. 401, p. 68.

116 Marijan ZADNIKAR, Kartuzija Pleterje, njeno obličje in pomen, Novo mesto 1995, p. 59.

117 Steletovi terenski zapiski, cit. n. 401, p. 72.

118 Janez HÖFLER: Uvod v slovensko umetnostno zgodovino z bibliografskim pregledom, Ljubljana 1999, 2001 (Skripta, Oddelek za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, tipkopolis), p. 8.

119 V mariborski škofiji moram omeniti delovanje duhovnika in od 1909 tudi konservatorja Avgušтина Stegenška, ki je leta 1914 osnoval tudi prvo umetnostno glasilo Ljubitelj krščanske umetnosti; izšel pa je le prvi letnik.

120 Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto je bil ustanovljen leta 1980.

121 France STELE, Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih, Kulturnozgodovinski poskus, Ljubljana 1924, 1966.

122 France STELČ, Umetnost Dolenjske, Kulturno geografski poskus k problemu slovenske umetnostne zgodovine, Etnolog, V-VI, Ljubljana 1933, pp. 177-200.

AVGUST

METLIKA, 1. avgusta – Na grajskem dvorišču je nastopil pevski zbor Društva invalidov Metlika.

MOKRICE, 1. avgusta – Na gradu je bil koncert poezije in glasbe 14. stoletja v okviru festivala Seviq Festival Brežice 2007.

SEVNICA, 2. avgusta – Na gradu so nastopili Viniški tamburaši in folklorna skupina Vinica ter ljudski godec Janko Balkovec.

DOLENJSKE TOPLICE, 3. avgusta – Milko Bizjak je v cerkvi sv. Ane pripravil orgelski koncert.

NOVO MESTO, 3. avgusta – V Vrtu San Sebastian je potekala vikend komedija skupine Tu pa tam Smejmo se.

RIBNICA, 3. avgusta – Na Ribniškem gradu je bilo mogoče prisluhniti koncertu Anžeta Palke in New flamenco Orchestra.

SEVNICA, od 3. do 4. avgusta – Na Gradu je potekal Grand Rock Sevnica 2007.

NOVO MESTO, 4. avgusta – V stolni cerkvi sv. Nikolaja je bil koncert skupine Cantus Modalis v okviru Seviq – Klasikaa Dolenjska.

STARI TRG OB KOLPI, 4. avgusta – Potekala je folklorna prireditev Ajte, ajte sa si sum.

DOLENJSKE TOPLICE, 5. avgusta – 6. tradicionalno tekmovanje za naj harmonikarja Dolenjskih Toplic je potekalo v letnem avditoriju Kulturno-kongresnega centra. S 46 nastopajočimi je bila udeležba rekordna.

GRMADA, 5. avgusta – V koči so pripravili prvo tekmovanje v igranju na klavirsko harmoniko.

NOVO MESTO, 5. avgusta – Na Vrtu San Sebastian je bila na ogled lutkovna predstava Trije pujski v izvedbi Teatra Kuglica.

NOVO MESTO, 6. avgusta – Z uvodnim predavanjem fotografa Arneja Hodaliča se je pričel enotedenski 7. mednarodni festival dokumentarne fotografije Fotopub, katerega glavni organizator je zavod LokalPatriot, umetniški vodja pa novomeški fotograf Borut Peterlin. Udeležilo se ga je rekordno število udeležencev. – Na vrtovih Dolenjskega muzeja je bilo mogoče prisluhniti koncertu skupine Domingo Siete iz ZDA.

NOVO MESTO, 7. avgusta – V okviru Fotopuba so v klubu LokalPatriot pripravili retrospektivno projekcijo fotografij iz predhodnih festivalov z naslovom Najboljše s fotopuba.

BIZELJSKO, 8. avgusta – Na Gradu Bizeljsko je bila na ogled glasbeno-plesna predstava skupine Chambre 5.01 v okviru Seviq Festival Brežice, ki so jo ponovili v dvorani Hotela Kristal v Dolenjskih Toplicah.

METLIKA, 8. avgusta – Harmonije Evrope je glasbeni projekt Andreje Zupančič, ki ga je predstavila na dvorišču Metliškega gradu v okviru prireditev Pridi zvečer na grad.

NOVO MESTO, 8. avgusta – V Klubu LokalPatriot je bila na ogled projekcija dokumentarnega filma Na prvi pogled Dušana Moravca.

NOVO MESTO, 9. avgusta – V okviru Fotopuba so na vrtovih Dolenjskega muzeja odprli razstavo Francesca Zizola Irak. Po multiviziji dokumentarnih fotografskih zgodb so podelili Četrtkovo nagrado za najboljšo zgodbo. – V atriju Knjigarne Goga je potekal literarni večer s tremi domačimi avtorji: Nejcem Gazvodo, Matjažem Brulcem in Stanko Hrastelj.

SEVNICA, 9. avgusta – Sevniško grajsko poletje se je nadaljevalo s koncertom Tomaža Domiclja na gradu.

ŠOŠTANJ, 9. avgusta – V Mestni galeriji Šoštanj so odprli razstavo likovnih del sevniškega ustvarjalca Rudija Stoparja z naslovom Sem, kar sem. Dogodek je popestrila skupina Aletheia.

Literarni večer z avtorji založbe Goga, Nejcem Gazvodo, Stanko Hrastelj in Matjažem Brulcem, v knjigarni Goga v Novem mestu.

AVGUST

METLIKA, 10. avgusta – Ljudski pevci Polica so na grajskem dvorišču povabili na spevoigro Pesem na vasi.

NOVO MESTO, 10. avgusta – V Narodnem domu so na ogled postavili razstavi Stephena Gilla Opazovanja in Davida Steetsa Življenje v utopiji. Na vrtovih Dolenjskega muzeja je bilo mogoče prisluhniti koncertu brazilske glasbenice Jureme Paes in spremljevalne skupine z naslovom Juba.

RIBNICA, 10. avgusta – V Miklovi hiši so na ogled postavili pregledno razstavo domačega akademskega kiparja Staneta Jarma Kipi. Kiparja in njegovo delo je predstavila kustosinja razstave Breda Ilich Klančnik.

DOLENJSKE TOPLICE, 11. avgusta – V Gostišču Rog so pripravili Šentjernejski večer.

NOVO MESTO, 11. avgusta – Na Sokolski 8 so odprli fotografsko razstavo Crisa de Bodeja Tour du Monde. – Na vrtovih Dolenjskega muzeja je potekala zaključna projekcija festivala Fotopub in jazz rock koncert.

RAKA, 11. avgusta – V Gostilni Tratnik so ob krajevnem prazniku na ogled postavili dela z majske Likovne kolonije Raka 2007 Društva likovnikov Oko Krško, ki so jo vodili akademski kipar Rajko Čuber, akademska kiparka Vladka Štoviček in likovna pedagoginja Cvetka Miloš.

SOTESKA, 11. avgusta – V Hudičevem turnu je bil koncert Jureta Torija in Ewalda Oberleitnerja ter harmonikarjev skupine Orlek.

NOVO MESTO, 12. avgusta – Lutkovna skupina Uš je v Vrtu San Sebastian uprizorila predstavo Rokec na drugem koncu sveta.

ŽUŽEMBERK, 12. avgusta – V okviru 11. poletnih grajskih prireditev na žužemberškem gradu so odprli samostojno slikarsko razstavo Emirja Saračeviča, znanega pod umetniškim imenom Sara. Sledil je koncert filmske glasbe in zimzelenih melodij pianistke Maje Tanjšek in violinista Branka Brezavščka.

NOVO MESTO, od 13. do 18. avgusta – Več kot sedemdeset udeležencev iz osmih držav je sodelovalo na 8. mednarodni glasbeni delavnici in festivalu Jazzinty, ki je v Novo mesto pritegnilo tudi dobre mentorje, zveneča jazzovska imena. Nastopil je kvintet Milesa Griffitha, Next Music Ensemble, Igor Lumpert Jazzon Quintet, trio Barryja Harrisa, Simone Zanchini ter Judy Niemaek trio, Jazz Kamp Kranj itd., festival pa se je zaključil s koncertom udeležencev.

KOSTANJEVICA, 14. avgusta – Akademski slikar Jože Slak Doka je vodil ustvarjalnico v Galeriji Božidarja Jakca in mlade udeležence pritegnil z barvanjem majic z naravnimi barvili, ki so jih skuhalih iz različnih zelišč.

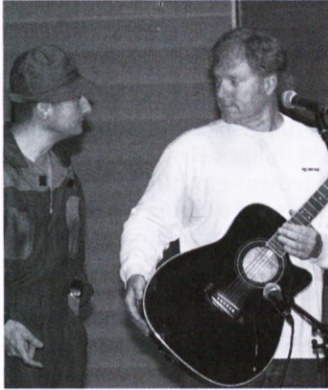
Koncert ansambla La Falsirena v Hudičevem turnu v Soteski v okviru festivalov stare glasbe Seviqe Brežice.

BREŽICE, 15. avgusta – V okviru Seviqe – Festivala Brežice 2007 je bil v Viteški dvorani Gradu Brežice koncert Haendlovih arkadijskih kantat v izvedbi skupine La Falsirena, v katerem prepeva slovenska sopranistka Suzana Ograjenšek. Ansambel je nastopil še v Hudičevem turnu v Soteski.

LIBNA, 15. avgusta – V prostorih železniške postaje so na ogled postavili razstavo umetniških slik in glinenih izdelkov.

LESKOVEC PRI KRŠKEM, 16. avgusta – Na 2. Aninem glasbenem večeru je v cerkvi sv. Ane nastopil Duhovniški oktet Oremus.

BREŽICE, 17. avgusta – V Viteški dvorani gradu je bil Europa Cantat, koncert zbora in malih pevskih skupin 170 pevcev z vsega sveta.

Prizor z zaključne predstave 1. festivala Pljunek smeha, ki je potekal v Kulturnem centru Janeza Trdine v Novem mestu. Na sliki: Marjan Šarec in Sašo Hribar.

DRAŠIČI, 17. avgusta – Začela se je tridnevna 4. slikarska kolonija soseske Drašiči.

FARA, 17. avgusta – Pri osnovni šoli je nastopila skupina Terrafolk.

MALA LOKA, 17. avgusta – V grajski kapeli je bilo mogoče prisluhniti koncertu počitniškega pevskega zbora z Nizozemske in ženskega pevskega zbora Zimzelen z Mirne.

METLIKA, 17. avgusta – Jernej Kuntner je na dvorišču Metliškega gradu uprizoril monokomedijo Penišov monolog.

RIBNICA, 17. avgusta – V okviru Grajskih večerov je na gradu potekal Večer narodno-zabavne glasbe, na katerem so nastopili ansambli Roka Žlindre, Ribniški pušeljce in Zdomarji ter gostje Tamburaški orkester Sodražica.

ŠENTJANŽ, 17. avgusta – Na avtobusni postaji je potekal ŠentROCKjanž z gosti: Perom Lovšinom, BelkSheep, BHC in drugimi skupinami.

BRESTANICA, 18. avgusta – Na gradu je potekalo 10. državno in 1. svetovno prvenstvo harmonikark z diatonično harmoniko. Po oceni strokovne komisije se je najbolje odrezala 17-letna Tadeja Kušar iz Šmartnega, občinstvo pa je za najprikupnejšo harmonikarko izbralo Veroniko Podgrajšek iz Oplotnice.

FARA, 18. avgusta – Na prireditvenem prostoru pri osnovni šoli je bil festival etno glasbe Etnokostel 2007.

NOVO MESTO, 18. avgusta – S sklepnim nastopom sedemdesetih udeležencev sta se zaključila 8. mednarodna glasbena delavnica in festival Jazzinty. Petič zapored je strokovna komisija izbrala izvorno slovensko jazz skladbo, za katero je prvo nagrado in malo plastiko Jazon 2007 prejel Tine Gregurjevič, študent klavirja v Roterdamu za skladbo Three For Blue.

SEVNICA, 18. avgusta – Na dvorišču gradu je potekal festival elektronske glasbe Atrium Night.

TURJAK, 18. avgusta – Seviq Brežice 2007 se je zaključil z nastopom španskega ansambla Hexacordo v Viteški dvorani gradu Turjak.

KRIŽEVSKA VAS, 21. avgusta – Pri starem mlinu je v okviru prireditve Pridi zvečer na grad potekala revija pevcev ljudskih pesmi in godcev ljudskih viž Bele krajine Tako se je pelo in igralo nekoč.

NOVO MESTO, od 21. do 23. avgusta – V Kulturnem centru Janeza Trdine so se na 1. festivalu Pljunek smeha v okviru Novomeških poletnih večerov zvrstile: monokomedija Skopuh režiserja in igralca Andreja Rozmana Roze, improvizacijska "rokenrol" komedija Ta kratke v izvedbi gledališča Narobov in KUD Franceta Prešerna ter Zadnja predstava skupine Fani teatra.

METLIKA, 22. avgusta – Moja prva slika na steklo je bil naslov likovne delavnice v Galeriji Kambič.

ŠENTJERNEJ, 22. avgusta – V farni cerkvi je bil orgelski koncert. – Na hipodromu so mladi prisluhnili koncertu s številnimi skupinami.

DOLENJSKE TOPLICE, 23. avgusta – Študenta etnologije Tjaša Zupančič in Primož Primic sta v Kulturno-kongresnem centru predavala o krstu in ledinskih imenih v topliški občini.

LOKA PRI ZIDANEM MOSTU, od 23. do 26. avgusta – Na Lisci se je pričel 10. kreArt Loka 2007, katerega umetniški vodja je Simon Serbec. Za štiri dni se je Jurkova kočja spremenila v atelje, nekateri so ustvarjali tudi v Loki. Tema jubilejnega kreArta je bila Metamorfoze Primoža Trubarja, o čemer je na okrogli mizi razmišljal tudi slavist, primerjalni književnik dr. Jonatan Winkler. Na Razborskem večeru je nastopil Igor Bezget v dveh zasedbah: v triu Organicss in v dueti Indian Classic. Na Lisci sta nastopila tudi Bori Zupančič in Andrej Trobentar ter Trio K in Na lepem prijazni.

METLIKA, 23. avgusta – Slovensko narodno gledališče Nova Gorica je na grajskem dvorišču v okviru poletnih prireditev zaigralo nostalgичno groteskno farso Kako smo ljubili tovariša Tita.

SEVNICA, 23. avgusta – V Galeriji Gradu so odprli razstavo Branke Bere Primec.

ŠENTJERNEJ, 23. avgusta – Pred občinsko stavbo je bil koncert občinskega pihalnega orkestra z gosti.

BREŽICE, 24. avgusta – Društvo študentov Brežice in Kulturno-informacijsko in sprostitveno središče Kiss Mestni atrij Brežice sta povabila na

koncert jazzovskih glasbenikov: norveškega Joa Fougnerja Skaansara in Petra Ureka, ki poučuje na Glasbeni šoli Krško.

ČRNOMELJ, od 24. do 25. avgusta – Na parkirišču pred gradom je potekal glasbeni festival s fotografsko delavnico z naslovom Mladost ni norost.

NOVO MESTO, 24. avgusta – V Vrtnu San Sebastian je bil 2. vikend komedije B&B Show s soustvarjalci filma Tu pa tam. – Lutkomotiva je uprizorila lutkovno predstavo Ekransturbacija v atriju Knjigarnice Goga.

TREBNJE, 24. avgusta – V športnem centru Vita je bil koncert dueta Kastelo Live rock night.

BRESTANICA, 25. avgusta – Poletje na gradu Rajhenburg se je nadaljevalo s prireditvijo Folklor brez meja. Nastopili sta Folklorna skupina DKD Svoboda Senovo in gostujoča folklorna skupina s Hrvaške.

DOLENJSKE TOPLICE, 25. avgusta – V letnem gledališču Kulturno-kongresnega centra je nastopila kostelska tamburaška skupina Obzizarji.

METLIKA, 25. avgusta – V okviru prireditev Pridi zvečer na grad je bil festival ustnih harmonik Ah, te orglice.

ŠENTJERNEJ, 25. avgusta – Pihalni orkester Slovenskih železnic je poskrbel za promenadni koncert po Šentjerneju. Na trgu je kasneje sledil skupni koncert pihalnih orkestrów iz Kostanjevice, Slovenskih železnic in Šentjerneja.

TREBNJE, 25. avgusta – Ko bom velik, bom... je bil naslov predstave za otroke v Mercator centru.

ŽUNIČI, 25. avgusta – KUD Artoteka Bela krajina je bila organizator otvoritve razstave likovnih del v Šokčevem dvoru, ki so nastala na tridnevni slikarski koloniji. Sodelovalo je 27 slikarjev.

NOVO MESTO, 26. avgusta – Na Vrtnu San Sebastian je bila na ogled predstava Janko, Metka in Pavliha v izvedbi Pavlihovega gledališča Kranj v okviru 2. festivala otroškega lutkovnega gledališča.

KRŠKO, 29. avgusta – Prvi letošnji poletni glasbeni večer sta v parku v starem mestnem jedru oblikovala mojstra harmonike: Miha Debevec in Tomaž Rožanec.

METLIKA, 29. avgusta – Z nastopom ansambla Stari bas so se na grajskem dvorišču zaključile letošnje poletne kulturne prireditve.

SEVNICA, 30. avgusta – Mojca Partljič je v Gradu Sevnica zaigrala monokomedijo Poroka čistilke Marije. – V Lekos galeriji Ana so odprli razstavo likovnih del Vladimirja Braca Mušiča in predstavili knjigo Otroštvo v znamenju vojne.

BREŽICE, 31. avgusta – V Mestnem atriju je nastopil ansambel Brežiški flosarji.

KOSTANJEVICA, 31. avgusta – V Lamutovem likovnem salonu so na ogled postavili risbe akademskega slikarja Vlada Stjepića, v Ljubljani udomljenega umetnika, po rodu iz Bosne in Hercegovine.

MALA LOKA, 31. avgusta – Na Gradu Mala Loka je bilo mogoče prisluhniti koncertu Zlobko Big Band z gostoma Alenko Godec in Rajkom Vavpotičem.

NOVO MESTO, 31. avgusta – V atriju Knjigarnice Goga je bil koncert bosanske glasbene tradicije sevdalinc s skupino Sedef.

TRŠKA GORA PRI KRŠKEM, od 31. avgusta do 1. septembra – Društvo zaveznikov mehkega pristanka je pripravilo 4. luksuz festival poceni filma, na katerem so prikazali 90 kratkih nizkoproročunskih filmov mladih filmskih ustvarjalcev iz 13 držav, od tega 28 v tekmovalnem delu programa.

ŽUŽEMBERK, 31. avgusta – Na kulturno-etnološki prireditvi Iz občine Brežice so se predstavili pevci, humoristi in folkloristi.

DRAŠIČI, avgusta – Konec meseca sta soseska Drašiči in KUD Laterna iz Črnomlja pripravila 5. tridnevno slikarsko kolonijo, na kateri je sodelovalo 25 slikarjev in kiparjev iz vse Slovenije.

ŠENTJERNEJ, avgusta – Štiri dni je ob občinskem prazniku Jernejevo potekala likovna kolonija Jernejevo 2007, na katero je pobudnica in vodja, domača slikarka Jožica Medle, povabila sedem ustvarjalcev. Ob koncu so v župnišču pripravili razstavo del.

Prizor iz izvirne predstave Ekransturbacija lutkovnega društva Lutkomotiva v knjigarni Goga v Novem mestu.

SEPTEMBER

MOKRONOG, 1. septembra – Igralska skupina Trg iz Sevnice je na Žalostni gori uprizorila gledališko igro na prostem po Finžgarjevi povesti Pod svobodnim soncem.

NOVO MESTO, 1. septembra – Na drugem festivalu novomeških bandov so v Vrtni San Sebastian nastopile skupine Otium, Wet bed in Dom za sanje.

PREČNA, 1. septembra – Nekdaj v starih časih je bil naslov večera ljudskega petja v Pristavi gradu Lukna.

SEVNICA, 1. septembra – V Mladinskem centru je potekal festival z nastopi mladih reperjev iz vse Slovenije. Sledil je koncert Zlatka Cazzafure.

ŠENTRUPERT, 1. septembra – S koncertom domačega Občinskega pihalnega orkestra sv. Ruperta pod vodstvom Boštjana Dimnika so sklenili dogodke letošnjega Poletja v Šentrupertu. Zapele so pevke iz skupine Katrinas, Stane Mancini in Jože Korbar.

ŠMARJETA, 1. septembra – Mladinski klub Šmarjeta in Športno društvo Šmarješke Toplice sta povabila na Rock Šmarjeta 2007, na katerem so nastopili Wet Bed, Jinx, Tinkara Kovač, Mama Manka z rock Otočec fanti, BHC, Versus itd.

TRST, 1. septembra – V Slovenskem stalnem gledališču so kot uvodno prireditev festivala Triestefotografija odprli razstavo Nova slovenska fotografija, na kateri sta med petnajstimi izbranimi avtorji sodelovala tudi Dolenjca, Mojca Marija Pungerčar in Bojan Radovič.

OTOČEC, 2. septembra – Na gradu Otočec je bil v okviru Novomeških poletnih večerov koncert zabavne glasbe Arsena Dediča.

RIBNICA, 2. septembra – V okviru Ribniškega sejma je bila na ogled gladališka predstava Bajka o Ribnici, sledil je koncert Vlada Kreslina z Beltiško bando in Malimi bogovi.

KRŠKO, 3. septembra – Poletni glasbeni večeri v parku so se nadaljevali s koncertom Erika Marenčaja Latin Quarteta.

LJUBLJANA, 4. septembra – Dr. Matija Žargi je v Narodnem muzeju Slovenije spregovoril o življenju delavcev Auerspergove železarne na Dvoru ob Krki (1796–1891).

ČRNOMELJ, 6. septembra – V Pastoralnem centru so odprli svetopi-semsko razstavo.

NOVO MESTO, 6. septembra – V atriju Knjigarne Goga so odprli razstavo podob, ki jih je za naslovnice Literarne zbirke Goga izdelala Novomeščanka Sandra Hrovat. Spregovoril je urednik zbirke Damijan Šinigoj.

SEVNICA, 6. septembra – Odprli so nove prostore sevniške knjižnice na Prešernovi ulici, skoraj šestkrat večje od sedanjih. V kulturnem programu so nastopi pevci otroškega pevskega zbora podružnične šole iz Loke pri Zidanem Mostu ter učiteljice sevniške glasbene šole.

STRAŽA, 6. septembra – Dober dan teater je v Kulturnem domu uprizoril gledališko predstavo Franca Pluta Policijska postaja.

PODSREDA, 7. septembra – V Galeriji Gradu so odprli razstavo Pogled in risba botaničnih risb Zagorke Simič.

SEVNICA, 7. septembra – V Mladinskem centru so odprli fotografsko razstavo Grand Rock Sevnica 2007 fotografa Dejana Mijoviča.

STRAŽA, 7. septembra – V okviru Straške jeseni je bil koncert Pihalnega orkestra Krka, ki ga vodi nov dirigent Matevž Novak.

BREŽICE, 8. septembra – V mestnem atriju je potekal jazz večer indijske klasične z Igorjem Bezgetom.

KOSTANJEVICA NA KRKI, 8. septembra – V samostanski cerkvi Galerije Božidarja Jakca je nastopil Zoran Predin z orkestrom Adijo pamet.

LESKOVEC PRI KRŠKEM, 8. septembra – V okviru Aninih glasbenih večerov so v cerkvi sv. Ane nastopili pianistka Lara Jagrič, violinistka Petra Kovačič ter prof. Igor Vičentič s klavirsko spremljavo.

NOVO MESTO, 8. septembra – Na Glavnem trgu je bilo mogoče prisluhniti koncertu skupin Siddharta, Dan D, Urban in Versus.

SEVNICA, 8. septembra – V Mladinskem centru je potekal First chace festival 2007/10. del.

SOMBATE, 8. septembra – Člani likovnega društva Mavrica iz Novega mesta so na povabilo porabskih Slovencev v Slovenski hiši sredi Muzeja na prostem razstavili svoja dela, ki so nastala prav tam.

STRAŽA, 8. septembra – Pri gasilskem domu je potekalo srečanje folklornih skupin iz Gornjega Senika, novomeškega Kresa in folkloristov straškega turističnega društva. Nastopili so tudi ljudski pevci Vaški zvon.

ŠENTJANŽ, 8. septembra – Gledališka skupina Društva Trg Sevnica je v središču kraja uprizorila ljudsko igro Miklova Zala.

VESELA GORA, 8. septembra – S pesmijo na Veselo goro je bil naslov tradicionalne prireditve, ki so jo pripravili pevci Moškega pevskega zbora vinogradnikov Šentrupert. Nastopile so ljudske pevke Solzice iz Šentjanža, moški pevski zbor iz Sromelj, razstavo ročnih keramičnih izdelkov pa je v grajski kleti pripravila rojakinja, samostojna kulturna umetnica Irena Blaznik.

LISCA, 9. septembra – Mešana pevska zbora Lisca in Prijatelji, Oktet Jurija Dalmatina, vokalni skupini Encijan in Zefir, vsi iz Sevnice, ženska zbora Prepelice iz Dolenje vasi in Pod Gorjanci iz Kostanjevice ter Moški pevski bor Papirničar iz Jagnjenice so nastopili na vseslovenski akciji Slovenija planinari na tradicionalnem vsakoletnem srečanju Lisca poje 2007.

LJUBLJANA, 9. septembra – Novomeška skupina DeŽur je s pesmijo Verjamem v srečo na festivalu Slovenska popevka osvojila tretje mesto po izboru poslušalcev.

OTOČEC, 9. septembra – Na gradu Otočec je bila na ogled gledališka predstava 5žensk.com.

PRESKA, 9. septembra – Na 6. koncertu slovenskih ljudskih pesmi Preska 2007 z motom Zapijmo, prijatli so na domačiji Hrovatovih nastopili: ljudske pevke iz Krmelja, Šmarjetke iz Šmarjete, pevci iz Sromelj in Blagovice, Prijatelji iz Sevnice in ljudski godci Trebeški drotarji. Na skednju je Klekljarsko društvo Žiri pripravilo razstavo izdelkov in prikaz klekljanja, grmska šola iz Novega mesta - Center biotehnike in turizma pa razstavo sadja.

ŽUŽEMBERK, 9. septembra – V okviru Poletnih grajskih prireditev na žužemberškem gradu so predstavili dokumentarni film Bojana Kostevca Med legendo in resničnostjo o zgodovini sevniškega gradu.

SEMIČ, 10. septembra – V Taborski hiši je dr. Marijan Peklaj predaval o tem, ali je Sveto pismo res knjiga morale in etike.

KRŠKO, 12. septembra – Poletni glasbeni večeri v parku so se zaključili z nastopom domače zasedbe D Palinka Bend.

LJUBLJANA, 12. septembra – V Mali galeriji Cankarjevega doma so na ogled postavili razstavo Re-format novomeškega fotografa Bojana Radoviča.

ŠENTRUPERT, 12. septembra – V OŠ dr. Pavla Lunačka so predstavili knjižno novost pisateljice Berte Golob Kje je sreča doma, ki jo je ilustriral Marjan Manček. Prireditve je vodil prof. Jože Zupan.

ČRNOMELJ, 13. septembra – Spletanje slik je naslov razstave Neve Vranešič, ki so jo odprli v prostorih Nove Ljubljanske banke.

HROVAČA, 13. septembra – Na skednju Škrabčeve domačije so predstavili knjigo Natašin ples. Gostje so bili: zgodovinar dr. Igor Grdina, Peter Vodopivec ter pesnik Milan Jesih.

NOVO MESTO, 13. septembra – V atriju Knjigarne Goga je bil pogovor z avtorjem romana Popkorn, Andrejem E. Skubicem.

ŽUŽEMBERK, 13. septembra – Na večeru plesa, petja in poezije so v nekdanji grajski kleti nastopili pesnik Jurij Marussig, domači plesalci, pevke, recitatorji in pesniki.

ČRNOMELJ, 14. septembra – V cerkvi Sv. Duha je bila na ogled monokomedija Evangelij po Čusinu.

KRŠKO, 14. septembra – V Klubu Kulturnega doma je bil koncert skupine Jararaja z gosti.

RIBNICA, 14. septembra – V Galeriji Miklova hiša so odprli razstavo skulptur akademskega kiparja Matjaža Počivavška.

BRESTANICA, 15. septembra – Na gradu Rajhenburg je potekalo regijsko srečanje pevcev ljudskih pesmi in godcev ljudskih viž, ki ga je strokovno spremljala Adrijana Gabršček.

BREŽICE, 15. septembra – Oktet Vocas 8 iz Londona je povabil na koncert v Posavski muzej, pred tem je potekal glasbena delavnica, na kateri so poleg zbora Viva sodelovali učenci in učitelji glasbe iz brežiških osnovnih šol.

ČRNOMELJ, 15. septembra – V KUD Laterna so odprli razstavo z naslovom Minimundus.

KRŠKO, 15. septembra – V Čebelniku je bil Butnhrupen koncert: Ken park, Lost boys.

SEVNICA, 15. septembra – V Mladinskem centru je bil koncert skupine Leeloojama! – Glasbena šola je gostila lanskoletnega nagrajenca Prešernovega sklada, pianista Bojana Goriška.

STIČNA, 15. septembra – Stična mladih je naslov 26. festivala mladih iz vse Slovenije.

KRŠKO, 16. septembra – V Klubu Kulturnega doma je bil premierni koncert Big banda Krško.

NOVO MESTO, od 17. do 18. septembra – Že tretje leto je potekal niz strokovnih prireditev z naslovom Knjižnica – igrišče znanja in zabave, ki sta ga pripravili Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto in Gradska knjižnica Ivana Gorana Kovačiča iz Zagreba. Srečanje je potekalo v Hotelu Krka. Udeleženci so si v Anton Podbevšek Teatru ogledali predstavo Peter in volk.

ČRNOMELJ, 18. septembra – Zakaj bi bral, kar so brali že pred tisoč leti? je bil naslov predavanja dr. Mirana Špeliča v Pastoralnem centru.

NOVO MESTO, 18. septembra – Akademski slikar Jože Kumer iz Dolenjskih Toplic se je v Galeriji Krka predstavil z deli, ustvarjenimi v zadnjih dveh letih. Razstavo je naslovil Brbot.

KOČEVJE, 20. septembra – Kočevski župan Janko Veber je odprl razstavo Pozdrav iz Bele krajine, Kočevske, osrednje Dolenjske in Posavja, Gospodarske dejavnosti na razglednicah do sredine 20. stoletja.

KOSTANJEVICA, 20. septembra – Slišati je naslov razstave, ki jo je prav za samostansko cerkev Galerije Božidarja Jakca pripravil akademski slikar Roman Makše iz Ljubljane. Umetnika je predstavil Marko Košan.

KRŠKO, 20. septembra – Pihalni orkester Videm Krško je ob petdesetletnici delovanja povabil na jubilejni koncert v prostore tovarne Vipap Videm, d.d. Kot gostje so nastopili: Nuša Derenda, Marko Železnik ter združeni posavski zbori: moški pevski zbor Svoboda Brestanica, moški pevski zbor Koprivnica, ženski pevski zbor Solzice Brežice in zbor Župnije Leskovec.

NOVO MESTO, 20. septembra – Knjigarna Goga je povabila na predstavitev knjižne novosti, romana trebanjske pisateljice Barice Smole z naslovom Reka slezenaste barve. Z avtorico se je pogovarjal Ivan Gregorčič.

SEVNICA, 20. septembra – V Galeriji gradu so odprli razstavo Gorenjca Stojana Schafferja. Kulturni program je prispevala radeška glasbena šola.

MALA LOKA, 21. septembra – Grajski večer je oblikoval Still Quartet in Gray Müller Band.

NOVO MESTO, 21. septembra – V atriju Knjigarne Goga je bilo mogoče prisluhniti koncertu kantavtorja, kitarista in filmskega ustvarjalca Leona Matka, ki je predstavil pesmi s svojega prvega samostojnega albuma Zrno.

NOVO MESTO, od 21. do 22. septembra – Projekt Spot 2002 Radovičevega zavoda Hiša fotografije se je pričel z otvoritvijo fotografske razstave Kazati resničnost nizozemske avtorice Cristl Boertjes v fotogaleriji Anton Podbevšek Teater. V Jakčevem domu so odprli nosilno razstavo, prikaz slovenske reportažne fotografije štirih avtorjev: z večmedijskima prijekcijama Jureta Eržena, Jožeta Suhadolnika, Mance Juvan in Jake Adamiča. V Kavarni Slon je bila na ogled razstava italijanskega avtorja Carla Selavzera. Drugi dan so se zvrstila teoretična predavanja.

PODBOČJE, 21. septembra – Teater Čbelca je v Kulturnem domu uprizoril komedijo Naš moment.

RIBNICA, 21. septembra – V muzeju Miklova hiša so predstavili katalog k lani v Ribniškem gradu odprti razstavi Ribnica, veličina majhnosti. Katalog je predstavila avtorica razstave in kataloga, kustosinja Marina Gradišnik.

ČRNOMELJ, 22. septembra – V cerkvi sv. Petra je bilo mogoče prisluhniti koncertu sopranistke Nine Kompare in organistke Ane Kokotec.

NOVO MESTO, 22. septembra – V LokalPatriotu so premierno prikazali tretji del rolkarskega filma Kriza 3 avtorja Kristijana Stramiča.

OBČINE PRI TREBNJEM, 22. septembra – Trebanjsko društvo Ragle je povabilo na slovenski večer na Jurjevo domačijo.

SEVNICA, 22. septembra – V Mladinskem centru je potekal 11. del First Chance festivala 2007.

ZAPLAZ PRI ČATEŽU, 22. septembra – V cerkvi Marijinega vnebovzvetja

je bil koncert godalnega tria – Maja in Manca Žnidaršič ter Urška Prevolšek z gostujočo skupino Cantamus iz Šentrupert. Sledil je ogled razstave del akademske slikarke Elene Churnosove, amaterskega fotografa Davida Lavrenčiča in amaterske slikarke Anje Vehar.

KRŠKO, 23. septembra – Ob desetletnici delovanja Društva ljubiteljev fotografije Krško so člani društva povabili na skupinsko razstavo v Galerijo Krško. O razstavi, ob kateri je izšel tudi zbornik, je spregovorila Alenka Černelič Krošelj.

METLIKA, 24. septembra – Potekal je metliški bralni maraton Berem zate, zase in s teboj.

TREBNJE, 24. septembra – Knjižnica Pavla Golie je v okviru Dnevo evropske kulturne dediščine med drugim povabila na otvoritev razstave Stare razglednice naših krajev iz zbirke Draga Nahtigala. Razstavo so predstavili tudi v mirnski in šentruperski knjižnici.

ČRNOMELJ, 25. septembra – V Knjižnici je potekal literarni glasbeni večer svetega pisma.

NOVO MESTO, 26. septembra – Anton Podbevšek Teater je povabil na predstavo Peter in volk Sergeja Prokofjeva.

CERKLJE OB KRKI, 27. septembra – Cerklje ob Krki z okolico 2007 je naslov območne likovne razstave, ki so jo na ogled postavili v Galeriji Vojašnice Cerklje ob Krki. Razstavili so dela 31 udeležencev likovne kolonije, ki jo je vodil Vlado Cedilnik. Razstavo je predstavil umetnostni zgodovinar Jožef Matijević.

KRANJ, 27. septembra – V Mali galeriji so odprli razstavo likovnih del akademskega slikarja Uroša Weinbergerja, udomljenega v Novem mestu in Ljubljani.

NOVO MESTO, 27. septembra – Knjižnica Mirana Jarca je povabila na predstavitev knjige Zagrebški Slovenci 2005–2007 prof. Dunje Bezjak. Z avtorico in novinarko Melito Forstnerič Hajnšek se je pogovarjala Jadranka Matič Zupančič. – Lunapark je naslov nove mladinske zbirke Založbe Goga, ki so jo predstavili v atriju Knjižarne Goga.

ŠKOCJAN, 27. septembra – V Metelkovem domu so pevke dekliške pevске skupine Plamen ob desetletnici prepevanja pripravile razstavo o delu skupine ter družabno srečanje.

SMARJEŠKE TOPLICE, 27. septembra – V Termah se je z razstavo Življenje v žarišču predstavila zagrebška fotografinja Dubravka Ivančič Juras. V kulturnem programu je nastopila citrarka Petra Vovčko.

BIZELJSKO, 28. septembra – V Zadružnem domu so odprli likovno razstavo ob dnevih evropske kulturne dediščine.

KOSTANJEVICA, 28. septembra – Ob dnevih evropske kulturne dediščine so v Galeriji Božidarja Jakca krstili obnovljene pedagoške prostore, ki jih je zasnoval arhitekt Samo Cerovšek. Prej je dva dni potekala fotodelavnica Po kostanjeviških poteh Plečnikove prijateljice Emilije Fon.

LESKOVEC PRI KRŠKEM, 28. septembra – S prireditvijo Dotik mojstra – Jože Plečnik so v Šrajbarskem turnu obudili spomin na dediščino mojstrov. Konservator piranske enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Alfred Trenz je predstavil življenje in delo Janeza Trezna. Janko Božič je pripravil razstavo fotografij z naslovom Kamen časa 2, nastopila pa je še violinistka Nina Pirc.

NOVO MESTO, 28. septembra – Dolenjski muzej je povabil na predstavitev razstavnega kataloga Lutkarstvo na Dolenjskem avtorice Ivice Križ in Klavdije Kotar. – Gledališka skupina Schyzma, ki so jo pred dvema letoma ustanovili novomeški srednješolci, je v Kulturnem centru Janeza Trdine premierno izvedla predstavo Resonanca uspeha, ki jo je zasnoval in po lastnem scenariju zrežiral David Petrovič.

SEVNICA, 28. septembra – V Kulturni dvorani je bil koncert Neishe.

ŠKOCJAN, 28. septembra – Domači gledališčeniki so v Metelkovem domu zaigrali gledališko predstavo Naš Knoblehar avtorja in režiserja mag. Janeza Žaklja. Ponovili so jo še čez dva dan.

NOVO MESTO, 29. septembra – Lutkovna skupina Poprčki je povabila v Dolenjski muzej na ogled lutkovnega predstave Šivilja in škarjice. Sledila je lutkovna delavnica.

S premiere predstave Resonanca uspeha gledališke skupine Schyzma v Kulturnem centru Janeza Trdine v Novem mestu.

SEVNICA, 29. septembra – Na Kitariadi starih bendov pred Caffè Centrals je potekal skupni koncert bivških pop-rock ansamblov Posavja, Dolenjske in Zasavja.

ŠKOCJAN, 29. septembra – V dvorani OŠ Frana Metelka je potekala tradicionalna Škočjanska jesen z nastopi ljudskih pevcev v organizaciji Fantov z vasi iz Škočjana.

KRŠKO, 30. septembra – V Kulturnem domu so predstavili zbornik o razvoju župnije Videm-Krško in mesta Krško na levem bregu Save z naslovom Med najlepše kraje slovenskega Štajerja šteje se Župnija Videm, ki sta ga uredila videmski župnik g. Mitja Markovič in Alenka Černelič Krošelj. V kulturnem programu je sodeloval Pihalni orkester Videm Krško. Ob zborniku je izšel tudi dokumentarni film o župniji, delo Jožeta Jagriča.

ČRNOMELJ, septembra – V Pastoralnem centru so odprli svetopisemsko razstavo, ki jo je v letu svetega pisma pripravila Svetopisemska družba Slovenije. Razstavo je predstavil župnik g. Peter Kokotec.

KRŠKO, septembra – Igrani film Luksuz je na regionalnem festivalu Balkan for Kids v Beogradu osvojil nagrado mlade žirije za najboljši live action film v kategoriji avtorjev od 13 do 16 let. Film je režiral Ivor Hodulak iz Krškega, ustvarili pa so ga na lanskoletnem mladinskem filmskem festivalu na Trški gori pri Krškem.

NOVO MESTO, septembra – V počastitev 40. obletnice ustanovitve župnije sv. Lenarta je izšla knjiga z naslovom Naših 40 let pri sv. Lenartu v Novem mestu, za katero je gradivo zbral in ga uredil p. Simon Peter Berlec.

SEVNICA, septembra – Jesen in buče je naslov letošnje slikarske kolonije Anin portal 2007, na kateri je sodelovalo sedem umetnikov.

TREBNJE, septembra – Arheološka izkopavanja na zahodnem robu Trebnjega so presenetila z dragocenimi najdbami iz 3. in 4. stoletja, med njimi je tudi manjši bronast kipec golega moškega z levom ob nogah.

OKTOBER

LJUBLJANA, 1. oktobra – V Slovenski kinoteki so predstavili projekcijo Filmi mladih – Filmi ke len kerde terne, ki so jih v projektu Učenje video večšin ustvarili romski in drugi otroci iz krške občine.

NOVO MESTO, 1. oktobra – Anton Podbevšek Teater je povabil na gledališko predstavo Peter in volk avtorja Sergeja Prokofjeva. Ponovili so jo še naslednji dan.

BREŽICE, 2. oktobra – Kdo gre z nami je naslov zbirke otroških pesmi Antice Marijanac in ilustratorke Zinke Žnideršič, ki so jo predstavili v Dvorani Savice Zorko v knjižnici. Za kulturni program so poskrbeli učenci posavskih osnovnih šol.

METLIKA, 2. oktobra – V Ljudski knjižnici se je začela predšolska bralna značka s knjigo Šola ni zame.

KOČEVJE, 3. oktobra – Zbiratelj Dare Bistrovič je v počastitev občinskega praznika v Likovnem salonu pripravil razstavo z naslovom Kočevska na razglednicah skozi čas.

NOVO MESTO, 2. oktobra – Prof. književnosti Goran Peršin je v Knjižnici Mirana Jarca pričel t.i. filmsko šolo Vzganjanje pogleda. Njegovemu predavanju je sredi oktobra sledilo predavanje Dušana Rutarja in nato še Mitje Reichenberga.

METLIKA, 3. oktobra – Zvezdica zaspanka je naslov gledališke predstave, ki si jo je bilo mogoče ogledati v Kulturnem domu. – Ljudska knjižnica je povabila na pravljlično uro Mizica, pogrni se z Družinskim gledališčem Kolenc.

NOVO MESTO, 3. oktobra – V Kulturnem centru Janeza Trdine je bila projekcija fotografij in otvoritev razstave S kolesom tako in drugače.

SEVNICA, 3. oktobra – Lutkovni abonma se je v Kulturni dvorani pričel s predstavo Gusar Berto.

BREŽICE, 4. oktobra – V Dvorani Savice Zorko Knjižnice Brežice so

predstavili priročnik za vzgojo otrok Mala knjiga za velike starše. Gost večera je bil Zoran Milivojević, eden od avtorjev.

ČRNOMELJ, 4. oktobra – Belokranjski otroci pod mentorstvom Metke Brozovič so v Kulturnem domu zaigrali pravljico o Zvezdici zaspanki. – V Pastoranem centru so pripravili dogodek Sveto pismo na platnu.

KOSTANJEVICA, 4. oktobra – Črni angel, varuh njen je naslov knjige pisateljice, publicistke in poznavalke afriške kulture Sonje Porle, ki so jo predstavili v Knjižnici.

LESKOVEC PRI KRŠKEM, 4. oktobra – V cerkvi sv. Ane so se Anini glasbeni večeri zaključili z nastopom trobilnega kviteta Orkestra Slovenske policije.

NOVO MESTO, 4. oktobra – S koncertom organistke Angele Tomanič v frančiškanski cerkvi se je pričel 11. novomeški glasbeni festival. – Boris Blaič se je v Knjigarni Goga pogovarjal z Bernardom Nežmahom, avtorjem knjige Zrcala komunizma.

OTOČEC, 4. oktobra – V restavraciji Tango sta Boris Kobal in Sergej Verč poskrbela za satirični kabaret Zafrkon.

ŠMARJETA, 4. oktobra – V stari osnovni šoli so na ogled postavili likovno razstavo Čas igre akademske slikarke Joanne Zajac s Poljske.

ČATEŽ POD ZAPLAZOM, 5. oktobra – Na literarnem večeru v Kulturnem domu so predstavili knjigo Ptice so skrite avtorice Darje Mlakar.

ČRNOMELJ, 5. oktobra – V starem mestnem jedru je Društvo prijateljev mladine Črnatelj organiziralo 26. slikarski ekstempore mladih likovnikov Bele krajine na temo Arhitektura preteklosti – podobe sedanjosti. – Dramski krožek OŠ Loka Črnatelj je v Kulturnem domu zaigral predstavo Muc gospe Vriskove. – V cerkvi Sv. Duha so predstavili spominske slike akademskega slikarja Roberta Lozarja.

HROVAČA, 5. oktobra – Na skednju Škrabčeve domačije so predstavili knjigo Mance Košir Moška pisma. Avtorica se je pogovarjala s podjetnikom Matjažem Gantarjem ter fizikom in filozofom dr. Urbanom Kordešem.

KOSTANJEVICA, 5. oktobra – Uveljavljena hrvaška umetnica Nevenka Arbanas se je v Lamutovem likovnem salonu predstavila z razstavo grafik. Otvoritev je glasbeno popestril jazzovski saksofonist Igor Lumpert, ki je zaigral ob elektronski spremljavi Gite Blak.

KRŠKO, 5. oktobra – V Kulturnem domu je bila na ogled klovska predstava Mini cirkus Buffeto.

LJUBLJANA, 5. oktobra – Slovesno so obeležili 3. obletnico Deklice z Rastočo knjigo v Župančičevi jami.

LOŠKI POTOK, 5. oktobra – V OŠ na Hribu so odprli razstavo del likovnih umetnikov 4. likovne kolonije 2007 in razstavo del potoških slikarjev.

LUKOVEC, 5. oktobra – Večerni pogovor na deželi z znanimi Slovenci se je v Kulturno-mladinskem domu nadaljeval z gostoma Sašem Đukićem in Ireno Vrčkovnik.

METLIKA, 5. oktobra – V župnijski cerkvi je bilo mogoče prisluhniti koncertu Ljubljanskih madrigalistov, ki so ga naslednji dan ponovili v cerkvi Sv. Duha v Črnomlju. – Na kopališču je bil koncert skupine Magdalene.

NOVO MESTO, 5. oktobra – V prostorih nekdanje trgovine Drogerie Markt so odprli skupinsko zaključno razstavo Festivala dokumentarne fotografije Fotopub 2007. – V Kulturnem centru Janeza Trdine je bilo mogoče prisluhniti Modern Jazzu.

SEVNICA, 5. oktobra – V Mladinskem centru so zavrteli kratke filme.

TIVAT, od 5. do 7. oktobra – Preko tisoč mažoret iz devetih evropskih držav se je udeležilo 9. evropskega tekmovanja Evropske mažoretne zveze. Od Slovenk so tekmovala mažorete iz Trebnjega, ki so se najboljše odrezale, ter Radeč in Laškega.

CERKLJE OB KRKI, 6. oktobra – V galeriji vojašnice so odprli območno likovno razstavo Cerklje ob Krki 2007.

ČRNOMELJ, 6. oktobra – Odprli so nove prostore Mladinskega kulturnega kluba, nastopil pa je hrvaški rapper Ed Maajk.

GLOBOKO, 6. oktobra – Pesmi mojega življenja je naslov pesniške zbrike Franca Živiča, ki so jo predstavili v Prosvetnem domu.

Pihalni orkester Videm Krško na slavnostnem koncertu ob 50-letnici delovanja v tovarni Vipap v Krškem.

KRŠKO, 6. oktobra – Ob 50-letnici delovanja je na jubilejni koncert v tovarno Vipap povabil Pihalni orkester Videm Krško, ki ga vodi Dejan Žnideršič. Kot gostje so nastopili pevca Marko Železnik in Nuša Derenda ter združeni posavski pevski zbori.

NOVO MESTO, 6. oktobra – V prostorih nekdanjega samostana šolskih sester notredamk v Šmihelu se je začelo prvo študijsko leto na prvem zasebnem konservatoriju za glasbo Jurija Slatkonje, ki deluje v okviru Zavoda Friderika Ireneja Barage. Novomeška škofija ga je ustavnila, da poživi vero, skrb za dobro vzgojo, izobraževanje in kulturne dejavnosti. Direktor Zavoda je dr. Janez Gril, ravnatelj konservatorija pa Aleš Makovac. Za pouk organistov so na konservatoriju postavili tudi mehanske šolske orgle, prve te vrste na Dolenjskem, ki so jih ta dan po maši in petju latinskih večernic v izvedbi mešanega konservatorijskega pevskega zbora blagoslovili.

OBČINE, 6. oktobra – Društvo Ragle, sekcija Ljudsko izročilo je na Jurjevi domačiji pripravilo slovenski večer.

TRAVA, 6. oktobra – V Gasilskem domu so pripravili razstavo v spomin na učiteljico Nado Vrček – Nadin kotiček: Šola, učitelji in učenci Trave nekoč.

ŠENTJANŽ, 7. oktobra – S slovesno sv. mašo, ki jo je vodil celjski škof in podpredsednik Slovenske škofovske konference dr. Anton Stres, so obeležili 90. obletnico smrti dr. Janeza Evangelista Kreka. Na ljudskem shodu je sodelovalo veliko slovenskih politikov, ki so spregovorili o Krekovem pomenu še za današnji čas, pester je bil kulturni program.

ŠKOCJAN, 7. oktobra – Domača gledališka skupina je v Metelkovem domu zaigrala igro Janeza Žaklja Naš Knoblehar.

ČRNOMELJ, 8. oktobra – Baletna trupa Croatia iz Zagreba je v Kulturnem domu izvedla baletno predstavo Ples kadetov.

LJUBLJANA, od 8. do 16. oktobra – V Slovenski filharmoniji je potekal 9. festival aktualne komorne glasbe Slowind, posvečen stoletnici rojstva skladatelja Marjana Kozine.

NOVO MESTO, 9. oktobra – V mali dvorani Kulturnega centra Janeza Trdine so na ogled postavili razstavo plakatov z natečaja za logotip ob 50-letnici Evropske unije. – Shujšajmo skupaj je naslov knjige Vide Petrovič, ki so jo predstavili v Knjigarni Mladinske knjige.

NOVO MESTO, 10. oktobra – V Kulturnem centru Janeza Trdine je bil koncert ruske klavirske glasbe z nastopom pianistov, diplomantov moskovskega konservatorija Petra Iljiča Čajkovskega, Erika Šulerja, Aleksandre Pavlovič in Ivana Skrta. – V restavraciji Splošne bolnišnice je novomeški ljubiteljski slikar mag. Dane Rupčič pripravil razstavo ob 25-letnici likovnega ustvarjanja. Za prijetne glasbene trenutke je poskrbela citrarka Laura Martinčič. – Gost pogovornega večera v Knjigarni Goga je bil docent Fakultete za družbene vede dr. Marjan Smrke, ki je predstavil svojo novo knjigo Družbene mimikrije. Z gostom se je pogovarjal Rasto Božič.

DOLENJSKE TOPLICE, 11. oktobra – V Kulturno-kongresnem centru je nastopila plesna skupina Sri samandar khan manganaiar iz Rajasthana.

KRŠKO, 11. oktobra – Ljubezen, ki se je želela spoznati je naslov nove pesniške zbirke domačinke Ane Rostohar. Knjigo so predstavili v Dvorani v parku, avtorica je večino pesmi prebrala. O njeni poeziji je spregovorila Stan-ka Hrastelj. Večer sta glasbeno obarvala Melita Osojnik in Venko Dolenc. – V klubu Kulturnega doma je imel predavanje fotoreporter Arne Hodalič.

NOVO MESTO, 11. oktobra – Dober dan teater je v Kulturnem centru Janeza Trdine zaigral komedijo Franca Pluta Policijska postaja. – V Knjižnici Mirana Jarca se je Jadranka Matič Zupančič pogovarjala s pisateljico Ivanko Mestnik, ki je predstavila novo knjigo Iz začaranega kroga. V kulturnem programu so nastopile dekleta iz škočjanske skupine Plamen, priložnostno razstavo pa je pripravila akademska slikarka Ana H. Guštin.

SEMIČ, 11. oktobra – V Krajevni knjižnici je potekalo prvo srečanje v bralnem klubu Knjižni moljček za predšolske otroke.

SEVNICA, 11. oktobra – V Lekos Galeriji Ana so odprli stalno prodajno galerijo z deli umetnikov, ki so v preteklih letih tu razstavljali. Ob otvoritvi je bila na ogled razstava del z letošnjega Portala Ana.

TREBNJE, 11. oktobra – Fižolček, ogeček in slamica je naslov lutkovne predstave, ki je bila na ogled v Kulturnem domu.

BREŽICE, 12. oktobra – V Posavskem muzeju so na ogled postavili razstavo slik in fotografij Kruh naš vsakdanji. – V klubu Mladinskega centra je potekal klubski večer Metal najt.

ČRNOMELJ, 12. oktobra – Kaj so o nas pisali nekoč je naslov razstave, ki so jo odprli v črnomaljski kavarni. – V Mladinskem kulturnem klubu je bil hip hop koncert hrvaškega raperja Eda Maajka.

KRŠKO, 12. oktobra – V Kulturnem domu je bila prireditev ob 50-letnici Zveze kulturnih društev Krško.

KOSTANJEVICA, 12. oktobra – V lapidariju Galerije Božidarja Jakca so odprli razstavo Misli avtorice Anke Klančič, ki jo je predstavila Barbara Rupel. Z avtorsko glasbo na temo razstave je nastopil Lado Jakša.

NOVO MESTO, 12. oktobra – V Knjižnici Goga so na ogled postavili fotografsko razstavo Fragile - kolaži - objektiv 0607 avtorice Lee Jazbec. – Podoba sledi, sled podobe je naslov likovne razstave avtorjev Lada Jakše, Roberta Lozarja in Borka Tepine, ki so jo odprli v galeriji Dolenjskega muzeja. O umetnikih in razstavi je spregovorila umetnostna zgodovinarica Nuša Podgornik. – V LokalPatriotu je bil koncert skupine PSycho-path.

RIBNICA, 12. oktobra – V Galeriji Miklove hiše so na ogled postavili razstavo Saša Sedlačka Urban avtomat za suho robo. Projekt je predstavila kustosinja Simona Vidmar.

SEVNICA, 12. oktobra – V Mladinski center so povabili na Jazz & Funk & Indie koncert.

BREŽICE, 13. oktobra – Mešani pevski zbor Viva z zborovodkinjo Simono Rožman Strnad je povabil na jubilejni koncert v Posavski muzej ob 15-letnici delovanja. Med glasbenimi gosti sta nastopila tudi Janko Volčanšek in Mihaela Komočar.

ČRNOMELJ, 13. oktobra – V Kulturnem domu so organizirali gledališko-glasbeno kabaretno predstavo Nike Vipotnik Visoka družba - Kabaret Berlin 1920–1930.

DOLENJSKE TOPLICE, 13. oktobra – V Kulturno-kongresnem centru je potekala 6. revija izbranih oktetov Slovenije 2007, na kateri sta nastopila tudi dva iz našega konca: ribniški oktet Gallus in boštanjski Oket Valvasor.

METLIKA, 13. oktobra – Na kopaljšču je bil večer yugo rocka.

RAZBOR, 13. oktobra – Ljudske pevke z Razborja so ob 15-letnici povabile na koncert v Dom krajanov.

RIHPOVEC, 13. oktobra – Društvo za napredek Hribovec - Rihpovec je pripravilo 4. slikarski ekstempore. Pod vodstvom Marije Prah je upodabljajo 17 ljubiteljskih slikarjev slikarske sekcije Jutro pri Društvu upokojencev Novo mesto, mladi pa so z mentorico Marijo Udovč prvič sestavljali mozaik.

SEMIČ, 13. oktobra – V Kulturnem domu je bila na ogled komedija Babilon.

ŽUŽEMBERK, 14. oktobra – V grajski kleti gradu je potekal večer plesa, petja in poezije.

BREŽICE, 15. oktobra – V dvorani Savice Zorko v Knjižnici Brežice so

Ana Rostohar na predstavitvi svoje najnovejše pesniške zbirke Ljubezen, ki se je želela spoznati.

Ivanka Mestnik s svojo novo knjigo.

predstavili knjigo Ivanke Mestnik Iz začaranega kroga. Program so popestrili učenci Glasbene šole, z avtorico pa se je pogovarjala Tina Cigler.

DOLENJSKE TOPLICE, 15. oktobra – V prostorih nekdanje občinske uprave je Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto odprla krajevno knjižnico, ki je tudi e-knjižnica. Zbrane je nagovorila ravnateljica Andreja Pleničar.

KOČEVJE, 15. oktobra – V Likovnem salonu so na ogled postavili razstavo društva notranjskih kulturnikov Krpan iz Cerknice.

KRŠKO, 15. oktobra – V Dvorani v parku je potekal posvet Krško skozi čas in sicer ob 530-letnici mestnih pravic, 130-letnici nekdanje meščanske šole in 30-letnici izida zbornika Krško skozi čas. V dvorani je bila na ogled razstava del slikarja Franja Stiplovška, v knjižnici pa razstava o Krškem.

NOVO MESTO, od 15. do 16. oktobra – Vse o ženskah je naslov komedije Mira Gavrana, ki so jo v Kulturnem centru Janeza Trdine zaigrali igralci Mestnega gledališča ljubljanskega.

SEVNICA, 15. oktobra – Lekos Galerija Ana je 15-letnico družinskega podjetja Sotoškovič – Lekos in 6-letnico Galerije Ana obeležila z razstavo likovnih del, nastalih septembra na 3. likovni koloniji Portal Ana v Šentjanžu.

BREŽICE, 16. oktobra – Buerger - mestjan - meščan je naslov stalne zbirke, ki v Posavskem muzeju ponuja na ogled pripoved o življenju meščanov Posavja na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Slavnostni govornik je bil minister za gospodarstvo mag. Andrej Vizjak. V kulturnem programu je sodelovala plesna šola Lukec iz Krškega.

KRŠKO, 16. oktobra – V počasitev 30-letnice delovanja Kulturnega doma je bil v veliki dvorani koncert šansonov in zimzelenih melodij z Darjo Švajger, Romano Kranjčan, Laro Jankovič in Juretom Ivanušičem

METLIKA, 16. oktobra – V Kulturnem domu je bila na ogled lutkovna predstava Grdi raček.

NOVO MESTO, 16. oktobra – V Knjižnici Mirana Jarca so organizirali predavanje Dušana Rutarja v okviru cikla predavanj Filmska šola Vzgajanje pogleda. – V sklopu mednarodnega festivala Fabula so na proznm mnogoboju v dolenski prestolnici gostili pet avtorjev. Prvo mesto je osvojila Rada Molek iz Novega mesta.

NOVO MESTO, 17. oktobra – V Dolenjskem muzeju so na ogled postavili razstavo slik Ladje in pomorščaki vzhodne obale Jadrana Mladena Proštenika v organizaciji Hrvaškega kulturnega društva.

SLOVENJ GRADEC, od 17. do 18. oktobra – Zmagovalec letošnjega državnega festivala mlade literature je bil Peter Golob, študent iz Brusnic, ki je prvo mesto dobil za komedijo Zid. Šola. Zid ali Šola ni šala.

BREŽICE, 18. oktobra – Ob občinskem prazniku so v sejni sobe Upravne enote odprli območno razstavo fotografij 26 avtorjev. Glasbeni program je prispeval Peter Dirnbek.

NOVO MESTO, 18. oktobra – V Knjižnici Mirana Jarca je bilo mogoče prisluhniti pogovoru s pesnikom in pisateljem Tonetom Dodlekom. – V čajarni Pri krojaču so odprli fotografsko razstavo Barva vode Janeza Kotarja, ki jo je pospremil recital pesnika Smiljana Trobiša. – V Kulturnem centru Janeza Trdine je Plesni forum Celje zaigral predstavo za otroke Krava v cirkusu. – Knjigarna Mladinska knjiga je povabila na knjižno čajanko Kokoš velikanka s pregledom najboljših novih slovenskih knjig za otroke in mladino ter finalistk za nagrado večernica. Zvečer so pripravili Živo knjigo.

NOVO MESTO, od 18. do 19. oktobra – Novomeški Anton Podbevšek Teater je gostil ljubljanski Betontane s prestavo Show Your face v režiji Matjaža Pograjca in v koprodukciji z Litvo. Predstavo so ponovili naslednji dan.

ŠENTJERNEJ, 18. oktobra – Angela Tomanič je ob tristoti obletnici smrti Bachovega vzornika Dietrica Buxtehudeja povabila na orgelski koncert v župnijsko cerkev.

DOLENJSKE TOPLICE, 19. oktobra – Na Koncertu prijateljstva so v Kulturno-kongresnem centru nastopili domači mešani pevski zbor ter lovska pevška zbor iz Medvod in Dekanov.

KRMELJ, 19. oktobra – V Osnovni šoli je bila razstava Judo kluba Olimpija Krmelj.

NOVO MESTO, 19. oktobra – V Zavodu Friderika Ireneja Barage je bil nastop učencev orgel Konservatorija Jurija Slatkonje v okviru Novomeškega

glasbenega festivala. – V Kulturnem centru Janeza Trdine je nastopila lutkovno-gledališka skupina Poprčki. – V atriju Knjigarne Goga so večmedijski šov projekt Brgs Time - New Point Trio oblikovali tolkalec Jaka Berger, harmonikar Danijel Marinič in slikarka Sara Jassim.

NOVO MESTO, od 19. do 21. oktobra – V Kulturnem centru Janeza Trdine se je potekalo 3. mednarodno tekmovanje pihalnih orkestrrov v koncertnem igranju Slovenija 2007. Od orkestrrov s širše Dolenjske so nastopili glasbeniki Godbe Sevnica.

Godba Sevnica med nastopom na 3. mednarodnem tekmovanju pihalnih orkestrrov v koncertnem igranju v Novem mestu.

Vse fotografije v Kroniki: Milan Markelj.

SEVNICA, 19. oktobra – V Mladinskem centru so odprli razstavo Pravična delitev dobrin. – V Galeriji Gradu je društvo KNOF Sevnica pripravilo razstavo.

ŠENTRUPERT, 19. oktobra – Reka slezenaste barve je naslov nove knjige pisateljice Barice Smole, ki so jo predstavili v OŠ dr. Pavla Lunačka. Obenem je bila na ogled razstava osnutkov knjižnih naslovnice njene hčerke Maje Smole Dordevič.

TREBNJE, 19. oktobra – Stevardesa je naslov gledališke predstave, ki je bila na ogled v Kulturnem domu.

BREŽICE, 20. oktobra – Zborovska glasba v Posavju od 19. do 21. stoletja je bil naslov strokovnega posveta ob zborovski glasbi, ki ga je ob 15-letnici delovanja pripravil Mešani pevski zbor Viva iz Brežic. Zvečer je bil v Viteški dvorani gradu regijski tematski koncert izbranih pevskih zborov Dolenjske, Bele krajine in Posavja Sozvočenje 2007.

ČATEŽ POD ZAPLAZOM, 20. oktobra – Kulturno umetništvo društvo Popotovanje Frana Levstika Čatež je praznovanje desetletnice obeležilo z otvoritvijo kulturnega doma.

ČRNOMELJ, 20. oktobra – Galerija KUD Artoteka je povabila na otvoritev slikarske razstave Staro mestno jedro Črnomlja.

KOSTANJEVICA NA KRKI, 20. oktobra – V Lamutovem likovnem salonu so odprli razstavo mladih umetnikov. V okviru Flokarta je v gostilni Kmečki hram potekal večer opezijske in predavanja Alje Pincolič. – V bivši Novotehni je bilo mogoče prisluhniti koncertu kostanjeviških godbenikov.

KRŠKO, 20. oktobra – Kulturni dom je povabil na jazzovski koncert kvarteta Lovra Ravbarja.

NOVO MESTO, 20. oktobra – V klubu LokalPatriota je bila na ogled lutkovna predstava za otroke Zlati ključek. Zvečer je bilo mogoče prisluhniti graveyard metalne skupine Interceptor & Sabaium. – V dvorani Leona Štuklja je imel koncert Jan Plestenjak z gosti.

RIBNICA, 20. oktobra – V župnijski cerkvi sv. Štefana je bil koncert Orkestra Slovenske filharmonije in slavnostna podelitev štipendij Ustanove p. Stanislava Škrabca.

ŠKOCJAN, 20. oktobra – V Metelkovem domu je bila na ogled igra Naš Knoblehar, ki so jo domači igralci ob koncu meseca dvakrat ponovili še v Kulturnem domu Bučka.

ŠMARJETA, 20. oktobra – Kulturno društvo Gledališče Krka je v Kulturnem domu zaigralo komedijo Cvetka Golarja Vdova Rošlinka.

VIHRE, 20. oktobra – V Gasilskem domu so ljudski pevci Pšenični klas Vihre pripravili koncert ljudskih pevecv.

CERKLJE OB KRKI, 21. oktobra – Koledniki iz Bušeče vasi so ob desetletnici delovanja povabili na jubilejni koncert in obenem dobrodelni koncert za družino Golob iz Podgorja pri Letuši.

DOLENJSKE TOPLICE, 21. oktobra – V avli Kulturno-kongresnega centra so na ogled postavili razstavo izdelkov članov topliškega upokojenskega društva.

MOSTEC, 21. oktobra – V stari gostilni Krulc so odprli razstavo z Likovne kolonije Mostec.

BREŽICE, 22. oktobra – V avli Gimnazije so odprli razstavo dijaških likovnih izdelkov in predstavili projektno delo na temo Ekspresionizem v sliki in besedi.

NOVO MESTO, 22. oktobra – V Galeriji Simulaker so predstavili prostorsko večmedijsko instalacijo Everydayness Viktorja Bernika iz Ljubljane.

MIRNA, 23. oktobra – Selo in Selani je bil naslov video projekcije Janeza Janežiča in starih kmečkih opravil v Krajevni knjižnici.

NOVO MESTO, 23. oktobra – V Galeriji Krka so predstavili bibliofilsko knjigo Reka poetičnih podob in odprli razstavo slik in grafik Janka Orača. Avtorja je predstavila umetnostna zgodovinarica in likovna kritičarka Tatjana Pregl Kobe. Z branjem poezije, ki bogati knjigo, so večer popestrili pesniki Ivan Gregorčič, Marjanca Kočevar in Milan Markelj.

RIBNICA, 23. oktobra – Ob občinskem prazniku so na slavnostni seji Občinskega sveta naziv častni občan podelili domačemu akademskemu slikarju Stanetu Jarmu.

ČATEŽ OB SAVI, 24. oktobra – V avli Hotela Terme so odprli 32. samostojno razstavo fotografij Oskarja Gerjeviča.

DOLENJSKE TOPLICE, 24. oktobra – Špas teater je v Kulturno-kongresnem centru zaigral monokomedijo Rifletov šuštar.

KRŠKO, 24. oktobra – Lutkovno gledališče Ljubljana je v Kulturnem domu gostovalo z lutkovno predstavo Svetlane Makarovič Tacamuca.

BREŽICE, 25. oktobra – V Mladinskem centru so na ogled postavili slikarsko razstavo Jožeta Voduška. – V Glasbeni šoli je bil koncert pevec Kadrija Tegelmana in Kristine Bitenc ter Tadeja Horvata na klavirju.

ČRNOMELJ, 25. oktobra – Odsev resničnosti je naslov rastave članov Foto kluba Črnomelj, ki so jo odprli v cerkvi Sv. Duha. – V Knjižnici so povabili na lutkovno pravljico in ustvarjalnico Po čarovnikih in čarovnicah diši. Čez nekaj dni so jo ponovili tudi v semiški Krajevni knjižnici. – Na temo Miško Kranjec je potekalo bralno srečanje za odrasle v knjižnici.

KRŠKO, 25. oktobra – V Kulturnem domu je bila proslava ob dnevu reformacije. Slavnostni govornik je bil vodja rokopisnega oddelka Narodne in univerzitetne knjižnice dr. Mihael Glavan. Premierno so predstavili mladinski igrani dokumentarni film Krško skozi štiri letne čase v izvedbi učencev OŠ Jurija Dalmatina Krško.

NOVO MESTO, 25. oktobra – V Fotogaleriji ATP so odprli fotografsko razstavo Mateja Koširja Masterpiece.

TREBNJE, 25. oktobra – V Centru za izobraževanje in kulturo so predstavili knjigo Roya Coreyea Srčne zgodbe.

BREŽICE, 26. oktobra – V Mladinskem centru je bil Fazanski ples.

DOLENJA VAS, 26. oktobra – Pod židano marelo je naslov večera Avsenikovih pesmi, ki so ga pripravili v Gasilskem domu. Nastopili so pevska skupina Prepelice in člani Folklorne skupine KD Svoboda Brestanica.

MALALOKA, 26. oktobra – Z glasbo in orglicami je bil naslov grajskega večera, ki so ga pripravili na Gradu.

NOVO MESTO, 26. oktobra – Dolenjski muzej je povabil na razstavo grafik Hama Čavrka Carta incognita v Jakčev dom. – Mešani pevski zbor Krka je v Športni dvorani Leona Štuklja povabil na veliki koncert z Vladom Kreslinom, Malimi bogovi in Beltinško bando. – V prireditveni škofijski dvorani so predstavili novo knjigo Po lahki teži hrepenim Smiljana Trobiša. – Lutkovno gledališče Koruzno zrno je v Knjigarni Goga zaigralo lutkovno predstavo za odrasle Nylon. – Klub LokalPatriot je povabil na koncert v živo Meya.

PREČNA, 26. oktobra – Novomeški glasbeni festival se je nadaljeval s koncertom orgelske baročne glasbe z organistom Alešem Makovcem.

ŠMARJETA, 26. oktobra – V Kulturnem domu je potekala prireditev Zahvala jeseni z nastopi ljudskih pevcev.

BREŽICE, 27. oktobra – Ob občinskem prazniku je naziv častni občan prejela akademska slikarka Alenka Gerlovič. – V klubu Mladinskega centra so nastopili obetavni glasbeni izvajalci.

ČRNOMELJ, 27. oktobra – V Pastoralnem centru so predstavili knjigo mag. Marjetke Balkovec-Debevec z naslovom Črnatelj v kulturnem in družbenem utripu. – Mladinski kulturni klub je povabil na koncert ameriške skupine Sleepytime Gorilla Museum.

KRŠKO, 27. oktobra – V Kulturnem domu je bila na ogled komedija Jean Marie Chevret V drugo gre rado.

NOVO MESTO, 27. oktobra – Lutkovna skupina Uš je v klubu LokalPatriot izvedla lutkovno predstavo za otroke Martin Krpan. – Zavod Friderika I. Barage je povabil na koncert baročne glasbe s sopranistko Pijo Brodnik in organistom Milkom Bizjakom v okviru Novomeškega glasbenega festivala.

OBČICE, 27. oktobra – V kočevskem kulturnem centru so prikazali film o Kočevarjih in predstavili knjigo Toneta Prelesnika Vodni viri na Kočevskem.

RAZBOR, 27. oktobra – Gost prvega Razborskega večera v Domu krajanov je bil duhovnik Jože Andolšek, zapeli so pevci Dravograjskega okteta in na ogled je bila razstava slikarke Jožice Petrišič.

SEVNICA, 27. oktobra – V Mladinskem centru je bil koncert Zmelkow, rock-punk skupine s Primorske.

ŠKOCJAN, 27. oktobra – Skupina Plamen je ob desetletnici delovanja povabila na koncert v OŠ Frana Metelka ter v goste privabila etno skupino Jararaja.

TREBNJE, 27. oktobra – V okviru filmske vzgoje Vzgrajanje pogleda je imel v Knjižnici Pavla Golie predavanje Dušar Rutar.

VINICA, 27. oktobra – V Gasilskem domu je bil letni koncert KUD Otona Župančiča Vinica in gostje KUD sv. Juraja iz Duge Rese.

BREŽICE, 28. oktobra – Mešani pevski zbor KUD Brežice in Pevski zbor Nova KBM Maribor sta povabila na koncert v grad.

NOVO MESTO, 28. oktobra – Kalifornijski zbor New Hope je v Kulturnem centru Janeza Trdine pripravil koncert črnske duhovne glasbe ter modernih in tradicionalnih pesmi. Nastopili so tudi gostje iz Slovenije.

OBČINE, 28. oktobra – Na Jurjevi domačiji je bila razstava domače in umetnostne obrti.

NOVO MESTO, 29. oktobra – Igralec Anatol Štern je v Knjižnici Mirana Jarca zaigral monodramo Matjaža Kmecla Trubar pred slovensko procesijo.

DOBOVA, 30. oktobra – V dvorani Kulturnega doma so pripravili prireditev Dobova se predstavi.

PLETERJE, 30. oktobra – V stari gotski cerkvi kartuzije Pleterje je bilo mogoče prisluhniti koncertu Pihalnega kvinteta in Godalnega kvarteta Akademije za glasbo v Ljubljani.

ČRNOMELJ, oktobra – V cerkvi Sv. Duha so ob 600-letnici prve omembe Črnomlja kot mesta predstavili spominsko sliko Črnomlja akademskega slikarja Roberta Lozarja, kakršen je bil pred šeststo leti.

LJUBLJANA, oktobra – V 55. letu starosti je umrl Franci Slak, filmski in televizijski režiser, scenarist in producent, ki se je rodil v Krškem, v družini, ki izhaja iz okolice Mirne Peči.

NOVO MESTO, oktobra – Generalni direktor družbe Krka Vinko Manček je predsedniku Pihalnega orkestra Krka Mitji Turku svečano predal nova glasbila v vrednosti 14 tisoč evrov. – V prostorih Knjižarne Goga so na ogled postavili razstavo Rišem odbojko, več kot dvesto nastalih likovnih del na temo odbojke, ki so jih ustvarili učenci petih novomeških osnovnih šol.

SODRAŽICA, oktobra – V počastitev občinskega praznika je bil v župnijski cerkvi sv. Marije Magdalene slavnostni orgelski koncert Jaroslava Tume iz Prage. V telovadnici osnovne šole je potekala 5. revija narodno-zabavnih ansamblov s Kočevskega in Ribniškega ter Notranjske in Dolenjske.

TAJVAN, oktobra – Trebanjska pevska skupina Stil Quartet je na mednarodnem festivalu accapele v Tajpeju osvojila drugo nagrado.

LETNO KAZALO 2007

VSEBINSKO KAZALO

UVODNIK

Markelj Milan: Zgodovinski dogodek z anemičnim zgodovinskim spominom	3
Odločujoči nepomembni drobeci	601

LITERATURA

Poezija

Bedrač David: Enostavnosti	610
Garantini Vlado: Boljši čas	7
Beg	7
Obisk	8
Zimska pravljica	8
Gregorčič Andrej: Jeziki	303
Pismo	303
Škarpa	303
Struktura dneva	304
Tihožitje	304
Intermezzo	305
Telo	305
Metulj	306
Gregorčič Ivan: Prodajalci megle	152
Za prastarim gričem	153
Tesnoba v lesu	153
Kočevar Marjanca: Soparice	299
Kolenc Janez: Vem, da sem težak	148
V jesenskem mraku	148
Oktober	149
Januarske misli	150
Sva bila	150
Vse življenje	151
Želja po večnosti	151
Krevs Matej: Molk kot zlato težak	462
Navzdol z vrha peščene ure	462
Gazela mrtve ljubezni	463
Pavček Tone: Novi soneti o Dolenjski	603
Plut Katja: Vleče me, vleče k ljudem in lučem	4
Samoplegija	5
Denta-med (do 12 ur svežine in zaščite)	5
Polno	6
Povše Rezka: Kneginja s Kapiteljske njive	607
Rapo Mojca: Potopisni deja vu	154
Ljubljena Ljubljana	154
Besede letijo v nebo	155
Vabilo	155
Šali Franci: Dedov vrtec	464
Šelj Milan: Kristal soli	156
Škofljanec Ivan: Le človek sem	8
Teža kamna	9
Čutim	9
Kdo sem	9
Škorjanec Marica: Zgradili smo se	456
Odhajam	456
Vsakdanjosti	457
Besede	458
Večer v zeleni črttri	458

Mavrični zublji	459
Zastajanje	459
Trobiš Smiljan: Potrebujem te	460
Pomlad	460
Čoln	460
Večer	460
Tihožitje	461
Gorjanci	461

Aforizmi

Simčič Jože: Aforizmi	10
Aforizmi	158
Aforizmi	307
Aforizmi	469
Aforizmi	614
Trobiš Smiljan: Domislice in spoznanja	12

Proza

Cimerman Ivan: Tvoj Martin pa seka na Švedskem, Zalika	18
Gazvoda Nejc: Pogrešal te bom	161
Mestnik Ivanka: Pamet – bogastvo siromakov	616
Osojnik Edvard: Silvo	311
Peček Stane: Slavnostni koncert	166
Hugo	470
Sevljak Jože: Solze za Tilna	476
Smole Barica: Jutro	308
Šinigoj Damijan: Svetilnik	14
Zidar Anica: Duše se vračajo	478

Prevod

Ključanin Zilhad: Sarajevska Halgada	629
Smole Barica: Prevod Zilhadove Sarajevske Halgade	629

KULTURA

Bregar Marjeta: Vrhek in Vrhovčani	642
Deu Živa: Večplasten pomen Županičeve osvetlitve slikarja Antona Ažbeta	212
Habinc Mateja: Pust v Brežicah	41
Na rokovo v Brežice	508
Hudales Jože: Muzejsko delo in misel Nika Županiča	200
Hudolja Mihael: Prof. dr. Niko Župnič (1876 – 1961)	174
Iglič Aleš: Niko Županič in njegov boj za identiteto Slovencev	183
Južnič Stanislav: Matematika v Valvasorjevi knjižnici	484
Kambič Mirko: Mlini na reki Krupi	346
Mlini na reki Krupi	651
Kastelic Ivan: Dostopnost muzeja in galerije za slepe in slabovidne	48
Kralj-Iglič Veronika: Niko Županič in njegov boj za identiteto Slovencev	183
Kristan Slavka: Literarno ustvarjanje Marjana Kozine	329
Kristan Tine: Nove sledi ob antični orožniški postaji	336
Križ Borut: Vinji vrh nad Belo Cerkvijo	638
Lavrinc Matevž: Arheološke najdbe iz grobov cerkve sv. Jerneja v Šentjerneju ..	340
Makarovič Marija: Spomini na dr. Nika Županiča	209
Matko Matjaž: Nomen est omen – omen est nomen	352
Muršič Rajko: Županič in začetki poučevanja etnologije	194
Peperko Golob Darja: Trdinova zapuščina v Knjižnici Mirana Jarca Novo mesto ..	35
Poljnar Frelj Nataša: Vojvodinja Virida Visconti	496
Promitzer Christian: Antropolog in znanstveni rasizem	175
Smrekar Andrej: Imeti Gorjupa pomeni posebno srečo in milost	635
Štrancar Marjan: Grumova pisma Leopoldini Črnač	314
Weiss Janez: Japodi	500
Zadnikar I. Miha: Antropolog med uvidom in utopijo	206
Zupanič-Kralj Veronika: Niko Županič in njegov boj za identiteto Slovencev	183

NAŠ GOST

Gregorčič Ivan: "Nekateri plesni junaki me še danes obiskujejo in prišepetavajo" -

Pogovor s pesalcem in koreografom Janezom Mejačem	53
"Svoji preteklosti se ne morem in nočem odreči" - Pogovor z Markom Bulcem	517
Kocuvan Jasna: Novomeški likovni dnevi	538
Križ Ivica: Matematik in fizik z ljubeznijo do lutk – Pogovor s profesorjem Dušanom Modicem	657
Matičević Jožef: Marjan Maznik - Krajine, portreti, figure	76
Smole Barica: Za(s)trta prvinskost	235
Pregl Kobe Tatjana: Okostja, kamni, prah in zvoki ptičjega petja – Skica za portret Jožeta Slaka - Doke	357
Zupan Jože: Hvala ker z nami delite sanje! – Pogovor s Tatjano Fink, glavno direktorico Trima	222

DRUŽBENA VPRAŠANJA

Dvornik Marjan: Mlečna proizvodnja – Dolenjska leto kasneje	689
Koščak Marko: Turistične gozdne poti in njihov pomen za razvoj podeželja	238
Šali Franci: Lokalne volitve v jugovzhodni Sloveniji – na Dolenjskem leta 2006	370
Lokalne volitve županstev na Dolenjskem leta 2006	544
Šolar Helena - Vizjak Igor: Tretja razvojna os	79
Zupančič Andrej: Premisleki h konceptiji urejanja romskih naselij v Sloveniji	678

ODMEVI IN ODZIVI

Božič Rasto: Popularno glasbeno leto v znaku prvencev	115
Komorni orkester Tartini – uveljavitev znanja in navdušenja	256
Visok nivo domačega jazza	268
Arhitektura tišine v Mauerbachu pri Dunaju	417
Černelič Krošelj Alenka: Janez Vajkard Valvasor in Krško	101
"Svet v barvah" domuje v stavbi Občine Krško	108
Zborovska glasba v Posavju od 19. do 21. stoletja	697
Dražumerič Marinka: Škofija Novo mesto	110
Gregorčič Ivan: Okus po nekem času in neki mladosti	709
Kastelic Ivan: Alenka Gerlovič: Okruški mojega življenja	260
Kocuvan Jasna: Bogdan Borčič: grafike in slike iz cikla Steklenice	255
Koncilija Tomaž: Od Koščka neba med vejami do Belega kroga	422
Križnar Franc: Novosti Edition Bizjak	424
Markelj Milan: Kronika za kratkočasno branje	112
Miklič Joža: Forum odličnosti in mojstrstva Otočec 2007	400
Milovanović Goran: Nevenka Arbanas: Grafike 2003 - 2007	704
Podgornik Nuša: Slika ni zgolj podoba, je sled podobe, podoba njene sledi	701
Pregl Kobe Tatjana: Poetično abstrakten, pripoveden in intimen dih klasičnih grafik	104
Jesenski (grafični) listi so za razvoj slovenske grafike zelo potrebni, o tem ni nobenega dvoma	396
Odsevajoča prehodnost v tišini prostora	253
Vizije med realizmom in abstrakcijo	549
Brigadirji in vozički	553
V reki verzov reka poetičnih podob	694
Izbrane besede, skrčen zapis	711
Rostan Sonja: Po ogledu Mačjega plesa	555
Rupel Barbara: Okostja	412
Skrabl Zorka: Marjan Kozina – pisec	249
Smole Barica: Nova stara knjiga	113
Spomini	258
Kdo bo prevajal, če ne mi?	410
En Belokranjec o drugem	419
Morda je bilo spregledano	420
Sanjanje	559
Prepovedka o močni ženski	560
Kraj, ki nikoli ne spi	561
Grafično-pesniška zbirka	696
Smrekar Andrej: Krško skozi čas	706
Stibilj Šajn Anamarija: Janko Orač: Razstavno popotovanje	414

VSEBINSKO KAZALO	Stipančič Petra: Na mnoga leta!	703
	Šali Franci: Zbornik Snovanja 2006	267
	Zaznava pesniške zbirke Bogdane Namestnik	563
	Škorjanec Marica: Temno zelenje Vinka Rodeta	264
	Talisman	565
	Šumi Nada: Nekdanje svečanosti	96
	Šuštar Branko: Pater Laeko – dolenjska gimnazijska legenda	262
	Zupan Jože: Za dolgo življenje	556
	Za sončno šolo	558

GRADIVO ZA POZNAVANJE KONSERVATORSTVA

Dražumerič Marinka: Zgodovina in razvoj konservatorstva (1)	120
Zgodovina in razvoj konservatorstva (2)	270
Zgodovina in razvoj konservatorstva (3)	427
Zgodovina in razvoj konservatorstva (4)	568
Zgodovina in razvoj konservatorstva (5)	713

KRONIKA

Markelj Lidija: Kronika: november - december 2006	130
Kronika: januar – februar 2007	286
Kronika: marec – april 2007	437
Kronika: maj – julij 2007	582
Kronika: avgust – oktober 2007	735

LETNO KAZALO

Markelj Milan: Letno kazalo 2007	751
--	-----

IMENSKO KAZALO

Bedrač David: Enostavnosti	610
Božič Rasto: Popularno glasbeno leto v znaku prvencev	115
Komorni orkester Tartini – uveljavitev znanja in navdušenja	256
Visok nivo domačega jazza	268
Arhitektura tišine v Mauerbachu pri Dunaju	417
Bregar Marjeta: Vrhek in Vrhovčani	642
Cimerman Ivan: Tvoj Martin pa seka na Švedskem, Zalika	18
Černelič Krošelj Alenka: Janez Vajkard Valvasor in Krško	101
"Svet v barvah" domuje v stavbi Občine Krško	108
Zborovska glasba v Posavju od 19. do 21. stoletja	697
Deu Živa: Večplasten pomen Županičeve osvetlitve slikarja Antona Ažbeta	212
Dražumerič Marinka: Škofija Novo mesto	110
Zgodovina in razvoj konservatorstva (1)	120
Zgodovina in razvoj konservatorstva (2)	270
Zgodovina in razvoj konservatorstva (3)	427
Zgodovina in razvoj konservatorstva (4)	568
Zgodovina in razvoj konservatorstva (5)	713
Dvornik Marjan: Mlečna proizvodnja – Dolenjska leto kasneje	689
Garantini Vlado: Boljši čas	7
Beg	7
Obisk	8
Zimska pravljica	8
Gazvoda Nejc: Pogrešal te bom	161
Gregorčič Andrej: Jeziki	303
Pismo	303
Škarpa	303
Struktura dneva	304
Tihožitje	304
Intermezzo	305

Telo	305
Metulj	306
Gregorčič Ivan: "Nekateri plesni junaki me še danes obiskujejo in prišepetavajo" - Pogovor s pesalcem in koreografom Janezom Mejačem	53
Svoji preteklosti se ne morem in nočem odreči - Pogovor z Markom Bulcem	517
Okus po nekem času in neki mladosti	709
Prodajalci megle	152
Za prastarim gričem	153
Tesnoba v lesu	153
Habinc Mateja: Pust v Brežicah	41
Na rokovo v Brežice	508
Hudales Jože: Muzejsko delo in misel Nika Županiča	200
Hudolja Mihael: Prof. dr. Niko Župnič (1876 – 1961)	174
Iglič Aleš: Niko Županič in njegov boj za identiteto Slovencev	183
Južnič Stanislav: Matematika v Valvasorjevi knjižnici	484
Kambič Mirko: Mlini na reki Krupi	346
Mlini na reki Krupi	651
Kastelic Ivan: Dostopnost muzeja in galerije za slepe in slabovidne	48
Alenka Gerlovič: Okruški mojega življenja	260
Ključanin Zilhad: Sarajevska Halgada	629
Kocuvan Jasna: Novomeški likovni dnevi	538
Bogdan Borčič: grafike in slike iz cikla Steklenice	255
Kočevar Marjanca: Soperice	299
Kolenc Janez: Vem, da sem težak	148
V jesenskem mraku	148
Oktober	149
Januarske misli	150
Sva bila	150
Vse življenje	151
Želja po večnosti	151
Koncilija Tomaž: Od Koščka neba med vejami do Belega kroga	422
Koščak Marko: Turistične gozdne poti in njihov pomen za razvoj podeželja	238
Kralj-Iglič Veronika: Niko Županič in njegov boj za identiteto Slovencev	183
Krevs Matej: Molk kot zlato težak	462
Navzdol z vrha peščene ure	462
Gazela mrtve ljubezni	463
Kristan Slavka: Literarno ustvarjanje Marjana Kozine	329
Kristan Tine: Nove sledi ob antični orožniški postaji	336
Križ Borut: Vinji vrh nad Belo Cerkvijo	638
Križ Ivica: Matematik in fizik z ljubeznijo do lutk – Pogovor s profesorjem Dušanom Modicem	657
Križnar Franc: Novosti Edition Bizjak	424
Lavrinc Matevž: Arheološke najdbe iz grobov cerkve sv. Jerneja v Šentjerneju ...	340
Makarovič Marija: Spomini na dr. Nika Županiča	209
Markelj Lidija: Kronika: november - december 2006	130
Kronika: januar – februar 2007	286
Kronika: marec – april 2007	437
Kronika: maj – julij 2007	582
Kronika: avgust – oktober 2007	735
Markelj Milan: Zgodovinski dogodek z anemičnim zgodovinskim spominom	3
Kronika za kratkočasno branje	112
Odločujoči nepomembni drobci	601
Letno kazalo 2007	751
Matijević Jožef: Marjan Maznik - Krajine, portreti, figure	76
Matko Matjaž: Nomen est omen – omen est nomen	352
Mestnik Ivanka: Pamet – bogastvo siromakov	616
Miklič Joža: Forum odličnosti in mojstrstva Otočec 2007	400
Milovanović Goran: Nevenka Arbanas: Grafike 2003 - 2007	704
Muršič Rajko: Županič in začetki poučevanja etnologije	194
Osojnik Edvard: Silvo	311
Pavček Tone: Novi soneti o Dolenjski	603

IMENSKO KAZALO	Peček Stane: Slavnostni koncert	166
	Hugo	470
	Peperko Golob Darja: Trdinova zapuščina v Knjižnici Mirana Jarca Novo mesto ..	35
	Plut Katja: Vleče me, vleče k ljudem in lučem	4
	Samoplegija	5
	Denta-med (do 12 ur svežine in zaščite)	5
	Polno	6
	Podgornik Nuša: Slika ni zgolj podoba, je sled podobe, podoba njene sledi	701
	Polajnar Frelj Nataša: Vojvodinja Virida Visconti	496
	Povše Rezka: Kneginja s Kapiteljske njive	607
	Pregl Kobe Tatjana: Poetično abstrakten, pripoveden in intimen dih klasičnih	
	grafik	104
	Odsevajoča prehodnost v tišini prostora	253
	Vizije med realizmom in abstrakcijo	549
	Brigadirji in vozički	553
	Okostja, kamni, prah in zvoki ptičjega petja – Skica za portret Jožeta Slaka -	
	Doke	357
	Jesenski (grafični) listi so za razvoj slovenske grafike zelo potrebni, o tem	
	ni nobenega dvoma	396
	V reki verzov reka poetičnih podob	694
	Izbrane besede, skrčen zapis	711
	Promitzer Christian: Antropolog in znanstveni rasizem	175
	Rapo Mojca: Potopisni deja vu	154
	Ljubljena Ljubljana	154
	Besede letijo v nebo	155
	Vabilo	155
	Rostan Sonja: Po ogledu Mačjega plesa	555
	Rupel Barbara: Okostja	412
	Sevljak Jože: Solze za Tilna	476
	Simčič Jože: Aforizmi	10
	Aforizmi	158
	Aforizmi	307
	Aforizmi	469
	Aforizmi	614
	Skrabl Zorka: Marjan Kozina – pisec	249
	Smole Barica: Prevod Zilhadove Sarajevske Halgade	629
	Jutro	308
	Za(s)trta prvinskost	235
	Nova stara knjiga	113
	Spomini	258
	Kdo bo prevajal, če ne mi?	410
	En Belokranjec o drugem	419
	Morda je bilo spregledano	420
	Sanjanje	559
	Prepovedka o močni ženski	560
	Kraj, ki nikoli ne spi	561
	Grafično-pesniška zbirka	696
	Smrekar Andrej: Imeti Gorjupa pomeni posebno srečo in milost	635
	Krško skozi čas	706
	Stibilj Šajn Anamarija: Janko Orač: Razstavno popotovanje	414
	Štipančič Petra: Na mnoga leta!	703
	Šali Franci: Dedov vrtec	464
	Lokalne volitve v jugovzhodni Sloveniji – na Dolenjskem leta 2006 ..	370
	Lokalne volitve županstev na Dolenjskem leta 2006	544
	Zbornik Snovanja 2006	267
	Zaznava pesniške zbirke Bogdane Namestnik	563
	Šelj Milan: Kristal soli	156
	Šinigoj Damijan: Svetilnik	14
	Škofljanec Ivan: Le človek sem	8
	Teža kamna	9
	Čutim	9
	Kdo sem	9
LETNO KAZALO		
	Rast 6 / 2007	
	756	

IMENSKO KAZALO	Škorjanec Marica: Zagradili smo se	456
	Odhajam	456
	Vsakdanjosti	457
	Besede	458
	Večer v zeleni črtrti	458
	Mavrični zublji	459
	Zastajanje	459
	Temno zelenje Vinka Rodeta	264
	Talisman	565
	Šolar Helena - Vizjak Igor: Tretja razvojna os	79
	Štrancar Marjan: Grumova pisma Leopoldini Črnač	314
	Šumi Nada: Nekdanje svečanosti	96
	Šuštar Branko: Pater Lacko – dolenjska gimnazijska legenda	262
	Trobiš Smiljan: Potrebujem te	460
	Pomlad	460
	Čoln	460
	Večer	460
	Tihožitje	461
	Gorjanci	461
	Domislíce in spoznanja	12
	Vizjak Igor - Šolar Helena: Tretja razvojna os	79
	Weiss Janez: Japodi	500
	Zadnikar I. Miha: Antropolog med uvidom in utopijo	206
	Zidar Anica: Duše se vračajo	478
	Zupan Jože: Hvala ker z nami delite sanje! – Pogovor s Tatjano Fink, glavno direktorico	
	Trima	222
	Za dolgo življenje	556
	Za sončno šolo	558
	Zupančič Andrej: Premisleki h koncepciji urejanja romskih naselij v Sloveniji	678
	Zupančič-Kralj Veronika: Niko Zupančič in njegov boj za identiteto Slovencev	183

Pripravil: **Milan Markelj**

RAST

REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA
LETNIK XVIII., DECEMBER 2007, št. 6 (114), ISSN 0353-6750, UDK 050 (497.4)

- IZDAJATELJICA:** Mestna občina Novo mesto, zanjo župan Alojz Muhič
- SOIZDAJATELJICE:** Občine Črnomelj, Dolenjske Toplice, Mirna Peč, Semič, Šentjernej, Škocjan, Trebnje, Žužemberk in Založba Goga
- SVET REVIJE:** Predsednica sveta: Staša Vovk (Mestna občina Novo mesto), člani: Rudolf Cerkovnik (Žužemberk), Anica Jakša (Semič), Ksenija Khalil (Črnomelj), Cvetka Klobučar (Škocjan), Jože Kumer (Dolenjske Toplice), Ida Zagorc (Šentjernej), Aleksander Rupena (Mirna Peč), Stane Peček (Trebnje) in Mitja Ličen (Založba Goga)
- UREDNIŠTVO:** Milan Markelj (odgovorni urednik), mag. Marinka Dražumerič (namestnica odgovornega urednika, Kultura), Ivan Gregorčič (Literatura), dr. Marko Koščak (Družbena vprašanja), Barica Smole (Odmevi in odzivi), Janko Orač (likovni urednik)
- NASLOV UREDNIŠTVA IN TAJNIŠTVA:** Mestna občina Novo mesto, Seidlova c. 1, 8000 Novo mesto, s pripisom: za revijo Rast, tel.: (07)39-39-253, faks: (07) 39-39-208, elektronska pošta: rast@novomesto.si.
- TAJNIK REVIJE:** Franc Zaman – Uradne ure ob sredah od 9. do 13. ure, tel.: 041-845-729.
- LEKTOR:** Peter Štefančič
- NAROČNINA:** Podračun Mestne občine Novo mesto, št. 01285-0100015234, s pripisom: za revijo Rast. Letna naročnina za fizične osebe je 18,80 EUR, za pravne osebe 31,30 EUR. Ta številka stane v prosti prodaji 4,20 EUR. Odpovedi so možne samo v začetku koledarskega leta.
- PRISPEVKI:** Rokopise sprejemajo tajnik revije in uredniki. Nenaročenih rokopisov in drugih gradiv ne vračamo. Želena je, da so prispevki napisani z računalnikom, stiskani v dveh izvodih s širokim razmikom (30 vrst na stran). Zapisi naj bodo shranjeni v formatu MS Word, rtf ali txt.
- NAKLADA:** 500 izvodov
- PRIPRAVA ZA TISK:** MiM
- TISK:** Tiskarna Novo mesto
- Na podlagi Zakona o davku na dodano vrednost (Uradni list RS, št. 89/98) je revija uvrščena med proizvode, za katere se obračunava davek na dodano vrednost po stopnji 8,5 odst.
- Izhaja dvomesečno
- PODPORNIKI:** Izid te številke so podprli: Mestna občina Novo mesto, Ministrstvo Republike Slovenije za kulturo, občine soizdajateljice, Krka, d. d., in Trimo Trebnje.

SODELAVCI TE ŠTEVILKE

David Bedrač, prof. slovenščine, Ptuj

Marjeta Bregar, univ. dipl. zgodovinarica, kustosinja, Dolenjski muzej Novo mesto, Tržišče

Alenka Černelič Krošelj, prof. umetnostne zgodovine in univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, Brežice

Marinka Dražumerič, mag., univ. dipl. umetnostna zgodovinarica in univ. dipl. etnologinja, konservatorska svetovalka, ZVKDS, OE Novo mesto, Novo mesto

Marjan Dvornik, univ. dipl. inž. strojništva, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano RS, Prapreče pri Šentjerneju

Ivan Gregorčič, prof. slovenskega jezika in književnosti, OŠ Mirna na Dolenjskem, Rakovnik pri Šentrupertu

Mirko Kambič, mag., umetnostni zgodovinar, univ. dipl. filozof, Ljubljana

Zilhad Ključanin, pisatelj, pesnik, urednik iz Bosne in Hercegovine

Borut Križ, univ. dipl. arheolog, muzejski svetovalec, kustos arheolog, Dolenjski muzej Novo mesto, Novo mesto

Ivica Križ, univ. dipl. etnologinja in arheologinja, kustodinja za etnologijo, Dolenjski muzej Novo mesto, Novo mesto

Lidija Markelj, univ. dipl. novinarka, Dolenjski list Novo mesto, Novo mesto

Milan Markelj, novinar, urednik, pesnik, pisatelj, Novo mesto

Ivanka Mestnik, predmetna učiteljica, pisateljica, Novo mesto

Goran Milovanović, univ. dipl. sociolog kulture in filozof, kustos, Galerija Božidarja Jakca, Kostanjevica na Krki

Dušan Modic, prof. matematike in fizike, Novo mesto

Tone Pavček, pesnik, pisatelj, prevajalec, urednik, Ljubljana

Nuša Podgornik, umetnostna zgodovinarica, likovna kritičarka in kustosinja, Ljubljana

Rezka Povše, pisateljica, pesnica, Novo mesto

Tatjana Pregl Kobe, univ. dipl. umetnostna zgodovinarica, samostojna kulturna ustvarjalka, likovna kritičarka, esejistka, pesnica, Ljubljana

Jože Simčič, svobodni novinar, Novo mesto

Barica Smole, pisateljica in prevajalka, Trebnje

Andrej Smrekar, dr., umetnostni zgodovinar, Narodna galerija Ljubljana, Ljubljana

Petra Stipančič, kustodinja Dolenjskega muzeja Novo mesto, Novo mesto

Jernej Zupančič, dr., doc., Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, Ljubljana

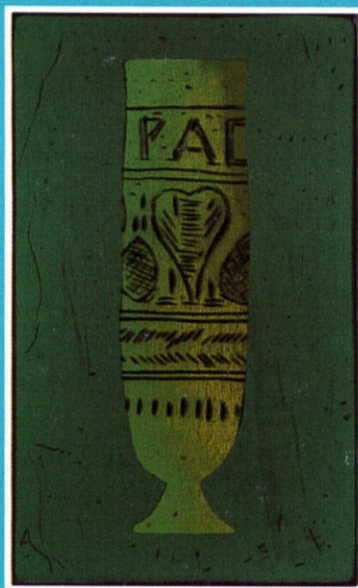
82
RAST 2007

KNJIŽNICA M. JARCA
Domeznanski, oddelček

200900575,6

COBISS c

RAST - DECEMBER 2007

MESTNA OBČINA NOVO MESTO